

DAUGAVAS RAKSTI

NO KOŠKOVCIEM LĪDZ DAUGAVPILIJ

95-3

267

LATVIJAS KULTŪRAS FONDS

L
9

DAUGAVAS
RAKSTI

DAUGAVAS
RAKSTI

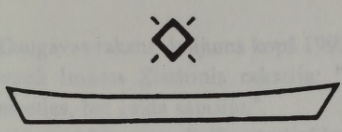
NO BOŠKOVCIEM LIDZ DAUGAVPILIJ

RĪGA 1996

96-3
L 267

L
9

LATVIJAS KULTŪRAS FONDS

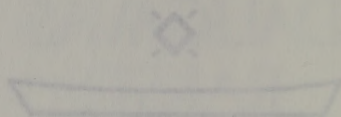
DAUGAVAS RAKSTI

NO KOŠKOVCIEM LĪDZ DAUGAVPILIJ

RĪGA 1996

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

~~96-5-888-70~~
03030239391

DAUGAVAS RAKSTI

Grāmatas sastādītāja un redaktore Vaida Villercuša

Mākslinieciskā redaktore Ināra Jēgere
Datorsalikuma operatore Ingūna Palma

Krājumā izmantoti Daugavas muzeja fotomateriāli.
Pirmā vāka attēls: J.Normans "Daugavpils cietoksnis",
pēdējā – M.Kundziņš "Augšdaugava".

Šis nu ir trešais "Daugavas rakstu" krājums kopš 1992.gada (II – 1994.g.). Pirmās grāmatas ievadā Imants Ziedonis rakstīja: "Daugavas krasti ir aizmiguši, tie gatavi mosties, bet gaida saucēju."

Jā – tas bija augšā saukšanas un lielās modināšanas laiks. Un tad – pamodušies – mēs redzējām, cik daudz pāridarījumu bijis gan Daugavai, gan cilvēku dvēselēm tās krastos. Tādēļ otra krājuma ievadā Imants Ziedonis saka vārdus: "Tavai tautai abās krastmalās Pāri nodarīts pie dzīvības."

Nu ir trešais krājums un jau citā – trešajā laikā. Vai šis laiks starp pirmo un trešo grāmatu ir nesis vēlamo piepildījumu?

It kā nē un it kā jā – kā kuram. Kultūras fonda Daugavas programma savu iecerēto darbu ir turpinājusi ar pirmā laika aizrautību, neatslābstoši bijusi šī saucēja, modinātāja, aicinātāja, līdzī darbojusies visās iespējamās jomās. Tālab nekādā ziņā nevar uzlūkot šo laika daļu par mazsvarīgu vai neizdevušos.

Trešais "Daugavas rakstu" krājums, tāpat kā ar Kultūras fonda līdzdalību tapusi Ulda Cekula filma, vēltis visromantiskākai, it kā noslēpumainībā tītajai, bet bezgala skaistajai Augšdaugavai. Ar tās brīnišķīgajiem dabas skatiem, Daugavas lokiem, Dabas parku, kur katram sava vieta – sīksīkajai vabolītei, kas dzīvo tikai tur; vecajam vīram, kas nav jāvies izdzīties no savas sādžas; pasakainajam Svences mežam. Tēlniekam, kas no nabadzības ieiet pasaules mākslas virsotnēs. Avotiem, kas dienu un nakti sitas augšup no Daugavas krastiem un gultnes, studentiem, kas devušies to meklējumos. Senajai Kaplavas baznīcai un Daugavpils cietokšņa cēlējiem.

Šī grāmata ir mīlestības darbs Augšdaugavai, ko veidojis arheologs, ģeologs, filologs un mākslinieks...

Apzinoties, ka tā ir tikai maza daļiņa no tā, kas būtu pauzams par Augšdaugavu, Kultūras fonds cer, ka lasītājs to uzņems ar labestību.

It sevišķi šodien, kad atkal skaļi sevi piesaka vēlme visu to noslīcināt smagajos ūdenskrātuves klajumos, ceļot spēkstaciju, pret kuru kādreiz mēs bijām visi.

Vaida Villeruša

1996.gada Lieldienās

Anna Zariņa

INDRICAS SENVIETAS

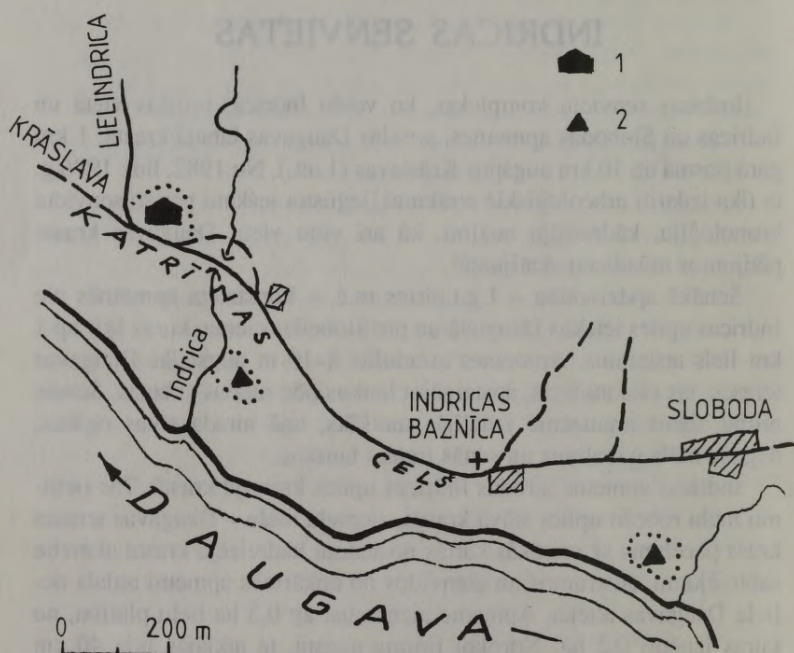
Indricas senvietu komplekss, ko veido Indricas muižas vieta un Indricas un Slobodas apmetnes, atrodas Daugavas labajā krastā, 1 km garā posmā ap 10 km augšpus Krāslavas (1.att.). No 1982. līdz 1986.g. te tika izdarīti arheoloģiskie izrakumi, iegūstot ieskatu par šo senvietu hronoloģiju, kādreizējo nozīmi, kā arī viņu vietu Daugavas krastu pētījumos mūsdienu skatījumā¹.

Senākā apdzīvotība – 1.g.t.pirms m.ē. – konstatēta apmetnēs pie Indricas upītes ietekas Daugavā un pie Slobodas ciema, kuras šķir ap 1 km liels atstatums. Apmetnes atradušās 8–10 m augstajās Daugavas terasēs, tās tika atklātas, apstaigājot laukus pēc rudens aršanas. Senais mītņu slānis aramzemē izdalījās tumšāks, tajā atrada sīkas oglītes, deguša māla gabaliņus un senās trauku lauskas.

Indricas apmetne atrodas Indricas upītes kreisajā krastā. Tās rietumu malu robežo upītes stāvā krauja, ziemeļu malu – Daugavas terases krass pacēlums ar vairākās kārtās noslāņotu kādreizējā krasta akmeņu sablīvējumu, austrumos un dienvidos no apkārtnes apmetni atdala neliela Daugavas atteka. Apmetne aizņēmusi ap 0,3 ha lielu platību, no kuras izpētīti 0,2 ha. Norokot tīruma augsni, te atklājās līdz 40 cm biezs vietām nepārtraukts mītņu slānis. Iedziļinātajās bedru un pavardu vietās tas sniedzās vēl līdz 40 cm dziļi pamatzemē. Apmetnes augstākajā – ziemeļu daļā mītņu slānis stipri postīts arot, bet dienvidu daļā tam līdz 1 m biežā slāni uzskaloši Daugavas plūdu sanesumi. Celtnes bijušas virszemes, to vietas konstatējamas tikai pēc pamatzemē iedziļinātajiem pavarciem. Pavisam atklātas 18 pavardu vietas un 30 bedres–pagrabiņi, kā arī vairākas stabu vietas. Augsnē iejauktie apdrupušie pavarda akmeņi norāda, ka daļa pavardu bijuši virszemes un ir izpostīti, kāpēc jāpieņem, ka pavardu un līdz ar to dzīvojamo celtnu

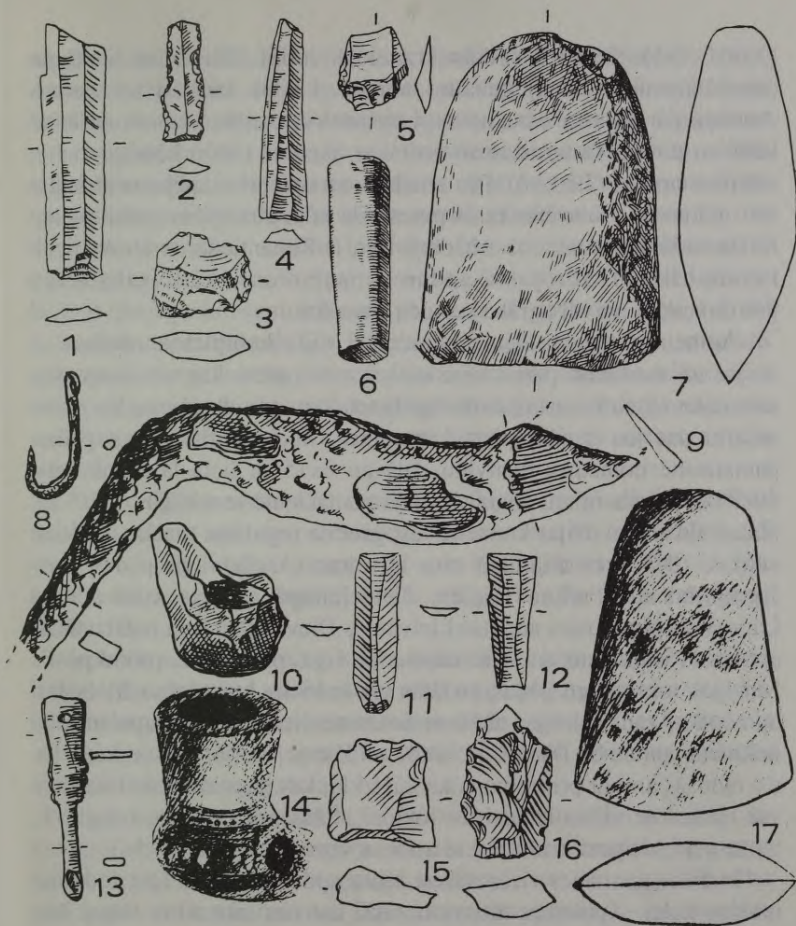
¹ Īsa informācija par to: Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu pētījumu rezultātiem (Mat.) – R. 1984–1988.

skaitis bijis lielāks. Celtņu vietas ap pavardiem izdalās ar mītņu zemes intensīvāku iekrāsojumu. Tās bijušas ap 4x3-4 m lielas, izvietotas pa 2-5 nelielās ciešās grupās līdz 2 m atstatumā ar 4-6 m atstatumu starp grupām. Tās izvietotas galvenokārt gar upītes krauju apmetnes rietumos un arī gar akmeņaino joslu ziemeļos. 12 celtņu vietās cieši līdzās pavardiem atklātas bedres – pagrabiņi pārtikas glabāšanai, domājams – vienā celtņē. Lielākā daļa šādu bedru tomēr atradusies ārpus

1.att. Indricas senvietu situācija.

dzīvojamās celtnes, iespējams – kādā saimnieciska rakstura būvē bez pavarda. Tā kā apmetne bijusi apdzīvota vairākus gadsimtus, iespējama arī celtņu hronoloģiska atšķirība, ko pēc nedaudzajiem atradumiem nav iespējams precizēt. No pavardiem saglabājušās to 10-20 cm pamatnē iedziļinātās daļas, kuru diametrs – līdz 1 m. Pavardu pamatnē saglabājusies melna, ogļaina zeme, jaukta ar degušu akmeņu zvīrgzdiem, arī dažī dūres lieluma akmeņi. Bedres – pagrabiņi parasti apaļas formas, līdz 1 m diametrā, dažas arī iegarenas. Pamatzemē tās iedziļinātās līdz 1 m, pamatne līmeniska, malas gandrīz vertikālas,

2.att. Indricas un Slobodas apmetņu senlietas.

- 1-7 Indricas apmetnes senlietas: 1-2 krama naži, 3-5 krama kasīkļi,
 8 akmens cirvja urbuma tapa, 7 akmens kalts; 8-17 Slobodas apmetnes senlietas:
 8 makšķerāķis, 9 sirpis, 10 tīģeļa fragments, 11-12 krama naži,
 13 ausu tīrāmā karotīte, 14 pīpes galviņa, 15 krama šķīla,
 16 krama nuklejs, 17 akmens kalts.

domājams – nostiprinātas ar koka sienām. Bedru saturā ieplūduši apkārtējā mītņu zeme, vielām jaukta ar gaišām pamatzemes pikām.

Mītņu zemē atrastas 53 krama un akmens senlietas, 620 bezripas keramikas māla trauku lauskas, 60% no tām ar švikātu, 40% – ar gludu virsmu. No krama darināti naži (2.att.: 1,2), griezņi uz kasīkļi

(2.att.: 3-5). Daudzās sīkās krama šķembas, šķīlas un nukleja (apstrādājami krama) gabaliņi norāda, ka tie darināti uz vietas. Asmeņu darināšanai izmantots arī cietais kvarcs. No akmens darināti kalti un cirvji. Te atrastas arī vairākas akmens cirvju kāta caurumu urbumu tapiņas (2.att.: 6). Pēc atradumiem apmetne datējama ar laiku no l.g.t.pirms mūsu ēras otrās puses līdz m.ē. pirmajiem gadsimtiem. Kā to norādīja lietuviešu arheoloģe Dr. R.Rimantiene, te atraktajiem krama rīkiem vērojami apdares paņēmieni, kādi raksturīgi priekšmetiem no vēl agrāka perioda – neolita.

Apmetnes iedzīvotāju saimniecībai bijis komplekss raksturs – zvejai un medībām pievienojusies arī zemkopība, kas secināms pēc atrastajiem graudu sasmalcināšanai lietotajiem graudberžiem. Ka zeme te arta pat jau senāk, pirms apmetnes, liecina arkla vagu pēdas pamatzemē nometnes dienvidu daļā ap 3x15 m lielā laukumā zem 40-50 cm bieža mītņu slāņa. Gaišajā pamatzemē te atklājas 5–10 cm platas, līdz 5 cm dziļas krusteniskas, gandrīz regulāras tumšas augsnes svītras 10-30 cm attālumā cita no citas. Arkla vagu pēdas zem l.g.t.pirms m.ē. mītņu slāņiem Ziemeļeiropā atrastas samērā reti. Latvijā tās pirmo reizi atklātas Lielvārdes Dievukalnā zem nocietinātās apmetnes vaļņa, kur tās attiecināmas uz l.g.t. pirms m.ē. pirmo pusi². Līdzīgas arkla vagu pēdas atklātas arī Indricas kompleksa Slobodas apmetnē. Ārpus Latvijas tādas zināmas neolita beigu un agro metālu laikmeta apmetnēs Dānijā, Holandē un Ziemeļvācijā, kur uzskata, ka tās radušās arot ar primitīvo koka kāšarklu, kas izgatavots no lika zara vai saknes ar vienu lemesi un rokturi³. Šāds arkls velēnu neapvērš, tāpēc nepieciešami krusteniskie aršanas virzieni.

Indricas apmetnes vieta vēlreiz bijusi apdzīvota 15.-17.gs. Indricas muižas laikā. Apmetnes dienvidu daļā, jau virs sanesuma slāņa, kas pārsedza apmetnes mītņu zemi, tika atklāts kādas celtnes māla kuls, atrastas māla trauku lauskas un arī dažas tālaika monētas.

Slobodas apmetne atrodas iepretī Slobodas ciemam maza strautiņa labajā krastā pie tā ietekas Daugavā. Tā aizņem ap 0,2 ha lielu platību, no kuras izpētīts 0,13 ha. Tīrumā zem augsnes te saglabājies dažviet nepārtraukts, iedziļinātajās vietās līdz 140 cm biezs mītņu zemes slānis. Apmetnes augstākajā – ziemeļu daļā tas arot stipri postīts,

² Zariņa A. Atradumi nocietinātā apmetnē Lielvārdes Dievukalnā. Latvijas PSR ZA Vēstis, 1982. Nr.5, 51.–59.lpp.

³ Filip J. Enzyklopedisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas, 2.Th.Prag, 1969. 1028.lpp.

zemākajā daļā to klāj līdz 1 m bieža Daugavas plūdu sanesumu kārta. Apmetnē konstatēti divi hronoloģiski atšķirīgi apdzīvotības periodi. Senākais no tiem, tāpat kā Indricas apmetnē, datējams ar 1.g.t.pirms m.ē. beigām un m.ē. pirmajiem gadsimtiem. Šī perioda mītņu slānis saglabājies tikai divās lēzenās ieplakās un ir līdz 80 cm biezs. Citur par to liecina tikai atsevišķi mītņu zemes plankumi ar senlietām un bezripas keramikas trauku lauskām. No celtņu konstruktīvajām paliekām atklātas tikai 4 pavarda vietas, kas mītņu slāni izdalās ar lielāku akmeņu koncentrāciju un pelnainu zvirgzdainu zemi 1-2 m² lielos laukumos. Pavardi līdz 30 cm iedziļināti pamatzemē, to saturā apdrupuši dūres lieluma akmeņi līdz 3 kārtām. Pavardu sākotnējos izmērus nevar noteikt, pēc bagātīgā apdegušo akmeņu vairuma spriežot, tie izmantoti ilgstoši un laika gaitā to vietas varēja pārvirzīties.

Mītņu slāni atrastas 120 bezripas švikātās un gludās keramikas trauku lauskas aptuveni vienādos daudzumos. No atrastajām 25 senlietām lielākā daļa ir krama rīki – nažveida šķīlas (2.att.: 11-12), kasikļi, sikas atšķīlas, nukleji (2.att.: 16), arī māla tīģeļu fragmenti (2.att.: 10).

Ieplakās zem biežā mītņu slāņa, tāpat kā Indricas apmetnē, atklātas līdzīgu, par apmetnes slāni senāku arkla vagu pēdas. Spriežot pēc tām un atradumiem, Slobodas apmetnes senākais apdzīvotības periods ir vienlaicīgs ar Indricas apmetnes apdzīvotību un iekļaujas švikātās keramikas kultūras apgabalā.

Ilgstoši apdzīvotās Indricas un Slobodas apmetnes hronoloģiski un topogrāfiski iederas to Daugavas krastos pastāvējušo apmetņu grupā, kādas sastopamas arī Daugavas augštecē, un kuru apdzīvotību m.ē.1.g.t. vidū pārtraukusi Daugavas transgresija⁴ – sauszemes applūšana ar ūdeni. To apsūprina līdz 1 m biežā Daugavas plūdu sanesumu kārta, kas apmetņu zemākajās daļās uzslāņojusies Indricas un Slobodas apmetņu senajam mītņu slānim.

Slobodas apmetnes vieta atkal bijusi apdzīvota m.ē. 16.-17.gs., un tā laika apbūve stipri postījusi apmetnes seno slāni. Tomēr arī no šīs apbūves saglabājušās galvenokārt celtņu iedziļinātās daļas – pavardu, krāšņu, saimniecības bedru un stabu vietas. Atklātas 10 pavardu vietas, 5 no tām pamatzemē iedziļinātās 35-50 cm, ap 1 m diametrā, to

⁴ Зайковский Э.М. Топография раннесредневековых селищ северной Белоруссии. (Региональная конференция молодых археологов. Таллин, 1983.)

blodveida pamatnē blīvi novietotas 2–3 dūres lieluma akmeņu kārtas, saturā – pavadros raksturīgā ar oglēm, pelniem un degušu akmeņu drumslām, arī dažiem akmeņiem jaukta zeme. Atrastas ripas keramikas ēdienu gatavošanai izmantotu māla trauku lauskas. Šo pavadru virsdaļas nav saglabājušās, tāpēc nav nosakāms, vai tie bijuši vaļēji vai slēgti – ar akmeņu velvi un norobežotu kurtuvi sānos – kā akmeņu krāsnīm. Šie pavardi atradušies telpās un vienlaikus izmantoti arī to apsildīšanai. Pārējo 5 pavadru pamatnes iedziļinātas līdz 30 cm, to forma neregulāra, izplūdusi, pamatne līmeniska un to saturā neregulāri izkļiedēti akmeņi. Divi no tiem atradušies blakus krāsnīm, citi varēja būt ārpus dzīvojamām telpām.

No atklāto 4 neiedziļināto krāšņu vietām saglabājušās tikai māla virsbūves drupas un klona paliekas ap 1 m diametrā lielos laukumos. Zem klona parasti noklāta kārtā nelielu laukakmeņu, dažkārt virs koka pamatnes. Zem kādas krāsns tika atklāts ziedojums – pārlauzts 11.gs. bronzas kaklariņķis un senākajam slānim atbilstošs akmens kalts (2.att.: 17).

Pavadru un krāšņu tuvumā atklāti 17 pagrabiņi – saimniecības bedres, daļa no tiem varēja atrasties dzīvojamās telpas iekšpusē. Tās ir ap 1 m diametrā, ieraktas līdz 1 m pamatzemē, līmenisku pamatni un stāvām, koka balstiem nostiprinātām sienām. Izdalās dažas lielākas – 1,5-2,0 x 2,0-2,4 m taisnstūrains bedres – pagrabiņi ar koka sienu paliekām.

Celtnes bijušas izvietotas ciešā grupā, aptuveni paralēli Daugavas terases kraujai, 20-40 m no tās. Vietām konstatējamas 2-3 apbūves kārtas. Dzīvojamās celtnes varēja būt vientelpas, domājams – dūmistabas, jo vēl 1823.gada dokumentā minēts, ka Baltkrievijas guberņās, kuru sastāvā ietilpa arī Latgale, īpaši muižu zemnieki telpas apsildījuši un ēdienu gatavojuši ar vaļēju ugunsuru⁵.

Šim apmetnes periodam atbilstošajā slānī lielā vairumā atrastas gan nevāpētas gan vāpētas ripas keramikas māla trauku lauskas. Trauki gatavoti uz vietas, jo apmetnes ziemeļu malā atklāta līdz 60 cm pamatzemē iedziļinātas 2,4 x 1,5 m lielas apdedzināšanas krāsns atliekas. Tās kurtuves daļa apmūrēta ar apcirstiem dolomīta gabaliem, virs klona saglabājusies līdz 10 cm bieza pelnu kārtā, kuru pārsedz deguša māla kārtā no sabrukušās velves. Blakus krāsnij kādreizējā pavarda bedre blīvi piepildīta ar mazbojātu trauku lauskām.

⁵ Brežgo B. Latgola dažu XIV–XIX gs. dokumentu gaismā, Rēzeknē, 1938.g. 5.lpp.

Atrasti arī dažādu saimniecības nozaru darba rīki: sirpis, makšķerāķis, tecilas fragments, vārpstas skriemelis u.c. sadzīves priekšmeti – ausu tīrāmā karotīte, holandiešu pīpes fragmenti, zābaku papēžu apkalumi un sevišķi krāsns podiņu fragmentu atradumi norāda par tā laika iedzīvotāju kontaktiem ar Indricas muižu. Atrasts arī 17.gs. 60.gadu Jāņa Kazimira Lietuvas šiliņš.

Indricas senās muižas vieta pēc novietojuma un ārējā izskata atgādina seno pilskalnu, par kādu līdz šim arī tika uzskatīta. Austrumos tā robežojas ar Indricas jeb Stīrnupītes vecupes krasta krauju, bet citur to no apkārtnes atdala rakts grāvis (3.att.). Pieļaujams, ka Stīrnupīti šķērsojošā, t.s. Katrīnas ceļa uzbēruma apakšdaļa kādreiz kalpojusi kā aizsprosts, kas kalna pakājē veidojis ūdenskrātuvi. Kalna plakums vēlāk izmantots kā tūrums, bet veci ļaudis tur vēl atceras redzējuši mūru atliekas. No paaudzes paaudzē saglabājies nostāsts, ka kalnā bijusi pils un tās pagrabos vēl tagad glabājoties vīna mucas un zelts, ko sargājot baltā dāma. Varbūt tieši šo nostāstu ietekmē 70.gados te notikuši vērienīgi postīšanas darbi, ar buldozeri izdzenot šķērsām kalnam līdz 2 m dziļu tranšeju.

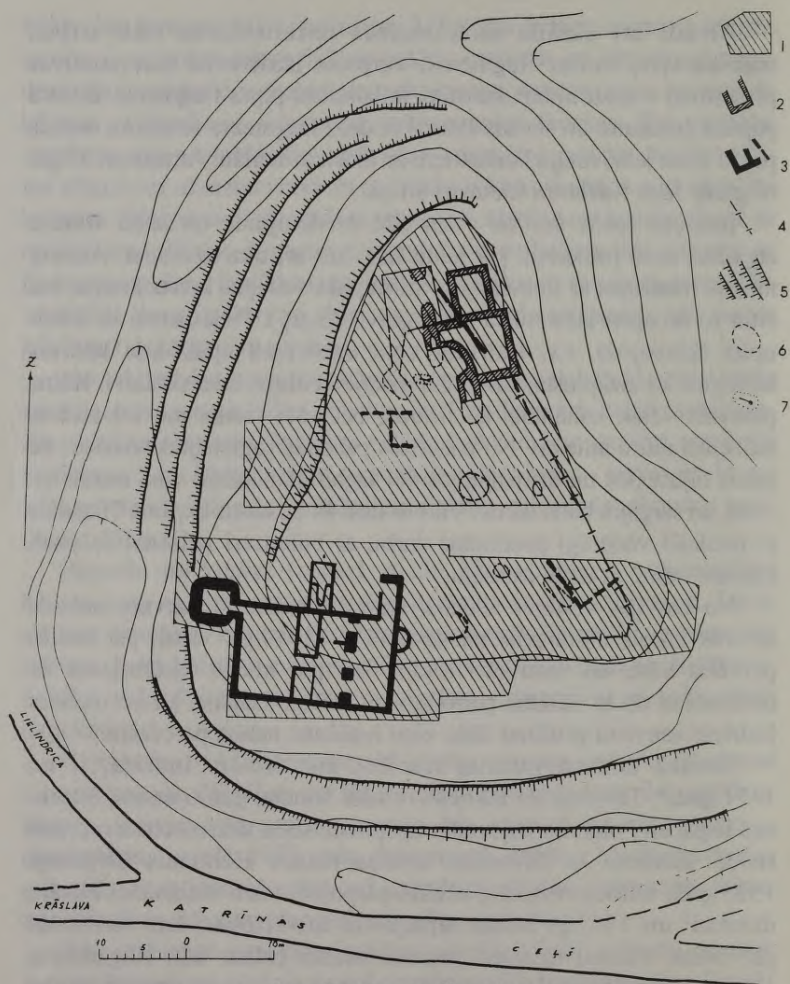
No Latvijas vēstures zināms, ka vācu krustneši Latvijas novadu centros uzcēla mūra pilis un sākumā – 13.-14.gs. vasaļi par muižu pārvērta kādu no zemnieku sētām, bet par muižu iekārtojumu un celtniecību no to sākuma perioda ziņu trūkst. Jāatzīst, ka arī uzsākot Indricas senvietu pētīšanu šādu ziņu iegūšana nebija paredzēta.

Senākā zināmā rakstītā liecība, kur minēta Indrica, ir no 1471.gada⁶. Tā vēsta, ka Indricā notikusi Dinaburgas komtura, Rēzeknes fogta un Polockas vojevodas apspriede kādā tirdznieciska rakstura strīdā. Zināms, ka Livonijas ordeņa mestrs Hermanis Brigenejs 1533.gadā Indricas muižu piešķīris pārpoļotu vācu muižnieku Plāteru dzimtai⁷ un 1542.g. izdota atļauja tur būvēt ēkas, kur varētu arī patverties. Plāteru dzimtas īpašumā muiža paliek līdz 20.gadsimta sākumam, kad muižas tuvākās apkārtnes zemes nopērk grupa lietuviešu zemnieku.

Senvietu pētot, tika atsegts līdz 2,5 m biezs kultūrslānis ar nocietinātas 15.-17.gs. muižas celtnu pamatu atliekām, kas atbilst diviem hronoloģiski atšķirīgiem muižas apbūves kompleksiem. Senākā posma apbūve senvietas ziemeļu daļā ir no 15.gs. līdz 16.gs. pirmajai

⁶ F.G.Bunge. Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch. Riga, 1910, Bd. 12, 833.

⁷ H.Bruiningk. Livländische Güterkunden aus den Jahren 1501–1545. Band II, Riga, 1923, S. 339, 588.

3.att. Indricas muižas vieta.

- 1 – izrakumu laukums, 2 – 15.-16.gs. celtnes pamati, 3 – 16.-18.gs. celtnes pamati,
 4 – koka žoga vieta, 5 – aizsarggrāvja iekšējās nogāzes,
 6 – iedziļinātās vietas, 7 – 13.gs. latgaļu sievietes apbedījums.

pusei (3.att.: 2). No tās saglabājušās dzīvojamās ēkas pagraba un blakus esošās zemnīcas paliekas, žoga fragmenti kalna austrumu nogāzes augšmalā un aizsarggrāvja iekšējā nogāze rietumos.

Dzīvojamās ēkas pagraba stāvā bijušas divas telpas. Mazākā ziemeļu daļā – četrstūrains, lielākā – neregulāras formas, ar pīcbūvēm,

4.att. Indricas muižas vietā atrastās senlietas.

1,2 zīmogredzeni, 3 uzpirkstenis, 4 grāmatas apkalums, 5,6 tualetes piederumi,
 7 āderkasis, 8 svilpe, 9 ilens, 10,14 naži, 11 karavīra figūra,
 12 ledus piesis, 13,16 atslēga un slēdzene, 15 ložu lejamā veidne.

saimniecības un apkures krāsnīm. PAGRABA māla klons atrodas 50–100 cm zem zemes tagadējās virsmas. Sienas mūrētas no lieliem laukakmeņiem ar māla javu. Siltā gaisa apkures, t.s. hipokausta krāsns ierīkota zem augšējās dzīvojamās telpas stūra. Kurtuvi veido piecas ķieģeļu arkas, starp kurām ap 10 cm platas ar sīkākiem akmeņiem aizkrautas spraugas, ar siltumu akumulējošu akmeņu krāvumu virs tām. Atrasti arī dolomīta plākšņu fragmenti ar atveri siltā gaisa ievadišanai telpā.

Saimniecības krāsns atradusies piebūvē starp pagraba rietumu sienu un zemnīcu ar piecu kurtuvei no ārpuses, šķiet – zem nojumes. Krāsnij bijusi ķieģeļu velve, māla klons, kurtuves priekšdaļā saglabājušies pavarda akmeņi. Krāsns priekšā 1,6 x 1,6 m liela 0,9 m dziļa bedre.

Kā liecina pagraba sienu biezums un mūrējuma veids, celtnē virs pagraba bijusi no koka. Pēc pagrabā sakritušo pārģoļotu koku atliekām secināms, ka ēka nodegusi.

Dzīvojamās ēkas rietumos bijusi līdz 2,5 m pamatzemē ierakta 5,5 x 6,0 m liela zemnīca ar slīpu izeju dienvidu virzienā. Sienas bijušas apšūtas ar koku, telpas vidusdaļā – trīs stabu vietas pārseguma balstiem, kuri vēlāk nomainīti ar masīviem krautu akmeņu balstiem. Te atrasti dzīvnieku kauli, trauku lauskas, atslēgas un 15.–16.gs. monētas, arī akmens pavarda atliekas.

Gar stāvo kalna austrumu nogāzes augšmalu bijis guļšētas tipa koka žogs, no kura saglabājušās stabu vietas un daži pamatakmeņi (3.att.:4). Citviet senvietu ieskāvis ap 1,5 m dziļš grāvis. Kalna dienvidu daļā šim apbūves posmam atbilst dažas iedziļinātas bedres. Aizsargātais laukums šinī laikā aizņēmis ap 0,25 ha.

Nākamā apbūves fāze – no 16.gs. trīsdesmitajiem gadiem līdz 18.gs. sākumam – saistāma ar muižnieku Plāteru dzimtu (3.att.:3). Šinī laikā paplašināts apbūves laukums, nolīdzinot iepriekšējās apbūves drupas un plakumā uzberot līdz 1 m biezu smilšu kārtu. Izrakumos atklātas šā posma dzīvojamās ēkas pagraba stāva sienas, dažu saimniecības ēku akmens pamati un pagalma bruģa paliekas. Dziļāks (līdz 3 m) un plataks (līdz 10 m) šinī laikā kļuvis rietumu aizsarggrāvis, pie tam trīs paņēmiens puvīzot to ik pa apm. 5 m uz ārpusi, pagalms paplašināts līdz 0,4 ha. Kalna austrumu pusi, tāpat kā iepriekš, apjozis žogs.

Dzīvojamā ēka tagad celta kalna dienvidu nogāzē, kamēr ziemeļu daļu aizņēmis pagalms un saimniecības ēkas. No dzīvojamās ēkas

atsegtas 0,6-1,2 m biezas no laukakmeņiem kaļķu javā mūrētas pagraba sienas. No iekšpuses tās laika gaitā apšūtas ar ķieģeļiem un apmestas. Ap 2 m dziļajam pagrabam ir 2 telpas ap 200 m² kopplatībā. Starp tām ir ap 2 m plata starpjosta, caur kuru vedusi 80 cm plata ar ķieģeļiem izmūrēta eja. Pagraba telpas pārsegušas cilindriskas ķieģeļu velves. Austrumu telpā, kur velves pārlaidums ir 9 m, tās vidusdaļā ierikoti 2 koka stabu balsti, kuri vēlāk apmūrēti ar masīviem mūra stabiem. Ieejas kāpnes telpas ziemeļaustrumu stūrī no pagalma aizsedzis masīvs ap 1 m biezs mūris. Ārpusē pie ziemeļu sienas piebūvēta telpa hipokausta krāsnij. Arī tās priekštelpa bijusi mūrēta un pārsegta ar ķieģeļu velvi. Kad ap 16.–17.gadsimtu miju telpās ierīkotas podiņu krāsnis, krāsns kurtuvē ievelts paliels laukakmens un kurtuves telpa izmantota pelnu izbēšanai.

Nav skaidrs, kāda nozīme bijusi pie austrumu sienas piebūvētajai nišveida telpai (1x1,5 m), kurā iekļūt varēja tikai caur lūku pārseguma velvē. Telpas sienā ierīkota niša gaismeklim.

Starp pagraba rietumu stūrī un aizsarggrāvi piebūvēti masīvi pamati ar taisnstūrainu 2,8x3 m lielu telpu, ko eja savieno ar pagrabu. Grāvja pusē pamatu virsma līdzena, bet sānos tā izveidota slīpa, kopējot blakus esošā iebraucamā ceļa slīpumu un limeni. Pagraba sienu nevienmērīgais biežums liecina, ka celtnie vīrs tā bijusi no koka ar dakstiņu jumtu. Pagalma vidū klājis bruģis.

Celtnu drupās atrasti galvenokārt dažādi saimniecības priekšmeti: nāži ar kniedētu spalvu, atslēgas un slēdzenes, galodas, dzirnakmeņi, arī smaila nažveida instruments asins nolaišanai – “āderkasis”, kaula tualetes piederumi, fajansa un māla pīpes, apģērba āķi un cilpas, karavīru piederumi – zobena rokturis, zirgu laužņi, zābaku pakaviņi, ložu lejamā veidne, dažādi apkalumi, logu stikli un to svina apmales, ģipša figūru fragmenti telpu apdarei, grīdu flīzes, jumta dakstiņi. Nozīmīgs atradums ir krāsns podiņu kolekcija (63 dažādu podiņu veidu 1800 fragmenti). Podiņu krāsnis Indricas muižā varēja būt ierīkotas 16.–17.gadsimtu mijā. Te sastopami gan senākie – dobie podiņi ar četrstūrainām un apaļām atverēm, gan 17.gs. plāksņveida podiņi ar reljefiem augu vai ģeometriskiem ornamentiem. Sevišķi iecienīti bijuši podiņi ar dažādiem ģerboņiem. Te atrasti arī podiņi ar Plāteru dzimtas ģerboni (5.att.). No vēlākā laika minami podiņi ar gludu virsmu, apgleznoti vai vienkrāsaini. Ornamentikā vērojama radniecība ar Lietuvas un Baltkrievijas tā paša laika podiņiem. Gandrīz visi keramiskie celtniecības materiāli un māla trauki uzskatāmi par

5.att. Krāsns podiņš ar Plāteru dzimtas ģerboni.

vietējo meistarų ražojumiem. Bagātīgi ir arī trauku lausku atradumi, galvenokārt vietējā darinājuma ripas keramikas neglazētie terīnveida māla trauki, arī glazētie – bļodas un krūzes ar osām un apgleznoti māla šķīvji. Arasti arī no Vāczemes ievestie greznie akmens masas trauki un ēdienu gatavošanai lietotie trijkāji.

Par pirmsmuižas periodu liecina pagalma celtniecības neskartajā daļā atrastais sievietes apbedījums, orientēts ar galvu uz austrumiem (3.att.:7). Kapa piedevās ir 13.gs. latgaļiem raksturīgās rotas – aproce ar zvērgalvu galiem, divi spirālgredzeni, pie kājām māla trauks. Iespējams, ka kapu bijis vairāk, bet, būvējot muižas celtnes, tie nopostīti.

Kā redzams, Indricas muiža jau savā sākuma posmā nav bijusi parasta zemnieku sēta, tā veidota kā nocietināta vieta. Tās celtniecībā

tikuši piemēroti un izmantoti tie paši elementi, kā lielās mūra pilis
būvējot – aizsarggrāvji, mūrētas pagraba telpas, siltā gaisa apkures
krāsnis.

Atradumi no pēdējās muižas apbūves perioda sniedzas līdz 18.gs.
sākumam, kad Ziemeļu kara laikā muiža, acīmredzot, nopostīta un
šajā vietā nav vairs atjaunota.

Ruta Avotiņa

AUGŠDAUGAVAS VIETVĀRDI DAUGAVPILS RAJONĀ

Līdz šim Augšdaugavas vietvārdi apzināti maz. 1939.g. izdotā profesora J.Plāķa grāmata "Latvijas vietu vārdi un latviešu pavārdi" aptver tikai Daugavas kreisā krasta tagadējos Salienas, Vecsalienas un Tabores pagastus. Torciz šajā teritorijā bija Skrudalienas, Salienas un Kaplavas pagasti. Darbā vairāk mājvārdu, bet maz āra vārdu¹. Ļoti maz āra vārdu arī J.Endzelīna krājumos^{2,3}. Latvijas vietvārdu krājumos, kurus pašreiz gatavo izdošanai, vietvārdu bagātība liela, bet materiāls sakārtots tikai alfabēta secībā, neievērojot objektu veidus un teritoriālo izvietojumu, līdz ar to atsevišķu objektu nosaukumi šeit būs grūti atrodami un to sasaiste ar konkrētiem ģeogrāfiskiem objektiem daudzos gadījumos būs neiespējama.

Augšdaugavas toponīmija (toponīmija – kādas noteiktas teritorijas vietvārdu kopums) ir spilgts piemērs tam, kā vēsturiskie notikumi un iedzīvotāju nacionālās īpatnības ietekmējušas ģeogrāfisko nosaukumu veidošanos, saglabāšanos un lietošanu. Apsekojot Daugavas labajā krastā esošo dabas objektu nosaukumus Naujenes pagastā, apmēram 90% no atbildēm tika saņemtas krievu valodā. Lai precīzi izprastu šo situāciju, nepieciešama īsa vēsturiskā izziņa.

Pēc Livonijas sabrukuma Latgale tika mākslīgi atrauta no pārējās Latvijas teritorijas. 210 gadus (1562-1772) Latgale piederēja Polijas valstij. Lielajos karos tā bija stipri cietusi, iedzīvotāji nogalināti vai miruši epidēmijās. Daudzas muižas pārgāja valsts īpašumā un poļu valdība tās dāvināja poļu muižniekiem. Latgalē vēl vairāk nostiprinājās

¹ Plāķis J. Latvijas vietu vārdi un latviešu pavārdi. II Zemgales vārdi. LU raksti. V sēj.-1939.

² Endzelīns J. Latvijas vietu vārdi. 2.daļa. Kurzemes un Latgales vārdi / Darbu izlase, 1V. 1 daļa. – R.,1984.

³ Endzelīns J. Latvijas vietu vārdi. 1.daļa 1.sēj.-R.,1956; 1.daļa 2.sēj. – R.,1961.

Augšdaugavas ainava

katoļu ticība, ko veicināja arī jezuītu ordeņa darbība. Jezuīti izdeva pirmos latgaliskos drukas darbus. F.Kemps par šo laiku raksta: "Tanī laikā, kad pārējā Latvijā luterāņu mācītāji pielietoja gotu burtus un vācu ortogrāfiju, Latgalē pirmie viņas rakstnieki ievada latīņu alfabētu un poļu rakstību. Divas kultūras no divām pusēm sāka ietekmēt latviešu tautas divas daļas... Bet sevišķi šī tautas daļu atšķirība sāka padziļināties 17.gadu simtenī, kad Vidzemes rietumu daļa tika pievienota Zviedrijai, bet Latgale pa vecam palika pie Polijas. Veselus simts gadus (1671-1772) Latgales latvieši šķirti no pārējās Latvijas, piederoši citai valstij, līdz ar savu muižniecību attīstījās un veidojās gluži savādos īpatnējos apstākļos."⁴ Karu rezultātā daudzās muižās trūka darbaspēks, un šo tukšumu aizpildīja ļaudis no austrumiem. Maskavas valstī pēc patriarha Nikona baznīcas reformām daudzi krievi saglabāja veco ticību un līdz ar to bija spiesti atstāt dzimtās vietas. Latgales muižnieki šos bēgļus pieņēma un izmitināja kara laikā tukšās palikušās latgaliešu sētās. No šiem laikiem līdz mūsdienām ir saglabājusies īpatnība, ka ciemos ar gluži latgaliskiem nosaukumiem dzīvo krievi vecticībnieki. Daudz šādu latvisku nosaukumu laika gaitā sagrozīti, piemēroti krievu valodai. Toponīmiem, nokļūstot svešā vidē,

⁴ Kemps F. Latgales likteņi. – R., Avots, 1991.

raksturīgi 2 momenti: pašu nosaukumu dabiskā attīstība it kā apstājas, tie nemainās līdz valodas attīstībai, bet saglabā vecās formas. No otras puses tos ietekmē apkārtējā valoda, kas izpaužas nosaukuma kalkēšanā (vārdu veidošanā pēc svešvalodas vārdu parauga), vārdu daļu aizgūšanā, galotņu un uzsvaru maiņā. Dzīvojot ļoti noslēgti, šie pirmie krievu kolonisti vairākus gadsimtus ir palikuši pie savas ticības un valodas un veicinājuši tālāku rusifikāciju.

Pēc Polijas zemju pirmās sadalīšanas 1772.gadā Latgali pievienoja Krievijai. Sākumā tā ietilpa Baltkrievijas provincē, bet no 1802.gada Vitebskas guberņā. Sākās nākošais krievu ieplūdums Latgales zemē. Zemi deva krievu armijā izdienējušiem zaldātiem un to bērniem un citiem no Krievijas iekļīdušajiem zemniekiem, un rezultātā dažos Daugavpils apkārtnes pagastos nodibinājās pat krievu "obščinas" kārtība. Visvairāk krievu, gan muižnieku, gan zemnieku, ieplūda pēc poļu nesekmīgās sacelšanās 1863.gadā. Poļu "dumpiniekus" notiesāja uz nāvi vai izsūtīja uz Sibīriju, viņu zemes konfiscēja un vietā nāca krievi. Katoļu garīdznieku draudzes, kuras bija simpatizējušas nemierniekiem, slēdza un baznīcas nodeva pareizticīgajiem. Pēc 1870.g. aizliedza izdot un izplatīt latgaliešu grāmatas.

"Īstā, plānveidīgā Latgales rusifikācija, pašas latgaliešu tautas pārkrievošana, bija sākusies tikai pēc 1863.gada... Latgales tautas skolās galīgi tika noliegta latviešu valoda, lai gan arī pašu skolu tanī laikā bija vēl ļoti maz... Latgaliešu katolis nedrīkstēja iegūt nekustāmu īpašumu bez gubernatora atļaujas... Visās skolās (skolotāji – R.A.) bija tikai krievi un vēl speciāli trenēti un nozvērināti krievi, ...kuriem par pienākumu uzlika visādi veicināt un stutēt šinī apgabalā "krievu lietu", jo Latgale bija nolemta pilnīgai rusifikācijai."⁵

Pielietoja arī uzpirkšanas politiku, par pāriešanu no katoļu uz "valsts ticību", solot zemi. Visu šo krievu spaidu rezultātā visvairāk cieta vietējā valoda. Sevišķi kroplīgā valodā runāja Latgalē dzīvojošie vīrieši, kas trūkuma dēļ gāja par sezonas strādniekiem uz Krieviju, un rusificisms sāka ieplūst latgaliešu dialektā pārsteidzošā mērā. F.Kemps par to rakstīja: "Visi termini un jēdzieni, kas ir radušies latgalietim ārpus viņa ciema dzīves, ir krieviski. Savas skolas, savas literārās valodas trūkums šai valodai spīd cauri šinī latgalieša stāstījumā. Gan vēl viņš jūtas par savas tautas cilvēku, gan vēl turas pie savas mātes valodas, bet šī valoda savā kodolā dilst līdz beidzamam un no viņas

⁵ Kemps F. Latgales likteņi. – R., Avots, 1991.

Arī ceļš liec lokus pie Elnes.

paliek tikai skelets, apkārts svešas valodas kankariem, zem kuru smaguma arī pats skelets varēja sabrukt...”⁶. Bet vietvārdi ir neatņemama valodas sastāvdaļa.

Piecdesmit gados, kas mūs šķir no F.Kempa darba pirmpublicējuma, stāvoklis Latgalē ir vēl pasliktinājies. Vietējos iedzīvotājus iznīcināja kara vētras, represijas un kolhozu iekārta. Bet viņu vietā turpinājās migrācija no austrumiem. Dzīvojot ilgāku laiku blakus, izveidojies kaut kāds latviešu, krievu, baltkrievu un poļu valodu sajaukums, kas atspoguļojas arī vietvārdos, sevišķi mikrotoponimos. Jaunienācējiem svešas latviešu nosaukumu došanas tradīcijas. Bieži vien pārtrūkusi nosaukumu tālākās nodošanas ķēde un upi sauc “rečka”, gravu – “rov” vai, labākajā gadījumā, pēc tuvumā esošo māju nosaukumiem, vai tajās dzīvojošo cilvēku vārdiem un uzvārdiem.

Daļu no rakstos sastopamiem hidronīmiem Daugavas apkārtnes ļaudis vairs nezina un nelieto. Tādi ir, piemēram, Sapunova “Daugavā” minētie sēkļi Duga, Koreta, Doroveiki⁷, akmeņu grēda Tolkašiha. Liela

⁶ Kempis F. Latgales likteņi. – R., Avots, 1991.

⁷ Река Западная Двина. Историко - географический обзор. Составил и издал Я.Сапунов. Витебск 1893 г.

daļa no Daugavas hidronīmiem ir krievu un baltkrievu plostnieku un strūdzinieku doti un tādēļ skan krieviski. Kopš 1972.g. ir pārtraukta koku pludināšana pa Latvijas upēm, un plostnieku dotie nosaukumi nolemti iznīcībai.

Dīvaini liekas, ka lielajiem Daugavas lokiem nav (vismaz mums tas nav zināms) savu nosaukumu. Zinātniskajā literatūrā dažus lokus nosauc pēc tur esošo apdzīvoto vietu vārdiem. Arī Daugavas krastu garākajiem atsegumiem un kraujām it kā nav nosaukumu, bet to apzīmēšanai literatūrā lieto tuvējo apdzīvotot vietu nosaukumus – Ververu krauja, Slutišķu krauja u.c.

Daugavas gultne, paliene un terases izceļas ar lielu laukakmeņu bagātību, bet tikai nēdaudziem no tiem šodien ir zināmi nosaukumi. Daugavpils Pedagoģiskās universitātes studenti no bijušās Daugavpils HES'a būvbedres līdz Baltkrievijas robežai uzskaitījuši 32 lielus laukakmeņus, bet nosaukti tie galvenokārt tuvējo apdzīvoto vietu vārdos.

Daugavas ielejas stāvos krastus saposmo pieteku ielejas un gravas. No Piedrujas līdz Daugavpilij var saskaitīt ap 300 gravām, kas garākas par 200m. Dažas no tām sasniedz 2-3 km garumu un ir 15-20m dziļas. Daugavpils rajona teritorijā pašreiz ir zināmi tikai 17 gravu nosaukumi. Uzskatu, ka šis darbs ir tikai Daugavas krastu toponimiskās izpētes aizsākums. Nepieciešama kompleksa visu dotās teritorijas vietvārdu izpēte. Ilgā laikā uzkrātie nosaukumi glabā sevī ziņas par dabas īpatnībām, iedzīvotāju nodarbošanos, vēsturiskiem notikumiem u.c. Piemēram, Salienas pag. Daugavsargi senos laikos ir saukti Sibirka, jo šo māju apkārtnē bijusi ļoti akmeņaina, grūti apstrādājama, slikta zeme. Lazdukalnu agrāk sauca par Nikolajevku utt. Pagaidām neskaidrība ir gluži principiālos jautājumos: viens no tādiem ir nosaukumu latviskošana. Vai esam tiesīgi vidē, kur latviešu valodu nelieto, nosaukumus latviskot un, piemēram, gravu "Djinnij rov" nosaukt par Garo gravu? Vai šādi nosaukumi ieviesīsies sarunās ikdienas lietošanā jeb paliks tikai uz papīra? Autorei gribētos vēlreiz atgriezties pie Franča Kempa viedokļa un tam pievienoties: "Mūsu valsts austrumu daļas vietu nosaukumu ievadīto latviskošanu gan vajadzētu dot kādas speciālas kolēģijas pārzināšanai, nevis mazkompetentu pagastu ierēdņu rokās, un pašu latviskošanu saprast ne kā tīri jaunu izdomātu vārdu piekabināšanu senām vēsturiskām cilvēku mītnēm, bet gan kā vecu latvisku vārdu restaurēšanu. Katru vietējo jau esošo mītnes nosaukumu uzmanīgi apskatot un analizējot,

daudz gadījumos var saskatīt latviskus celmus un saknes, kurām tika mainīti daži burti, dažas skaņas un piekabinātas slāvu galotnes”⁸. Šādam darbam nepieciešama ļoti rūpīga nosaukumu vēstures izpēte un aktīva ģeogrāfu un filologu sadarbība.

Turpmākajā iztirzājumā Daugavas krastu āru vārdi sadalīti 3 daļās: hidronīmi jeb ūdeņu nosaukumi, dažādu reljefa formu nosaukumi un Daugavai specifiskie hidrooronīmi (tas ir oronīmi, kuru funkcionēšanu nosaka ūdens). Katrā grupā nosaukumi sakārtoti latviešu alfabēta secībā. Ja objektam pierakstīti vairāk par vienu nosaukumu, viens no tiem pieņemts par pamatnosaukumu. Pamatnosaukumi atzīmēti shēmā. Tekstā pie pamatnosaukuma dots objekta atrašanās vietas raksturojums, bet pārējiem nosaukumiem – atsaucē uz pamatnosaukumu. Ūdenstecēm un gravām par pamatnosaukumu izraudzīts tas vietvārds, kuru lieto lejtecē. Darbā izmantoti Daugavpils Pedagoģiskās universitātes darbinieka, novadpētnieka Leo Trukšāna savāktie materiāli.

ŪDEŅU NOSAUKUMI

Balda sk. Balta.

Balta, Balda, Bandarišķu upe, Miļkina krjuča, Čornaja krjuča, Dziļlais grāvis – Daugavas labā krasta pieteka Naujenes pag., 15 km gara. Iztek no Speigas ez. Ambeļu pag. Tek cauri vairākiem ezeriņiem.

Bandarišķu upe sk. Balta.

Baznīcas grāvis – Daugavas labā krasta pieteka Naujenes pag. Vecpilī, pie Vecpils baznīcas. Pie ietekas tajā no labā krasta ieplūst Lapsu grāvis. Abi plūst pa izteiktām gravām.

Bondara grāvis – Daugavas labā krasta pieteka Naujenes pag., R no Dilevičiem.

Borne, Lielborne – Daugavas kreisā pieteka Salienas pag. pie Lielbornes. 19 km gara. Lejtecē uz tās bijušais Lielbornes Dzirnnavu ezers.

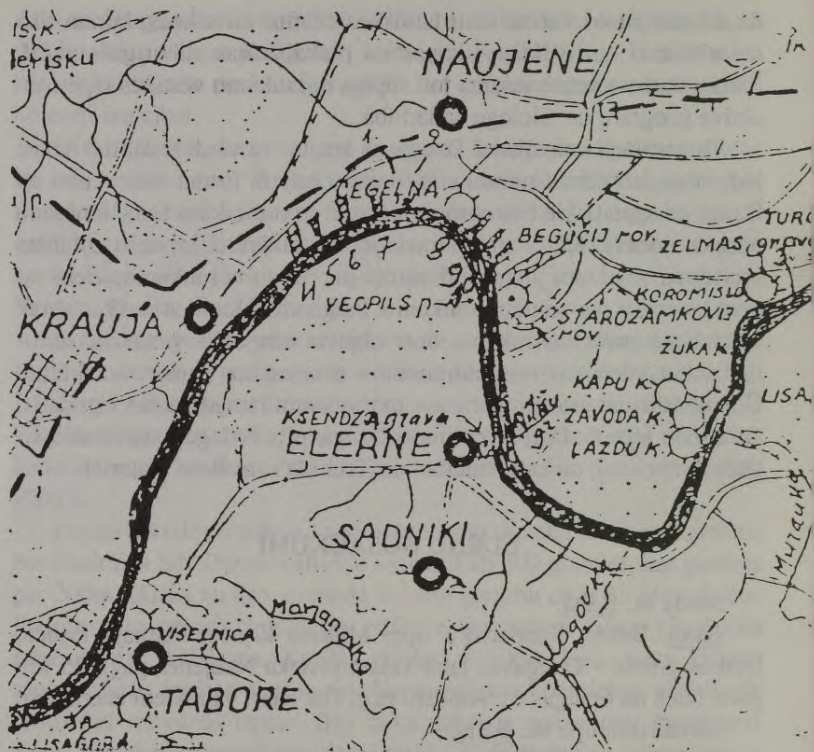
Buļļu sk. Nitišu grāvis.

Butišķu sk. Osmu ezers.

Čornaja krjuča sk. Balta.

Daugava (vāc. Dūna, senāk Duna, Dina; krieviski Zapadnaja Dvina, lībiski Vēn, Veina; skandināvu teikās Tuna, Vina, Veina) – apskatāmajā teritorijā tek pa ieleju, kuras dziļums 20-50 m, platums 2-4 km. Šis ir pats senākais ielejas veidojums Latvijā, kur upe likumo starp

⁸ Kempis F. Latgales likteni. – R., Avots, 1991.

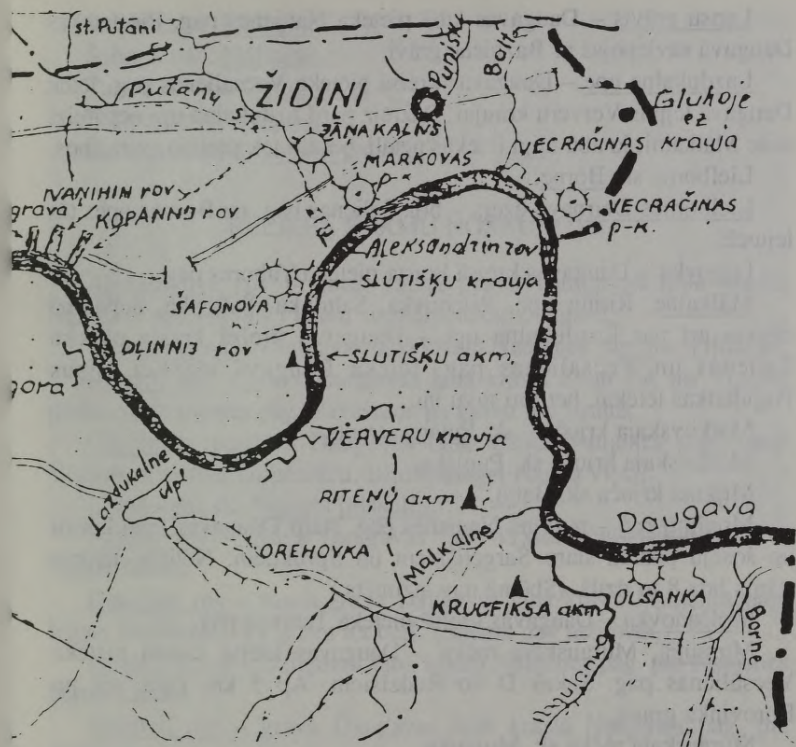

Daugavas loki.

Apzīmējumi: ☉ kalns, paugurs. ☼ pilskalns, ☼ grava, leja,
 ▲ laukakmens, ~ krauja, ~ ūdenstece.

Baltijas grēdas pauguriem. Gultnē daudz laukakmeņu un krāču, kras-
 tos kraujas un atsegumi. No labā krasta uzņem Baltu, Punišķu, Putānu
 strautu, Bondara grāvi, Nitišu grāvi, Baznīcas grāvi, Lapsugrāvi. No
 kreisā krasta: Borni, Poguļanku, Mālkalni, Lazdukalna upi, Murauku,
 Logovku, Murjanovku, Tabori, Molčanovku. Daugavā laukakmeņu
 veidotas krāces un seklas vietas: Olšaņik, Duga, Koreta, Doroveiku,
 Popova, Muraukas, Zabora, Krivecu krāces. Kras-
 tos kraujas un atse-
 gumu: Vecračinas pilskalns un krauja, Slutišķu krauja, Ververu krauja,
 Lisaja gora, Vasargelišķu krauja, Kapu, Zavoda un Lazdu kalni,
 Vecpils pilskalns. Kras-
 tos daudz gravu.

Dziļais grāvis sk. Balta.

- 1 – Lapsu grāvis, 2 – Baznīcas grāvis, 3 – Bondaru grāvis,
 4 – Avotiņu grava, 5 – Sumaču grava, 6 – Dubovij rov, 7 – Dubaka grava,
 8 – Panskij rov, 9 – Graničnij rov, 10 – Romanova grava.

Gluhoje ozero – ezers Naujenes pagastā, tuvu Krāslavas raj. robežai, purvā, kur rakta kūdra.

Gņiloj ručeī, Gorelaja kanava, Turčīn rov – Daugavas labā pieteka Naujenes pagastā, lejtecē tek pa Turčīna gravu.

Gorelaja kanava sk. Gņiloj ručeī.

Guļina sk. Puniška.

Jaunborne sk. Poguļanka.

Koņušā grāvis, Žuka grāvis – Daugavas labā pieteka Naujenes pag., Z no Sandarišķu kapsētas (tā atrodas Kapu kalnā), starp to un Žuka kalnu. Žuka mājas sen nopostītas, bet nosaukums ir saglabājies.

Krjuča sk. Balta.

Lapsu grāvis – Daugavas labā pieteka Naujenes pag. Pie ietekas Daugavā savienojas ar Baznīcas grāvi.

Lazdukalna upe – Daugavas kreisā pieteka Vecsalienas pag. Ietek Daugavā lejpus Ververu kraujai. Dažreiz par Lazdukalna upi nepareizi sauc Mālkalni, jo abu upju iztekas netāli, bet tās tek pretējos virzienos.

Lielborne sk. Borne.

Lielbornes Dzirnāvu ezers – bija Salienas pag. uz Borne upes tās lejtecē.

Logovka – Daugavas kreisā krasta pieteka Tabores pag.

Mālkalne, Ritiņu upe, Ritenovka, Saltovka, Šaltepka, nepareizi saukta arī par Lazdukalna upi – Daugavas kreisā krasta pieteka Salienas un Vecsalienas pag. Ieteka Daugavā mazliet lejpus Pogulānkas ietekai, bet ļoti tuvu tai.

Markovskaja krjuča – sk. Putānu strauts.

Melderskaja krjuča sk. Puniška.

Miļķina krjuča sk. Balta.

Mogiļņij ruč – purviņš Naujenes pag. starp Daugavas labo krastu un šoseju posmā starp Sargelišķiem un Spruktiem. Neliels, kūdras slānis līdz 8 m dziļš. (Shēmā nav atzīmēts.)

Molčanovka – Daugavas kreisā pieteka Tabores pag.

Murauka, Murauskaja rečka – Daugavas kreisā krasta pieteka Vecsalienas pag. Sākas D no Rudzišķiem. Ap 5 km gara, tek pa Borovinka gravu.

Murauskaja rečka sk. Murauka.

Nitišu grāvis, Buļļu grāvis – Daugavas labā krasta pieteka Naujenes pag. pret Eļerni.

Olšanka sk. Pogulānka.

Osmu, Butišķu ezers – Naujenes pag., ap 2 ha.

Pogulānka, Saliena, Jaunborne, Olšanka – Daugavas kreisā pieteka Salienas un Vecsalienas pag., 24 km gara.

Puniška, Židiņupīte, Melderskaja krjuča, Guļina – Daugavas labā pieteka Naujenes pag., tek pa gravu.

Putanišķu purvs – zemais purvs Tabores pag. Z, Daugavas kreisā krastā DR no Putanišķiem. 34 ha liels. Daļēji nogrāvots.

Putānu strauts, Markovskaja krjuča – Daugavas labā krasta pieteka Naujenes pag. 10 km gara, tek pa dziļu gravu.

Ritenovka sk. Mālkalne.

Ritiņu upe sk. Mālkalne.

Saliena sk. Pogulānka.

Saltovka sk. Mālkalne.
Šaltopka sk. Mālkalne.
Turčin rov sk. Gņiloj ručei.
Židiņupīte sk. Puniška.
Žuka grāvis sk. Koņušā grāvis.

RELJEFA FORMU NOSAUKUMI

Aļeksandrīn rov – gara, sausa grava Daugavas labā krastā Naujenes pag., lejpus Putānu strauta ietekai Daugavā.

Avotiņu grava – Daugavas labā krastā Naujenes pag. pie Viļušiem.

Begučij rov – grava Daugavas labā krastā Z un ZA no Vecpils pilskalna, Naujenes pag. Pavasaros pa gravu tek strauts.

Cegelņa – paugurs Daugavas labā krastā Naujenes pag. starp Vecpils pilskalnu un baznīcu. Bijušā ķieģeļu ceplā vieta.

Dinaburgas sk. Vecpils pilskalns.

Dļinnij rov – grava Daugavas labā krastā Naujenes pag. pret Sargelišķiem.

Doņičkin rov – sausa grava Daugavas labā krastā Naujenes pag. lejpus Slutišķiem. Pa gravu iet ceļš. (Shēmā nav atzīmēta.)

Dubaka grava – Daugavas labā krastā Naujenes pag. pie Naujenes bērnu nama.

Dubovij rov – grava Daugavas labā krastā Naujenes pag. pie Viļušiem.

Gņiloj ruč sk. Turčina grava.

Gorelaja kanava sk. Turčina grava.

Graņičņij rov, Miškas grava – Daugavas labā krastā Naujenes pag., ap 0,5 km lejpus Vecpils pilskalna.

Ivaņihīn rov – sausa grava Daugavas labā krastā Naujenes pag. A no Vasargelišķiem.

Kamennij rov sk. Kopannij rov.

Kapu kalns – Daugavas labā krastā Naujenes pag., bij. Sandarišku kapsēta.

Karpa grava sk. Panskij rov.

Kopannij rov (uz Daugavas I terases), Počtovij rov (vidusdaļā), Kamennij rov (augšgalā) – grava Daugavas labā krastā Naujenes pag., A no Vasargelišķiem.

Krucifiksa akmens – Salienas pag. Jaunbomes parka Z malā. 3,6 m garš, 2,5 m plats, 0,9 m augsts. Uz tā uzmūrēts krucifiks.

Skats no Markovas pilskalņa.

Ksendza grava – Daugavas kreisā krastā Tabores pag. pie Elernes. Lasenbekas sk. Lasiņu pilskalns.

Lasenbergas sk. Lasiņu pilskalns.

Lasiņu, Lasenbekas, Lasenbergas pilskalns – Daugavas kreisā krasta senkrasta kraujā pie Gļinovkas ietekas, Tabores pag.

Lazdu kalns sk. Orehovka.

Lazdu kalns – Daugavas labā krastā Naujenes pag. D no Zavoda kalna.

Lielās un Mazās Sopkas – pauguri netālu no Daugavas labā krasta Naujenes pag., starp Rudāniem un Sargelišķiem. (Shēmā nav atzīmēti.)

Lisaja gora – Tabores kreisā krastā Tabores pag., R no Tabores–Mirnija autoceļa.

Markovas, Mārkovas pilskalns, Pilskalns – Putānu strauta kreisā krastā netālu no ietekas Daugavā, Naujenes pag., Markovas sādžā, Vikentija Bambāna zemē⁹. Ap 40 m augsts, ieaudzis kokos.

Miškas grava sk. Graņičnij rov.

Naujenes sk. Vecpils pilskalns.

Olšanka – kalns Daugavas kreisā krastā, starp to un Pogulankas upi, Salienas pag.

⁹ Brastiņš E. Latvijas pilskalni. Latgale. – R., 1928.

Slutišķu pakalni.

Orehovka, Lazdu kalns – 178,9 m augsts paugurs Vecsalienas pag. Pāri iet Elernes–Lielbornes ceļš.

Panskij rov, Karpa grava – Daugavas labā krastā Naujenes pag., pie Juzefovas katoļu baznīcas, ap 1 km lejpus Vecpils pilskalna.

Panteviču kalns sk. Ververu krauja.

Pilskalns sk. Markovas pilskalns.

Počtovij rov sk. Kopannij rov.

Riteņu akmens – dižakmens Salienas pag., ganībās A no Riteņu mājām. 4,9 m garš, 3,7 m plats, 1,1 m virs zemes¹⁰.

Romanova akmens – Daugavā pie tās labā krasta, pret Romanova gravu, Naujenes pag.

Romanova grava – Daugavas labā krastā Naujenes pag.

Safonova kalns – Daugavas labā krastā Naujenes pag., starp Sargelišķiem un Daugavas krastu.

Slutišķu akmens – dižakmens Daugavas labā krasta terasē pusceļā starp Slutišķu un Ververu kraujām, Naujenes pag.. Sarkanīgi sārta krāsā, 2,5 m augsts¹¹.

¹⁰ Jansons B., Trukšāns L. Daugavas ielejas dabas pieminekļi. – Zvaigzne. – 1988. – 5.–10.lpp.

¹¹ Kemps F. Latgales likteņi. – R., Avots, 1991.

Slutišķu krauja – Daugavas labā krastā Naujenes pag. D no Slutišķiem. 500 m gara, 42 m augsta. Tās apkārtņē retas un aizsargājamas augu sugas.

Sosņāškina grava – Daugavas labā krastā augšpus Vecpils pilskalna, Naujenes pag., gravā pastāvīgi tekošs strauts.

Starozamkovij rov – grava ar strautu Daugavas labā krastā Naujenes pag., D no Vecpils pilskalna, starp to un Vecpils kapsētu.

Surmaču grava – Daugavas labā krastā Naujenes pag. pie Viļušiem.

Turčina grava (Iejas galā pie Daugavas), Gorelaja kanava (vidū), Ģņiloj ruč (augšgalā) – grava ar strautu Daugavas labā krastā Naujenes pag., starp Račīnu un Vasargelišķiem.

Vasargelišķu krauja – Daugavas labā krastā Naujenes pag., D no Vasargelišķiem.

Vecdaugavpils sk. Vecpils pilskalns.

Vecpils pilskalns (Naujenes), Vecdaugavpils, Dinaburgas pilskalns ar Livonijas laika pilsdrupām – Daugavas labā krastā Naujenes pagastā. 1275.g. (pēc citiem datiem 1277.g.) Livonijas ordeņa mestrs Racburgas Ernsts uz Lietuvas robežas bijušās lietuviešu pils Naujenes vietā (liet. “naujas” – jauns) uzcēla Dinaburgas pili. Pils celta stāvā Daugavas krastā uz iegarena, šaura paaugstinājuma, kura platākais gals piekļaujas Daugavai. 2 dziļas gravas norobežo pilskalnu ziemeļos (Begučiņ rov) un (Starozamkovij rov) dienvidos no pārējā apvidus. Virs Daugavas līmeņa tas paceļas ap 25 m. Pils vairākkārt nopostīta un atjaunota, bet Livonijas kara (1558-1583) laikā tā bija tik stipri cietusi, ka atjaunot nebija nozīmes un 16.gs. otrā pusē tagadējā Daugavpils cietokšņa vietā uzsāka jaunas pils celtniecību. Arheoloģiskos izrakumos zem viduslaiku noslāņojumiem atrasts ap 1 m biezs pirmsvācu perioda kultūrslānis, kas liecina par pilskalna apdzīvotību 9.-13.gs., pārsvarā 11.-12.gs. Te bijusi 13.gs. vidus rakstītos avotos minētā latgaļu Novenes pils¹².

Vecračinas krauja – Daugavas labā krastā Daugavpils raj. Naujenes pag., starp Baltas un Mogiļņij strauta ietekām Daugavā.

Vecračinas pilskalns – zemes mēle Daugavas labā krastā starp Daugavas senkrastu un Mogiļņij strautu, pie Vecračinas Naujenes pag. Kalnā apmēram 200 gadus bija vecticībnieku kapsēta, kuru nopostīja sakarā ar paredzētās Daugavpils HES ūdenskrātuves uzpludinājumu¹³.

^{12, 13} Urtāns J. Daugavas pilskalni. Daugavzeme. Latvijas Kultūras fonds.– R., 1993.

Daugava pie Račinas.

Ververu krauja, Verveļu krauja, Lisaja gora, Panteviču kalns – Daugavas kreisā krasta krauja Vecsalienas pag. pret Ververiem, 43 m augsta, atkailnāta. Kraujas aizmugurē pazeminājums, kurā ieplūst Daugavas palu ūdeņi un draud krauju noskalot. Vietējie iedzīvotāji krauju sauc Vervjāli.

Zavoda kalns – Daugavas labā krastā Naujenes pag. pie bij. Sandarišķu kapsētas. Pirmā Pasaules kara laikā šeit bijusi maizes ceptuve.

Zelmas grava – Daugavas labā krastā Naujenes pag. starp Dilevičiem un Račīnu.

Žuka grava – Daugavas labā krastā Naujenes pag., Z. no bij. Sandarišķu kapsētas.

KRĀČU UN SĒKĻU NOSAUKUMI

Augšējā Kriveca krāce sk. Kriveca krāces.

Doroveiku sēklis – Daugavā ap Lazdukalna upītes ieteku¹⁴.

Duga – sēklis Daugavā augšpus Slutišķu kraujai¹⁵

^{14,15} Река Западная Двина. Историко - географический обзор. Составил и издал Я.Сапунов. Витебск 1893 г.

Koreta – sēklis Daugavā starp Slutišķu un Ververu kraujām.

Kriveca krāces – Daugavā starp Sīķeles baznīcu un Elni. Veido 3 akmeņu grēdas upes gultnē. Upes dziļums tikai ap 0,5 m. Izdala 3 atsevišķus posmus: Augšējā Kriveca krāce, Židovskaja boroda un Lejas Kriveca krāce¹⁶.

Lejas Kriveca krāce sk. Kriveca krāces.

Muraukas sēklis – Daugavā leļpus Muraukas upītes ietekai.

Olšannīk, Olšanka – sēklis Daugavā augšpus Rudņas ietekai.

Popova sēklis – Daugavā pret Sandarišķiem.

Zabora – sēklis Daugavā leļpus Vasargelišķu kraujai. (Shēmā nav atzīmēts.)

Židovskaja boroda – Kriveca krāču vidējā daļa Daugavā, uz leju no Logovkas ietekas.

¹⁶ Река Западная Двина. Историко - географический обзор. Составил и издал Я.Сапунов. Витебск 1893 г.

Guntis Eberhards

SENĀKĀ IELEJA LATVIJĀ

Daugava, dižākā upe, savā tecējumā šķērso 10 atšķirīgus lielus dabas rajonus, tai skaitā Latvijā – piecus. Un katrā no šiem posmiem Daugavas ielejai ir savs vienreizējs izskats un uzbūve. Šodien par Daugavu un tās ieleju kā tādu faktiski varam runāt tikai posmā no republikas robežas līdz Jēkabpili; lejāk – tikai par mākslīgu ūdenskrātuvi kaskādi, bet ne par upi. Neapplūdinātajā vidusteces posmā (ap 20-25 km Polockas zemienē, 60-70 km pa robežu starp Augšzemes un Latgales augstienēm, ap 100 km Austrumlatvijas zemienē) pats nozīmīgākais, ģeoloģiski vissarežģītākais un daudzveidīgākais ir ielejas posms starp Krāslavu un Daugavpili. Te upes ieleja likumo pa pēdējā apledošanas laikā izveidotā gleznainā, paugurainā reljefa joslu – Baltijas grēdu.

Šis ap 70 km garais 20-50 m dziļās un 2-4 km platās ielejas posms ir pats senākais ielejas veidojums Latvijā. Tā aizsākumi meklējami pēdējā apledošanas beigās, kad Latvijas teritorijas lielāko daļu vēl klāja vairākus simtus metru biezais Skandināvijas segledājs. Daugavas “bērnība” te sākās pirms 15-13 tūkstošiem gadu, kad milzīgā Polockas pieledāja baseina ūdeņi pa pazeminājumu joslu starp abām augstienēm, daļēji pa neizkusūša ledus virsu vai tajā izveidotā gultnē, sāka plūst uz rietumiem, kur ar laiku izveidojās Nīcgales baseins. Jau tajā laikā Daugava, gluži tāpat kā tās dienvidu māsa Nemūna, pakāpeniski grauzdamās ledū un sasalušajos ledāja atstātajos nogulumos, iezīmēja savus tagad tik skaistos desmit (skaitot no Krāslavas) lielos lokus. Ledājam atkāpjoties un lielajiem pieledāja ezeriem noplūstot (reizēm ļoti strauji), Daugava veidoja savu ieleju noplūdušo baseinu mālainajā un smilšainajā materiālā. Savienojoties atsevišķiem posmiem, upe un tās ieleja virzījās uz rietumiem, ziemeļrietumiem, līdz pirms aptuveni 12000 gadiem sasniedza tagadējo Piejūras zemieni. Ap šo laiku Daugava izveidojās kā vienota ūdens artērija.

Augšdaugavas ainava.

Ielejas krastus, upes gultni un terases veidojošo iežu sastāvs ir ārkārtīgi raibs un daudzveidīgs, bieži vien pilnīgi atšķirīgs upes pretējos krastos. Te Daugavas ieleja ir pilnīgs pretstats Gaujas senlejai Nacionālajā parkā vai pašas Daugavas tagad applūdinātajai ielejai no Pļaviņām līdz Stučkai. Visā posmā no Latvijas robežas līdz Daugavpiliņ un tālāk līdz Līvāniem krastos un gultnē gandrīz nepārtraukti izsekojami ledāja un tā kušanas ūdeņu nogulumu (morenmāls, bezakmens māls, smiltis, grants, oļi, pat milzīgi laukakmeņi), turklāt visdažādākajās kombinācijās un biežumā. Ja Polockas līdzenumā ielejas augšmalas nogāzē un aiz tās nepārtraukti izplatīti bezakmens māli un aleirīti, smiltis, tad, sākot ar Krāslavu, augsto krauju ģeoloģiskā uzbūve ir īsta mozaīka, kas bieži vien burtiski izmainās 100-200 m attālumā, toties citur pat 1-2 km garā krasta posmā saglabājoties bez būtiskām izmaiņām. Tā 40 m augstajā Slutišķu kraujā Daugavas labajā krastā mijas gandrīz horizontāli guloši smilts, grants un oļu slāņi, bet ap 0,5 km uz leju upes pretējā krastā pacelās tikpat augstā, gluži kailā (vienīgā visā Krāslavas–Daugavpils posmā) Daugavas paskalotā Lisaja Goras rūsganā krauja. Te smilšu, grants, oļu un māla slāņi salocīti, vietām tie sagāzti gluži vertikāli jeb, kā saka ģeologi, “slāņi guļ uz galvas”. Te jaušams pēdējā apledojuma šļūdoņa varenais spēks.

Daugavas loki pie Račinas.

Citur 10-20 m augstās, vietām gandrīz vertikālās rūsganās kraujas sastāv tikai no morenmāla. Jau pirms 50 gadiem ģeologu un ģeomorfologu uzmanību sevišķi piesaistīja Daugavas labā krasta krauja 2-3 km leņpus Krāslavas. Tajā laikā, kad augstajos pavasara palos Daugava intensīvi grauza kraujas pickāji, vairāku simtu metru garumā izveidojās pilnīgi kaila līdz 15-20 m augsta krauja, kurā mijās morenmāla, smilts, kūdra (starpleduslaikmeta nogulumi), devona māla un smilšakmens slāņi.

1939.g. ģeogrāfs skolotājs I.Sleinis rakstīja: "Krauju nobrukumus veicina krastmalas avoti, kas nāk no apakšējām slāņu kārtām. Labs piemērs sacītajam ir grandiozie krastu nobrukumi pie Ādama muižas, 2 km leņpus Krāslavas. Ādama kraujas nobrukumi ar laiku apdraudēs muižas ēkas... Krauja interesanta arī ar to, ka te krastmalā guļ stabveidīgi grants akmeņi. Tos sacementējis kaļķains ūdens, vertikāli sūkdamijs cauri morēnas uzbērumam. Tā cēlies arī akmens stabs, kas uzstādīts Krāslavas ģimnāzijas pagalmā. Ūdens, kas krastos sūcas smiltīm cauri uz Daugavu, satur ne tikai kaļķi, bet vairākās vietās arī dzelzi. Tāpēc vietām krastos, leņpus Krāslavas sastopami tumši sarkani ortšteinizēti slāņi (nezinātājs tos notur par dzelzsrūdu)." Piebildīšu, ka šādus ar dzelzs oksīdu cementētus grants, oļu un smilts slāņus

(konglomerātus) pēc augstiem pavasara palu līmeņiem var redzēt arī augšpus Krāslavas, apmēram 2 km lejpus Drujas pilsētas, kur gandrīz upes līmenī iznāk rūsgans oļu konglomerāta slānis.

Visā Piedrujas–Daugavpils posmā vairāk vai mazāk izteiktā veidā noteiktas 8 upes terases. Nespeciālistam tās visas grūti saskatīt, jo terases visspilgtāk iezīmējas tikai upes lielajos meandru lokos, kas parasti gandrīz pilnīgi klāti ar mežu. Turpretim šo lielo likumu galotnēs, kur upe pietuvojas pamatkrastam, dabā labi saimējamas un nosakāmas tikai pirmā un otrā terase. Vairāk nekā 10000 gadu laika posmā tiklab plašo, augsto, kā arī šaurāko, zemāko terasu virsma izmainīta, lietus un sniega ūdeņu izskalota, vēju izpūsta.

Gandrīz visos 10 meandru lokos uz terasēm aug sili un damakšņi. Tikai upes tuvumā 50-300 metru platā joslā plešas lauki, pļavas ar atsevišķām viensētām, kas tagad nojauktas. Tā ir upes I terase (8-10 m augsta), kuru vienīgo no virspuses sedz mālaini, upes sanesti nogulumī.

Pārējās terases izveidotas biezos ledāja kušanas ūdeņu smilšaini grantainajos vai oļainajos nogulumos. Šo terasu virsma pirms vairāk nekā 10000 gadiem sapūsta kāpu pauguros. Tāpēc kopš seniem laikiem te saglabājušies meži. Kultūrainava sākas ar ielejas pamatkrasta nogāzi, kur zemes virspusē iznāk morenmāls un bezakmens māls.

Terasēm visā posmā raksturīgs vēl viens dabas fenomens, kas gandrīz nav novērojams citās Latvijas upju ielejās, – milzīgas piltuvveida vai bļodveida bedres, kas atgādina daudziem dabas draugiem tik labi pazīstamās karsta kritenes Skaistkalnes un Allažu apkārtnē. Šādas bedres (kritenes), kuru dziļums sasniedz pat 8-12 m, bet diametrs 100-200 m, sevišķi plaši sastopamas Krāslavas austrumu nomalē un Daugavas pretējā krastā Priedainē, 2 km augšpus Skaistas ietekas Daugavā un citur. Bieži vien tās ir sausas, citās – siki purviņi, pat nelieli ezeriņi. Šo dabas veidojumu izcelšanās nav saistīta ar dolomītu vai kaļķakmens šķīdināšanu un izskalošanu, bet gan ar grantainu un smilšainu nogulumu slāņos apraktu ledusblāķu izkušanu. Leduslaikmeta beigās, izzūdot zemes sasalumam, izkusa arī fosilais ledus, un to pārsedzošais materiāls, gluži vienkārši iegruva. Ielejas ģeoloģiskās uzbūves dati liecina, ka šis process noritēja pirms 8-9 tūkstošiem gadu.

Mitra klimata apstākļos dziļo upju ieleju nogāzes parasti dziļi sašķeļ pieteku ielejas un gravas. Te pats tipiskākais piemērs visā

Augšdaugavas krastu ainava.

Balijā ir Gaujas senleja, kur Nacionālā parka teritorijā gravu sistēmu kopgarums tuvojās 1000 kilometriem. Daugavas ielejas krastu posmojums no Piedrujas līdz Daugavpilij ievērojami mazāks; te varam saskaitīt ne vairāk par 300 gravām, kas garākas par 200 metriem. Dažas sazarotas gravas sasniedz 2-3 km garumu un 15-20 m dziļumu. Lielākā daļa gravu gadu no gada turpina veidoties, padziļināties. Labā krasta posmā starp Sandarišķiem un Vasargelišķiem saglabājusies ļoti sena pilnīgi aprimušu lēzenu karengravu sistēma. Vispilnīgāko tās kopskatu varam iegūt, skatoties no Daugavas. Sengravas atgādina pret Daugavu atvērta garas siles. Iespajds tāds, ka šo gravu lejasgali līdz ar daļu nogāzes nogriezti. Acīmredzot pirms vairāk nekā 10000 gadiem, kad Daugavas gultne vēl nebija iegrauzusies līdz tagadējam līmenim, bet bija par 12-14 m augstāk, upes straume intensīvi skalojusi šo nogāzi un krasti atkāpušies, līdzīgi tam, kā tas tagad notiek lejpus Krāslavas u.c.

Ar dziļām upju ielejām parasti saistās avoti. Mēs labi zinām, ka ļoti daudz avotu izplūst Gaujas senlejā. Pēc atmiņām un grāmatām atceramies Daugavas krastu avotus un pazemes upes starp Pļaviņām un Koknesi, bet līdz 1993.g. gandrīz nekā nezinājām par avotiem vienīgajā dabiskajā dziļās ielejas posmā no Piedrujas līdz Daugavpilij. 1992. un 1993.gada vasaras ekspedīciju laikā, kurās piedalījās Daugavpils Pedagoģiskās universitātes Bioloģijas un ķīmijas fakultāšu studenti, ap 90 km garajā ielejas posmā tika uzskaitīti un aprakstīti

vairāk kā 1700 avoti. Lieki būtu atgādināt, ka avoti ir vistīrākā dzeramā ūdens izplūdes vietas, ka tie jāapzina un jāsaudzē kā dabas bagātība.

Daugavas ieleja ir iegrauzta irdenajos kvartāra iežos. Vairākus simtus miljonu gadu vecie devona ieži, kā četrdesmito gadu nogalē rakstīja I.Sleinis, neveido smilšakmens klintis, "nekāpj augstu kraujās, bet pa retam pavīd ūdenslīmeņa joslā. Krāsu nianses kraujām pa retam piešķir devona zilie un sarkanie māli" un, piebildīšu, gaiši pelēkie vāji cementētie smilšakmeņi, kurus tāpat pēc spēcīgiem pavasara palieņiem varam redzēt upes gultnē vai paceļamies 1-2 m virs ūdens līmeņa.

Daugava pretstatā Gaujai, Pededzei un citām smilšainos nogulumos likumojošajām upēm gadu no gada, pat simtiem gadu periodā, maz pārvietojusies attiecībā pret savu sākotnējo stāvokli. Šis izmaiņas pēdējos 100 gados nepārsniedz 50-100 m, turpretim Gauja Nacionālā parka teritorijā pēdējos 50 gados vietām pavirzījies pa ieleju uz priekšu vai uz sāniem pat par 200-400 metriem. Tas ir saprotams, jo, Daugavai izgaužoties cauri desmitiem metru bieziem morenmāla, smilšu un oļu slāņiem, viss smalkais materiāls aiznests uz leju, bet gultnē sakrājis milzums laukakmeņu un lielu oļu. Tos pa spēkam izkustināt tikai milzīgai ūdens masai un spiedienam, kas veidojas ledussastrēgumos.

Praktiski visu Daugavas gultni sedz lielāku un mazāku laukakmeņu klājiens. Tāpēc krāces te parasti veido laukakmeņu krāvumi šķērsām vai ieslīpi pāri upei. Tos ar ledu sastūmusi pati Daugava. Ledus sastumtas laukakmeņu joslas vai pat grēdas vērojamas arī gar krastu. Akmeņu klājiens Daugavas gultnē, tāpat kā akmeņi Vidzemes jūrmalā, pasargā gultni veidojošos vieglāk izskalojamos iežus no straumes iedarbības. Tāpēc Daugavas gultne visumā stabila, maz mainīga.

Pagājušā gadsimta beigās un mūsu gadsimta pirmajā pusē lielākie laukakmeņi un to sakopojumi saspridzināti. Tomēr arī tagad Daugavas gultnē vērojami īsti dižakmeņi – geoloģiskie dabas pieminekļi. Neviens no tiem pagaidām nav ieslēgts republikas nozīmes aizsargājamo dabas objektu skaitā.

Kāda izskatās akmeņiem izklātā Daugavas gultne, varam tikai iedomāties, bet 30.gados, kad vienā no sausajām vasarām varenā Daugava gandrīz izsīka, visi šie akmeņu krāvumi bija redzami. Pusizžuvusi Daugavas gultne iemūžināta to gadu fotogrāfijās. Akmeņainā gultne un krasti maz patīk arī ceļotājiem. Smilšainas sēres un salas, kur ērti piestāt, sastopamas reti.

Daugavas ieleja ir vairāk nekā 10000 gadu ilgās sarežģītās attīstības rezultāts. Šajā laika posmā vairākkārt visai būtiski mainījušies klimatiskie apstākļi upes sateces baseinā, augu un dzīvnieku valsts apkārtējās paugurainēs un līdzenumos, arī pašā ielejā. Tagadējās dabas ainavas veidošanā vairāku gadsimtu garumā savu roku pielicis arī cilvēks.

Šodien, kad visā pasaulē un arī Latvijā zinātnieki diskutē par globālo pasiltināšanos un klimata izmaiņām, rodas jautājums – kādas izmaiņas varētu notikt tuvāko 30-50 vai 100 gadu laikā. Protams, vislielākās un straujākās ainaviskās izmaiņas var izraisīt cilvēki ar savu apzināto, mērķtiecīgo vai neapzināto saimniecisko un citu darbību tepat Latvijā.

Klimata izmaiņas, kas lielākā vai mazākā mērā ietekmēs arī augu un dzīvnieku valsti un varbūt visu Daugavas ielejas ainavu kopumā, ienāks pakāpeniski, nemanāmi. Tikai rūpīgi, sistemātiski dabas novērojumi, zinātniski pētījumi ļaus atklāt šo iespējamo pārvērtību gaitu un virzību.

Jānis Endzelīns

PAR DRISAS APGABALA IEDZĪVOTĀJU TAUTĪBU

Esam gan atsacījušies no plēbiscīta Drisas apgabalā, apmierinādamies ar šā apgabala rietumu daļu, un šai lietā gan laikam daudz neko vairs nevarēsīm grozīt. Bet varbūt tomēr vēl, miera līgumu ratificējot, būs iespējami mazi pārgrozījumi, un tāpēc te izrakstu dažas ziņas par Drisas apgabalu no kāda tagad laikam aizmirsta raksta¹, ko ievietojis kāds C "Dzimtenes Vēstneša" 1911.g.31.dec. numurā. "Poļi pie Latgales jeb poļu Vidzemes pieskaita vēl Drisas apriņķi, jo arī Drisas apriņķis savā laikā piederēja pie Rīgas archibiskapa Livonijas valsts un pēc Livonijas sabrukšanas 16.gadusimtenī nāca pie Lietuvas. Toreiz Drisas apriņķis bija latviešu apdzīvots."...

"Dzīvo vēl latgalieši Drisas apriņķa 6 draudzēs, kuŗas pieder pie Drisas Sebežas dekānāta. Še gan lielākā daļa jau pārpoļota un pārbaltkrievota. Šīs 6 draudzes sekošās:

Saveiki 4.200 latv.

Šinī draudzē vēl veselas sādžas runā latviski un latviešu valodas pratēji izkaisīti pa visu draudzi.

Pustiņa² 4.500 latv.

Še vairāk nekā 10 sādžas lieto skaidru latviešu valodu. Pārējās sādžās latviski runā tikai veci ļaudis.

Pridruiska³ 7.100 latv.

Še latviešu valoda beidzamā laikā lieliem soļiem izzūd.

Rosica 7.300 latv.

Osveja 4.100 latv.

Drisa⁴ 1.900 latv.

Pavisam Drisas apriņķī 29000 latviešu."

¹ Runa ir par ģeogrāfiski statistisku apskatu "Latgalieši".

² Kopš 1940.gada Robežnieki.

³ Piedruja.

⁴ Kopš 1962.gada Verhņedvinska.

Jānis Loja

KOMENTĀRS J.ENDZELĪNA RAKSTAM

Vai mūsu miera delegācija šos datus ir pazinusi un ievērojusi?

Šis raksts pirmo reizi publicēts laikraksta "Latvijas Sargs" 1920.gada 20.augusta numurā.

1920.gada 11.augustā Rīgā tika parakstīts Latvijas un Padomju Krievijas miera līgums, kas noteica arī abu valstu robežas. Vitebskas guberņas Drisas apriņķa Piedrujas un Pustiņas pagasts tika pievienoti Latvijai. Veltīgas bija J.Endzelīna cerības, ka, "miera līgumu ratificējot, būs iespējami mazi pārgrozījumi". Latvijas un Padomju Krievijas robežu jautājums plašāk aplūkots A.Mieriņas rakstā "No Latvijas Republikas robežu vēstures" ("Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis", 1990, 8.nr., 46.-55.lpp.).

J.Endzelīna Darbu izlasē šis raksts nav uzņemts, lai gan tas bija izrediģēts un sagatavots iespiešanai. Publikācijā saglabāta J.Endzelīna rakstība, kas nedaudz atšķiras no pašreizējās oficiālās ortogrāfijas. Ar cipariem apzīmētos skaitļos punkts lietots, lai nošķirtu simtus no tūkstošiem (sk. Blinkena A. latviešu interpunkcija. R., 1969. 341.lpp.).

papildināts ar dokumentāliem faktiem. Interese par Kaplavas miestu aizsākās gluži nejauši. Daugavas labā krasta Augustīnišķu un Kapilavas ciemā aptaujājām vietējos ļaudis un apzinājām vecākās būves, jūsmojot par īpaši košiem Daugavas lokiem un nevarējām nepamanīt pretējā – kreisajā Daugavas krastā vakara miglā tērpušos romantisko ainavu. Nelielu pareizticīgo baznīcu un vairākas koka ēkas. Vakara klusajā sanēšanā bija dzirdama kādas vecākas sieviņas saruna ar savu kazu. Pēc dažām dienām nonācām šajā nelielajā ciemā. Pēc īsas iepazīšanās ar māju iedzīvotājiem sarunu par ciema vēsturi, kas reizē bija arī Kaplavas (agrāk Koplavas) miesta pagātne, nācās turpināt krievu valodā, jo vietējie ļaudis nevarēja sarunāties latviski.

Sākšu ar nelielu skaidrojošu atkāpi vārdam “miests” (no poļu valodas “miasto” – pilsēta). Tā bija apmetne ar nelielu iedzīvotāju skaitu, kur galvenā nodarbošanās bija tirdzniecība un amatniecība. Pēc

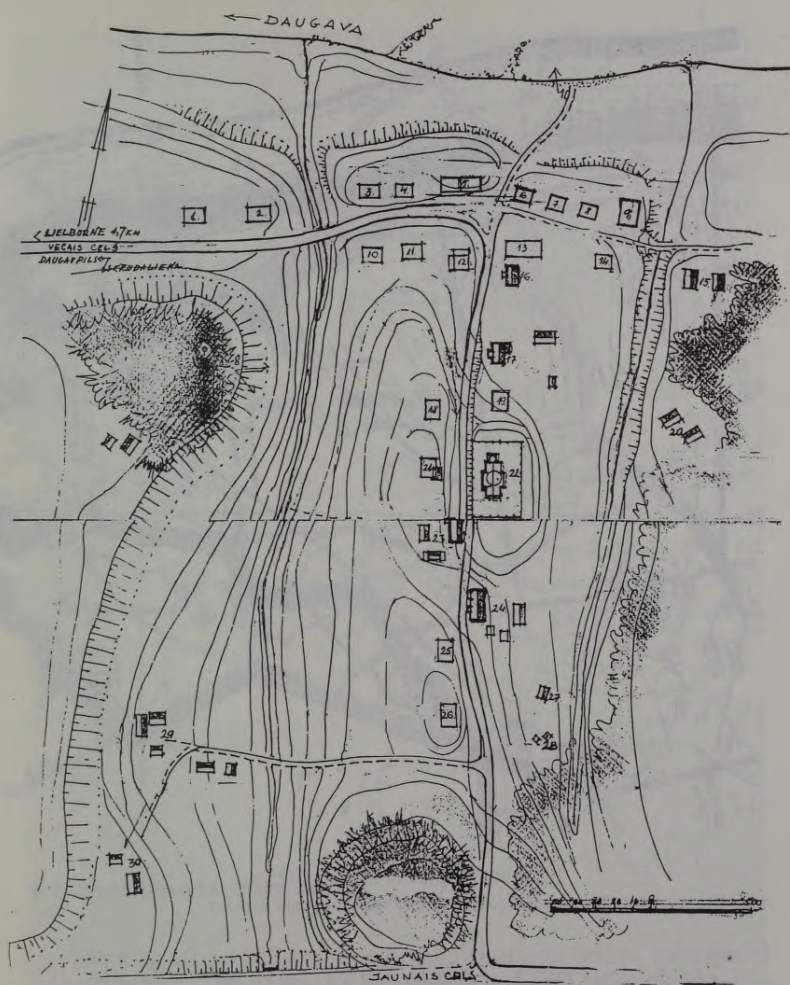

sava sociāli ekonomiskā rakstura un struktūras miests bija tuvāks pilsētai nekā ciemam. Daļa miestu veidojās ap muižu centriem, citi uz agrārās reformas ieprojektētiem zemes gabaliem. Visā Latvijā, arī Augšzemes kultūrvēsturiskajā novadā 20.gs. sākumā bijuši vairāki miesti. Jēkabpils apriņķī – Āžu miests, kas 1928.gadā ieguva Viesītes pilsētas statusu. Ilūkstes apriņķī – Subates, Ilūkstes, Grīvas miesti, kuri 1917.gadā ieguva pilsētas tiesības. Ilūkstes apriņķa Dēmenes pagastā – Janovkas miests, agrāk dēvēts par Fabianovu, Lauceses pagastā – Kalkūnes, Skrudalienas pagastā – Skrudalienas, Kurcuma pagastā – Smelinas miests, minēts pie Lauces muižas, bet Bornes, vēlākā Kaplavas pagastā – Kaplavas miests.

Jau 17.gs. zināma apmetne, kas iznīka 1710.gada lielajā mēra sērgā. 18.gs. šajā vietā apmetās uz dzīvi ienācēji – baltkrievi, kas 1794.gadā uzcēla pirmo baznīcu. Tā bija maza un zema koka ēka, kas skaidrojams ar šo ienākušo zemnieku, bijušo uniātu, nabadzību. Baznīcā Dievu pielūdza ne tikai vietējie cilvēki, bet arī garām braucošie Daugavas plostnieki un strūdzinieki. 19.gs. sešdesmitajos gados Kaplavā dzīvoja 80 iedzīvotāji, bija 20 dzīvojamās mājas, 80 saimniecības ēkas un to dēvēja par “slobodu” (amatnieku, zemnieku ciemu).

19.gs. beigās Kaplava kā neliels miests piederēja pie Vec-Bornes muižas un tā kopējais zemes lielums bija 589 pūrvietas. Zemi lietoja ilggadīgie rentnieki, bet septiņi zemes gabali bija piederīgi dzimts (cinšu) nomas turētājiem, kuru uzvārdi vēl tagad zināmi:

<u>Rentnieki</u>	<u>Zemes platība (pūrvietās)</u>	<u>Tautība</u>
Zakss Mendels	25	Ebrejs
Petrovskis Jūlijs	25	Krievs
Ļebedoks Pēteris	25	Baltkrievs
Keirons Ludvigs	60	Baltkrievs
Keziks Konstantīns	25	Baltkrievs
Spiridovskis Jāzeps	12	Krievs
Sviļuks Aleksandrs un		Baltkrievs
Sviļuks Antons	37	Baltkrievs
Mikutels Vikentijs	25	Baltkrievs
Mizers Mihails	25	Baltkrievs
Mūrnieks Krišjānis	42	Latvietis

2.att. Miesta apbūve 1890-1944

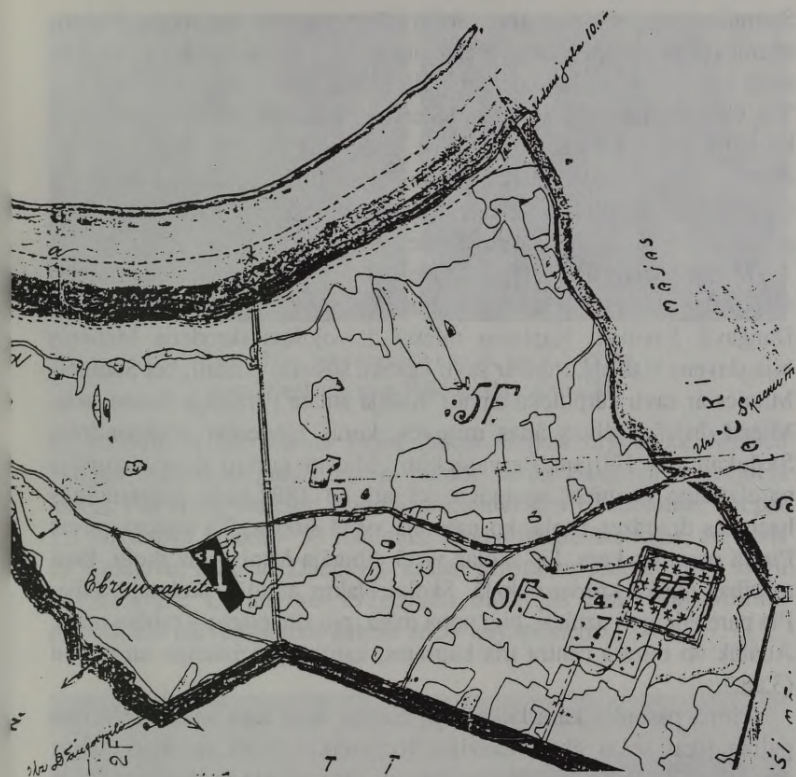
1. Dzīvojamā māja. 2. Kokzāgētava. 3. Dzīvojamā m. 4. Pastnieka m. 5. Kaplavas pag. pārvalde, pag.tiesa, cietums. 6. Kārtnieka (uradņika) m. 7. Dzīvojamā m. 8. Rabina m. 9. Sinagoga. 10. Dzīvojamā m. 11. Dzīvojamā m., veikals (īp.R.Lebedoks) 12. Dzīvojamā m., veikals (īp.Kr.Mūmieks). 13. Krogs. 14. Kalēja m., smēde. 15. Jaunsaimniecība (saglabājusies). 16. Skrodera Mendeļa m. (sagl.). 17. Mācītāja m. (sagl.). 18. Dzīvojamā m. 19. Ministrijas skola. 20. Jaunsaimniecība (sagl.). 21. Dzīvojamā m. 22. Pareizticīgo baznīca (sagl.). 23. Dzīvojamā m., veikals (īp.P.Barons, sagl.). 24. Dzīvojamā m., veikals (īp.R.Muniks, sagl.). 25. Skolotāju m. 26. Pareizticīgās baznīcas draudzes skola. 27. Pirts. 28. Ciema aka. 29. Jaunsaimniecības (sagl.)

3.att. Kaplavas miests 1923.g.

1. Miesta centrs. 2. Pareizticīgo draudzes kapi. 3. Ebreju kapsēta.

<u>Zeme dzimsts nomā</u>	<u>Zemes platība (pūrvietās)</u>	<u>Tautība</u>
Municam Zamuelam	1	Ebrejs
Pareizticīgo draudzei	6	
Ančevskai Ievai	1/8	Baltkrieviete
Ļebedjam Staņislavam	1/4	Baltkrievs
Sinkēvičam Ādamam	1/2	Baltkrievs
Murina Šiļa mantiniekiem	1/2	
Švarcmanam Ābramam	1/2	Ebrejs

4. Kaplavas Romas katoļu draudzes kapi.

Sākot ar 19.gs. beigām, miests ieguva arvien lielāku sabiedriskā centra nozīmi, jo no 1890.gada tur atradās Kaplavas pagasta pārvalde un pagasta tiesa, vēlāk arī kārtībnieka (uradņika) māja, pagaidu ciетums, pastnieka – Hansa māja. Pēc Rīgas arhibīskapa Arsēnija lēmuma 1895.gadā vecās koka baznīciņas vietā uzcēla mūra pareizticīgo “Dievmātes patvēruma” baznīcu, kas darbojas Kaplavas ciemā vēl arī mūsdienās (2.att.).

Kaplavas miestu ar ārpusauli saistīja nevien Grīvas–Priedaines lielceļš, bet arī ūdensceļš – Daugava, kuras ūdeņos 20.gadsimta sākumā sāka kursēt Dinaburgas tvaikonis un pieturēja miesta piestātnē.

Saimniecisko dzīvi miestā rosināja trīs tirgotavas un krogs. Roham Municam piederēja jauktu preču tirgotava. Ļaudis vēl tagad atcerās vecā Munica māju, kuras vienā galā bija neliels veikaliņš (2x1,5 m). Tur viņš tirgoja zivis un citas noderīgas lietas, piemēram, konfektes, ko bērni iesaukuši par "blusiņām", jo bijušas gandrīz nesaskatāmas. Pārējie veikali piederēja Krišjānim Mūrniekam, Rozālijai Lebedokai un Pinhusam Baronam (2.att.). Pēdējam bija koloniālpreču tirgotava, petrolejas, tabakas un cukura iegādes vieta.

Miestā dzīvojošie ebreji – Hellermans un Zaks – uzpirka no vietējiem zemniekiem kokmateriālus. Tos turpat sēja plastos un laida Daugavā. Savukārt Kaplavas miestā dzīvojošais skroderis Mendels bija slavens visā apkārtnē ar savu kažoku šūšanas prasmi, bet Samuels Munics ar savu kurpnieka amatu. Kalēja amatu pārzināja Sosnovskis. Miestā bijušas divas ādas mītuves, kuras piederēja Aleksandram Sviļukam un Jūlijam Parvaņickim. Miesta garīgo dzīvi uzturēja pareizticīgo baznīca, sinagoga, kā arī no 1892.gada pareizticīgās baznīcas draudzes skola, ko uzturēja svētā sinode. Tā nodega pirms Pirmā pasaules kara. Šīs skolas vietā dibināja Ministrijas skolu, kurā mācības notika krievu valodā. Skolai blakus atradās skolotāju māja. Pie pareizticīgo baznīcas bija popa māja, pie sinagogas – rabina māja. Atālāk no miesta centra trīs kapsētas: katoļu, pareizticīgo un ebreju (3.att.).

Pirmā pasaules kara laikā bojā aizgāja liela daļa miesta apbūves, palika tikai sešas ēkas. Latvijas Republikas laikā vairākas mājas atjaunoja, veidoja jaunsaimniecības un visu miesta teritoriju sadalīja apbūves gabalos, taču daudzo zemes pieprasījumu dēļ jauno saimniecību platības normas bija jāsamazina līdz 16 ha.

Zināms, ka 1925.gadā miestā dzīvoja 55 iedzīvotāji un bija 12 mājas. Pēc pagasta nama pārvietošanas uz Priedaini, vai kā agrāk teica "Pristaņu", Kaplavas miesta apbūve palika gausāka, un miests 1928.gadā nekļuva par pilsētu, jo savu sabiedriski politisko nozīmi bija zaudējis. Tas ieguva biezi apdzīvotas vietas statusu.

Pēc 20.gs. trīsdesmito gadu statistikas Kaplavas ciemā uzskaitītas 33 ēkas, visas ar petrolejas lampu apgaismojumu. Šeit dzīvoja 42 ģimenes, kopumā 155 iedzīvotāji. Iedzīvotāju sastāvs Kaplavas pagastā bija ļoti raibs: 30,9 % latvieši, 25,1 % poļi, 9,6 % krievi, 1,8 % lietuvieši, 31 % baltkrievi, 1,6 % dažādi – gan ebreji, gan vācieši.

1936.gadā Kaplavas ciemā zināmas četras tirgotavas: jau iepriekš pieminētie Roha Munica sīku preču tirgotava, Pinhusa Barona veikali,

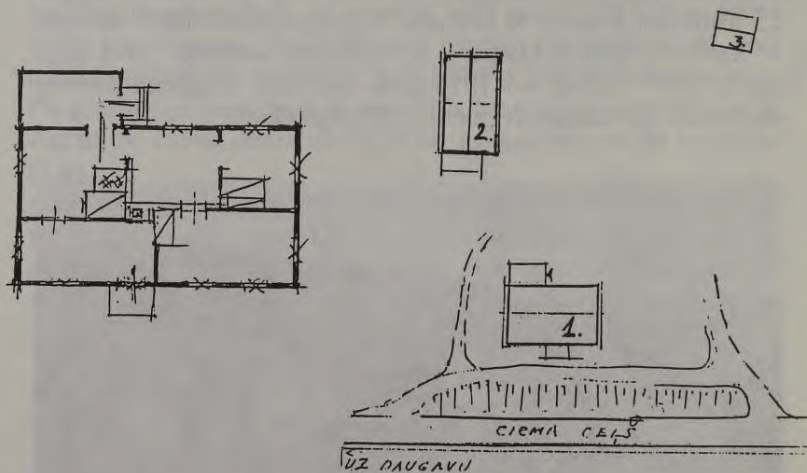
4.att. Māja Augustinišķu ciemā, īp. V.Servute.

5.att. Kaplavas pag. Plūdoņi (bij. Kalnišķi).

kā arī Miķeļa Munica un Doba Zaksa malkas tirgotavas. Munica veikālā apkārtējie ļaudis varēja pārdot savus Daugavā nozvejotos lomus. Par vienu mārciņu raudu Munics maksāja 10 santīmus, bet par 2,5 mārciņām līdaku – 50 santīmus. Ja gadījās lielāks loms, tad veda uz Krāslavu, kuru ar Daugavas kreiso krastu savienoja “divu zirgu pārceltuve”. Ciemā no 1926.gada darbojās Prauliņai Minnai piederošais pāravadājamais gateris ar 39 zirgspēkiem.

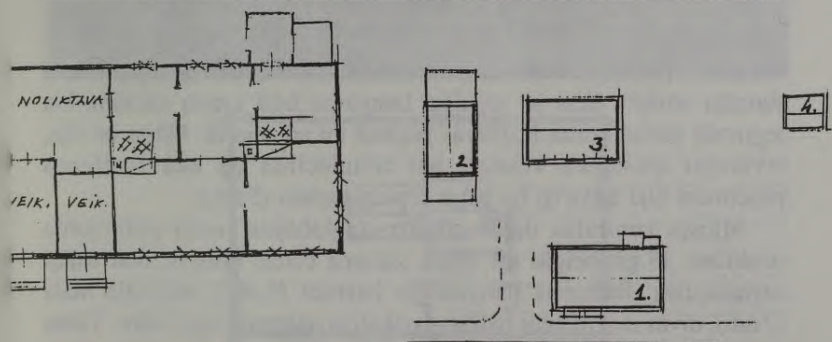
6.att. Skats uz Kaplavas pareizticīgo baznīcu.

7.att. Mācītāja māja un tās plāns.

1. Dzīvojamā māja. 2. Šķūnis, kūts, piebūve, nojume. 3. Pirts.

Zemkopības ministrijas Mežkopības departamentam Kaplavas ciemā Daugavas krastā bija vairāki nelieli zemes gabaliņi, kurus izmantoja kokmateriālu savākšanai un tālākai transportēšanai. Ziemā tur varēja viegli piebraukt un pievest kokmateriālus, bet pavasarī ērti siet plotus, jo Daugavas straume šinīs vietās bija lēna. Daugavā

8.att. P.Barona māja, plāns.

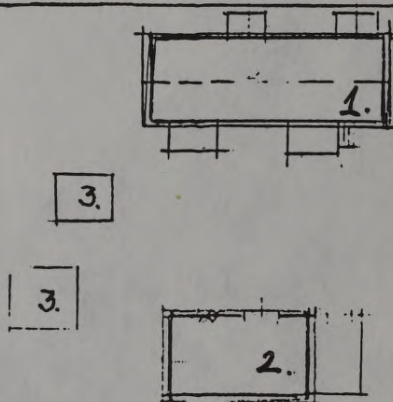
1. Dzīvojamā māja. 2. Šķūnis, piebūve. 3. Malkas nojume. 4. Pirts.

ieplūstošās upītes krasts bija ļoti piemērots liellaivas piestātnei malkas iekraušanai lielajos pavasara ūdeņos.

Pēc Otrā pasaules kara miesta dzīve kļuva arvien klusāka. 2 km attālumā izveidojās jauns kolhoza centrs – Kaplava un miests nokļuva ārpus sabiedriskās aprites.

Nogriežoties no lielā Priedaines–Skrudalienas ceļa uz Kaplavas miestu un šķērsojot to 15 minūtēs, pirmā brīža sajūta – te jau gluži kā citā pasaulē.

Ieskatoties vērīgāk miesta apbūvē, saskatāma līdzība ar Latgales celtniecības tradīcijām (4.att.). Izskaidrojumu ieguvām no Kaplavā dzīvojošās teicējas Veras Mukānes, kas pastāstīja par krievu

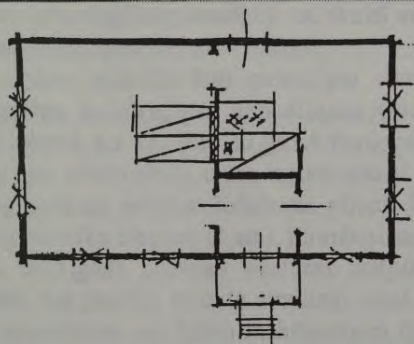
9.att. R.Munica sētas plāns.

1. Dzīvojamā māja. 2. Kūts, piebūve. 3. Šķūniši.

namdariem – vecticībniekiem, izslavētiem sava amata pratējiem, kuri staigāja būvējot ēkas ne tikai pa Daugavas labā krasta sādžām, bet iegriezās kreisā krasta Kaplavas pagastā un arī miestā. Mājas būvēja, ievērojot īpašnieku vēlmes, bet celtniecības un ēku rotāšanas paņēmieni bija atšķirīgi no pagastā pierastajiem (5.att.).

Miesta centrālās daļas apbūve saglabājusī veco plānojuma struktūru. 19.gs. beigās un 20.gs. sākumā celtās ēkas ir tikai daļēji saglabājušās. Redzama pareizticīgo baznīca (6.att.), mācītāja māja (7.att.), divas dzīvojamās mājas – veikali ar saimniecības ēkām. Viena piederēja Pinhusam Baronam (8.att.), bet otra Roham Municam (9.att.). Arī skrodera Mendeļa dzīvojamā māja vēl saglabājusies (10.att.). Miesta centru papildina tuvumā izvietotās 20.gs. 20–tos gados veidotās trīs jaunsaimniecības (1.att.).

Miesta centrā atrodošos dzīvojamo ēku iekšējais plānojums (7., 8., 10.att.) ir atšķirīgs no tradicionālā, Augšzemē izplatītā trīsdaļīgā plānojuma – vienā galā saimes istaba, otrā saimnieku istaba, bet vidū nams, kur ar šķērssienu atdalīta virtuve (11.att.). Dzīvojamām mājām raksturīgi daudzveidīgi rotājumu elementi. Ēku zeltiņi klāti skujiņā un kvadrātos izliktiem koka dēļiņiem (7.att.), bet loģu apmaļu dekoratīvajos kokgriezumos sastopami gan augu, gan ģeometriskie ornamentu, kas parasti izcelti ar atšķirīgu krāsojumu (7., 8., 10.att.). Šādus izgriezumus krievu meistari gatavoja ar dažādu šablonu palīdzību.

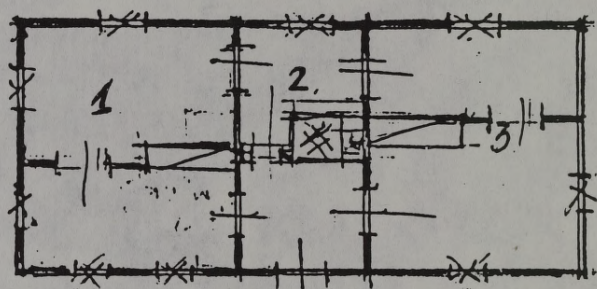

10.att. Skrodera Mendeļa māja, tās plāns.

Liela nozīme ir šai vietai raksturīgajam ainavas elementam – Daugavas gleznainajiem krastiem. Daugavas senlejas posms starp Krāslavu un Daugavpili ir tūristu un atpūtnieku intensīvi apmeklēta vieta.

Perspektīvā būtu iespējama šī kompleksa attīstība. Kādreizējā miestā atrodošos objektus, kas saistīti ar tirdzniecību – krogu, veikalus, varētu restaurēt un rekonstruēt. Dzīvojamās mājas varētu izmantot gan pastāvīgai dzīvošanai, gan vasarnieku izmitināšanai. Svarīgi būtu saglabāt konkrētajai kultūrvēsturiskajai videi raksturīgo celtniecības

materiālu un mērogu. Tas palīdzētu kādreizējam Kaplavas miestam atgūt nelielu daļu no jau piemirstās sabiedriskās dzīves un uzsākt jaunu attīstības apli.

11.att. Dzīvojamās mājas plāns. (Plānus zīm. I.Rubauska)

...kādreizējam Kaplavas miestam atgūt nelielu daļu no jau piemirstās sabiedriskās dzīves un uzsākt jaunu attīstības apli.

Miēsta ... (The text is very faint and mostly illegible, appearing to be bleed-through from the reverse side of the page.)

...kādreizējam Kaplavas miestam atgūt nelielu daļu no jau piemirstās sabiedriskās dzīves un uzsākt jaunu attīstības apli.

Tatjana Berga

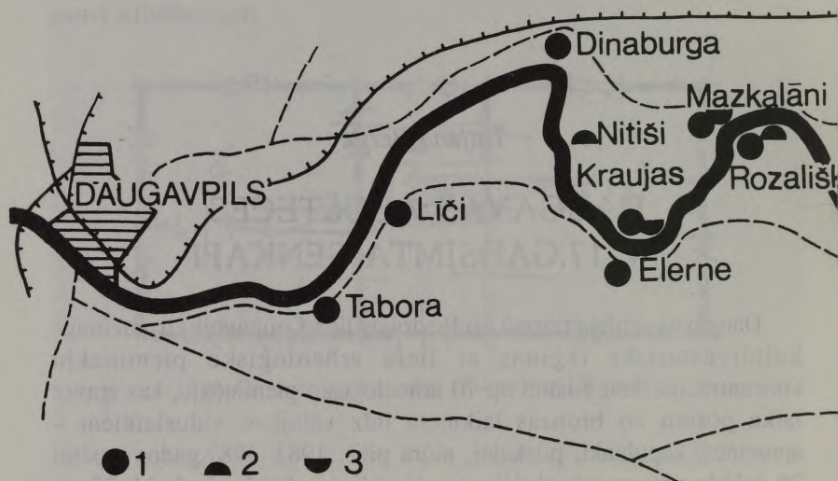
DAUGAVAS AUGŠTECES 14.-17.GADSIMTA SENKAPI

Daugavas senleja posmā no Piedrujas līdz Daugavpilij ir nozīmīgs kultūrvēsturisks reģions ar lielu arheoloģisko pieminekļu koncentrāciju. Šeit zināmi ap 70 arheoloģisko pieminekļu, kas aptver laika posmu no bronzas laikmeta līdz vēlajiem viduslaikiem – apmetnes, kapulauki, pilskalni, mūra pilis. 1983.-1987.gados izpētīti 26 dažādu tipu un arheoloģijas pieminekļi, tai skaitā arī trīs 14.-17.gs. senkapi – Augustinišķu, Slutišķu un Vilmaņu.

Izrakumos iegūtie materiāli ļauj spriest par vietējo iedzīvotāju materiālo un garīgo kultūru, par apbedīšanas tradīcijām un tās izmaiņām laika posmā no 14. līdz 17.gs. Arheoloģiskie pieminekļi šajā reģionā līdz šim nebija pētīti, tāpēc iegūtie dati ir īpaši nozīmīgi.

Augustinišķu senkapi atrodas Krāslavas rajonā Ūdrišu pagastā, mežā, līdzās Augustinišķu ciemam (1.att.). Pirmās ziņas par senkapiem bija reģistrētas 1971.gadā Latvijas Vēstures institūta apzināšanas ekspedīcijas laikā, bet precīza objekta atrašanās vieta nebija zināma. 1984.gadā pēc intensīviem un ilgiem meklējumiem (trīs nedēļās bija izraktas deviņas tranšejas dažādās vietās) senkapus tomēr atrada¹. Augustinišķu senkapus dienvidu pusē ierobežo Daugavas krasta krauja, no austrumu un ziemeļaustrumu puses to izpostījis 3–4 m dziļš grāvis, bet ziemeļu un rietumu puses robežojas ar “Sarkano kalniņu”. Senkapi stipri cietuši 1931.gada plūdu laikā. Pēc vietējo iedzīvotāju nostāstiem torciz aptuveni puse no apbedījumiem iebrukusi Daugavā. Izrakumos atsegti 140 apbedījumi. Senkapu centrālajā daļā apbedījumi koncentrējas ap nelielu (5x6 m) laukumu. Šeit kapi bija izvietoti divās kārtās un ļoti tuvu cits citam (aptuveni viena metra attālumā). Tieši

¹T.Berga. Augustinišķu kapsēta. ZAM 1984./1985. R, 1986. 34.–39.lpp.

1.att. Arheoloģiskie pieminekļi Daugavas augštecē, posmā starp Daugavpili un Krāslavu.

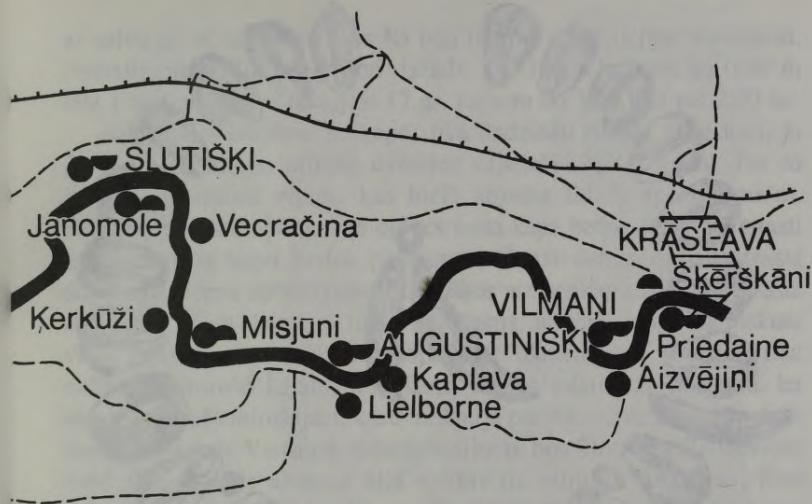
šajā senkapu daļā atradās vissenākie, bagātākie apbedījumi. Perifērijā kapi bija izvietoti neregulārās rindās un attālumi starp tiem bija lielāki – līdz 3 metriem.

Slutišķu senkapi atrodas Daugavpils rajonā Naujenes pagastā, Slutišķu ciemā. Lielākā senkapu daļa atrodas S.Urbānes piemājas zemē, tika intensīvi apstrādāta un postīta. Daudzu kapu sākotnējais dziļums bijis visai neliels – ap 0,50 m. Gadsimtu gaitā augsnes virskārtu gan izskaloja plūdus, gan nopūta vēji, kā rezultātā daži apbedījumi izrādījās tikai ap 0,20 cm dziļi. Vairāki kapi tāpēc bija stipri traucēti. Divu gadu laikā tika atsegti 189 apbedījumi². Mirušie guldīti diezgan regulārās rindās, senkapu DA daļā tie izvietoti divās kārtās.

Vilmaņu senkapi atrodas Krāslavas rajonā Ūdrīšu pagastā, ap 50 m uz austrumiem no Vilmaņu mājām. Šī vieta tautā dēvēta par “Kapu pļaviņu”. Šeit atsegti 27 apbedījumi³. Senkapu nelielā teritorija un mazais apbedījumu skaits liek secināt, ka Vilmaņu senkapos apbedīti kādas vienas nelielas saimes locekļi.

²T.Berga. Slutišķu viduslaiku kapsēta un aprītnē. – ZAM 1986./1987.g. R, 1988. 40.–44.lpp.

³I.Zagorska. Viduslaiku arheoloģiskais komplekss Vilmaņos. ZAM 1984./1985. R, 1986. 130.–136.lpp.

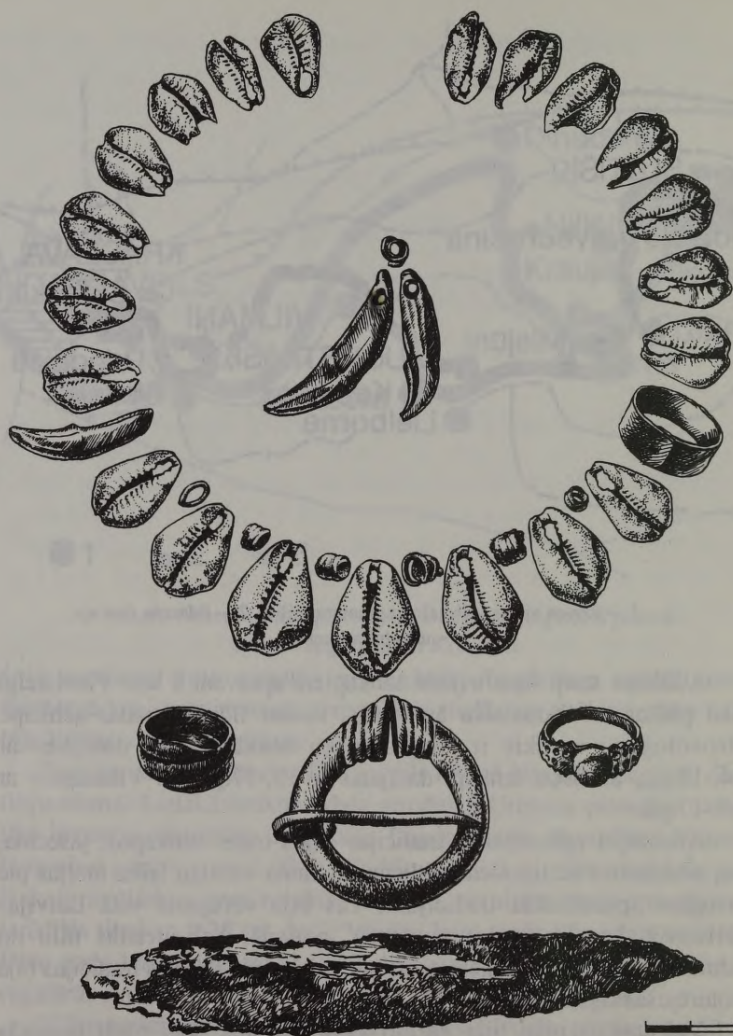
1. – dzīves vietas (pilskalni, apmetnes, pils), 2. – līdznie senkapi,
3. – uzkalniņu senkapi.

Attālums starp šiem trijiem senkapiem aptuveni 8 km. Vienlaicīgi tika pēģinātas arī viduslaiku apmetnes, kurām līdzās atradās senkapi. Hronoloģiski agrākie ir Augustinišķu senkapi, kuri datējami ar 14.-15.gs., Slutišķu senkapi datējami ar 15.-17.gs. un Vilmaņu – ar 16.-17.gs.

Analizējot apbedīšanas tradīcijas šajos trijos senkapos, jāsecina, ka, neskatoties uz baznīcas aizliegumu, tauta vēl ilgu laiku turējās pie senajām apbedīšanas tradīcijām. Tas bija vērojams visā Latvijas teritorijā, bet Daugavas augštecē, novadā, kas atradās tālu no administratīvi-politiskajiem centriem, senās apbedīšanas tradīcijas bija noturējušās ilgstoši.

Vairums mirušo bija guldīti dēļu šķirstos, kas plaši ieviesās kristīgās ticības ietekmē. Tomēr daļa senāko apbedījumu bija blūķa šķirstos – “viena koka istabā”. Dēļu šķirstus bieži stiprināja ar koka tapām, jo naglas apbedījumos sastopamas reti. Iespējams, ka daži mirušie bija apbedīti arī bez šķirstiem, segti ar villaini vai krijām.

Baznīcas noteiktais kristīgo apbedīšanas virziens bija ar galvu uz rietumiem. Augustinišķu kapsētā dominējošā bija R orientācija, Slutišķos – DR ar nelielām novirzēm. Taču sastopami bija arī

2.att. Slutiškų 4.senkapa sievietu apbedījuma inventārs.

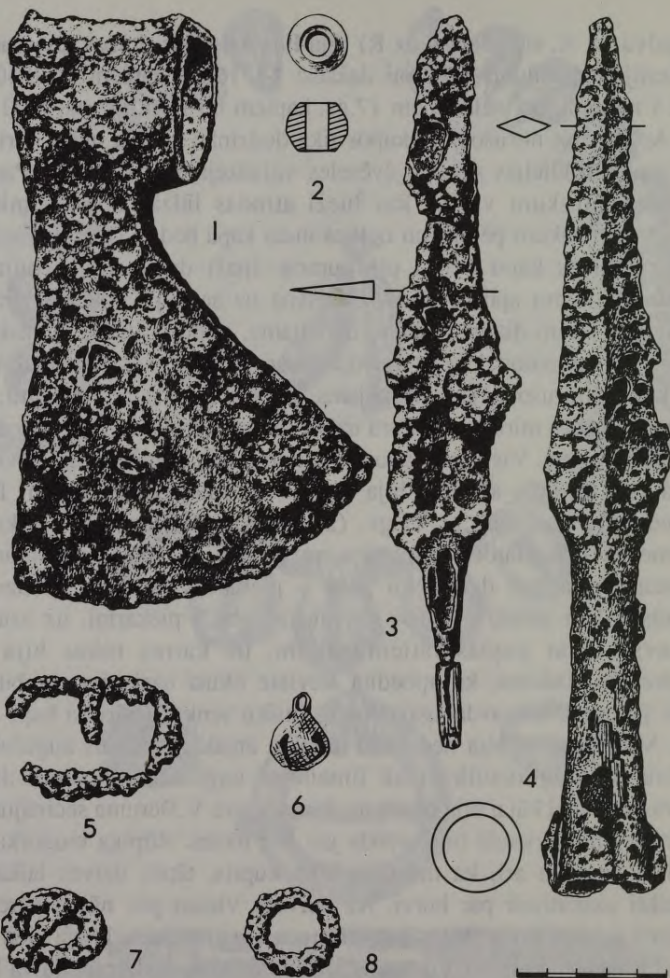
apbedījumi ar pretēju orientāciju – ar galvām uz austrumiem – Augustinišķos un ziemeļaustrumiem Slutišķos. Vilmaņu kapsētā pat bija ievērota vīriešu un sievietu apbedījumu diametrāli pretējā orientācija: vīriešus apbedīja ar galvu uz R, sievietes – uz A. Jāpiezīmē, ka latgaļu apbedījumu pretēja orientācija (vīriešus apbedīja

ar galvu uz A, sievietes – uz R) bija līdz kristīgās ticības ieviešanai. Apbedījumu dziļums bija ļoti dažāds: 14.-16.gs. kapiem no 0,40 m līdz 1 metram, bet vēlākajiem 17.gs. kapiem no 1,50 līdz pat 2,00 m.

Apglabājot mirušos, senkapos tika dedzināti rituāla uguns kuri, jo pēc senas tradīcijas mirušo dvēseles vajadzēja šķīstīt ugunī. Par to liecina uguns kuru vietas, kas bieži atrodas līdzās apbedījumiem. Rituālo uguns kuru pelnus un oglītes meta kapa bedrē, tāpēc tie atrasti gandrīz visos kapu bedru pildījumos. Īpaši daudz oglišu atrasts daudzajos bērnu apbedījumos. Slūtišķos uz senkapu robežas atrasta apmēram 1,5 m diametrā liela, domājams, kopējā rituāla uguns kura vieta. Apbedījumos dažkārt sastopami arī akmeņi, kas visbiežāk tika nolikti uz mirušo kājām, iespējams, ka tas saistīts ar ticējumu, ka akmens traucēs mirušajam, kuru uzskatīja par burvi, piecelties un darīt ļaunu dzīvajiem. Visvairāk tādu apbedījumu bija Slūtišķos. (Tā sieviešu kapā (Nr 4) liels akmens bija uzlikts uz mirušās ceļgaliem. Pats apbedījums datējams ar 15.gs. (2.att.) Kapa inventārā bija kauri gliemežvāku kaklarota, importēta no Indijas okeāna, starp kauri – bronzas spirālītes, dzīvnieku zobs – piekariņš, bronzas gredzens. Līdzās galvai atrasti vēl divi dzīvnieka zobi – piekariņi, uz krūtīm pakavsakta ar paplašinātiem galiem, uz katras rokas bija pa gredzenam. Jādomā, ka apbedītā sieviete tūkusi uzskatīta par burvi. Īpaši jāatzīmē arī savdabīgais Augustīnišķu senkapu vīrieša kaps (Nr 87). Mirušā galva bija nedabiski atliekta atpakaļ, kreisais augšdelms pārlauzts, mugurkaulā vienā līmenī ar augšdelma lūzumu dziļš iecirtums, labai kājai bija 6 pirksti. Pēc doktora V.Deruma secinājuma, iecirtums mugurkaulā bijis veikts jau pēc nāves. Rūpīga mugurkaula analīze parādīja arī, ka mirušais bijis kupris, tāpēc dzīves laikā to noteikti uzskatījuši par burvi. Kā burvim, viņam pēc nāves pārcirta mugurkaulu un kreiso roku, lai viņš nevarētu piecelties. Droši vien par burvi bijis uzskatīts arī Vilmaņos apbedītais vīrietis, kuram galva bija atdalīta no pārējā ķermeņa un sašķelta divās daļās (kaps Nr 4).

70% apbedījumu konstatēts kapa inventārs, bet 40% kapu tas bija pat samērā bagāts. Laika gaitā kapu piedevas kļūst trūcīgākas. Visbagātākie apbedījumi attiecās uz 14.-15.gs., 16.gs. senlietu kapos jau mazāk, bet 17.gs. kapos apbedījuma inventārs pavisam nabadzīgs. Gandrīz katram mirušajam līdzī dots nazis, jo nazis zemnieku dzīvē bija visparastākais darba rīks. Visbiežāk nažus piekāra pie jostas.

Vīriešu apbedījumu inventārā sastopami naži, jostas sprādzes, riņķi, cirvji, retāk šķēpu gali, šķiltavas, krami, ādas maciņi ar bronzas

3.att. Augustinišķu 37.senkapa vīrieša apbedījuma inventārs.

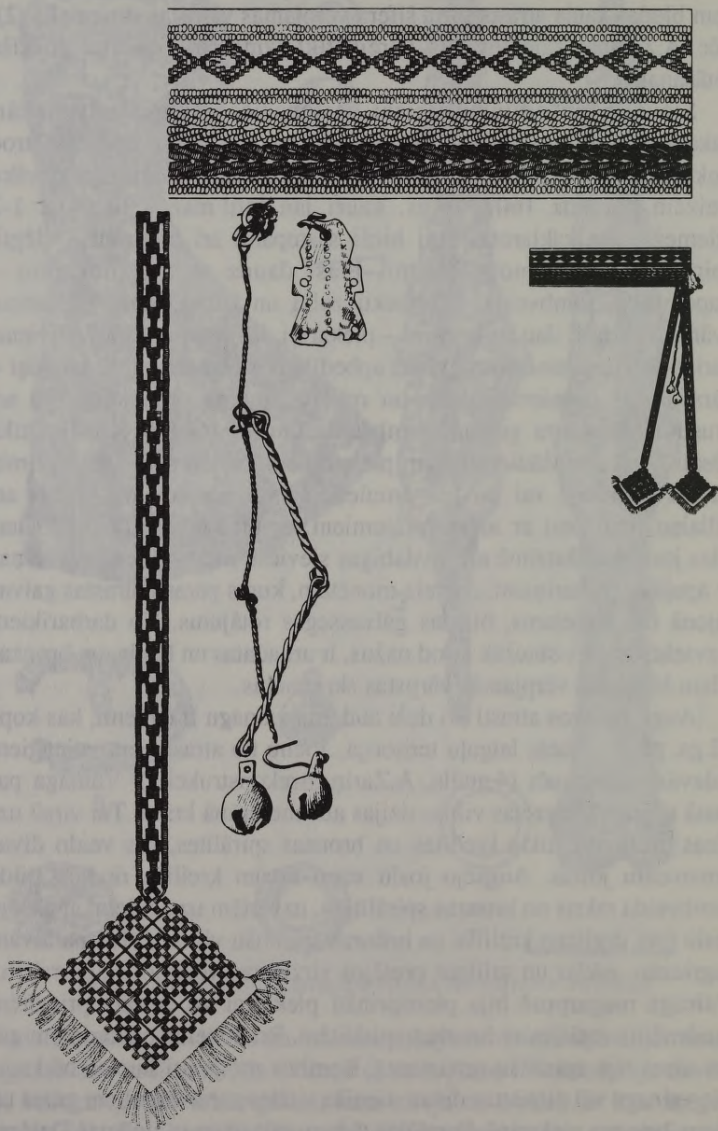
apkaluma paliekām. Viens no interesantākajiem vīriešu apbedījumiem Augustinišķu senkapos bija 37.kaps (3.att.). (Kapa inventārā bija cirvis (1), kas gulēja pie labās pēdas, zem cirvja ar smaili uz leju šķēpa uzgalis (4). Pie kreisās kājas atradās bumbierveida zvārgulis ar krustveida šķēlumu (6). Kreisajā pusē pie gurniem liels dzelzs nazis (3). Vidukļa rajonā atradās divas jostas sprādzes (5,7) un riņķa fragments (8), kas parasti izmantots naža piekāršanai. Kreisajā pusē

zem bļodas kaula atrasts sīrtā šifera vērptomās vārpstas skriemelis (2). Pēc A.Zariņas domām, tas varēja tikt izmantots maciņa pušķiša rotāšanai.)

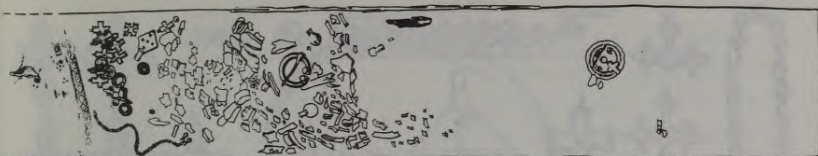
Sieviešu apbedījumos bieži sastopamas saktas, galvenokārt pakavsaktas ar atrotiem galiem (16.-17.gs. apbedījumos vairāk atrod riņķasaktas). 14.-15.gs. kapos atrod diezgan daudz kauri gliemežvāku (reizēm pat līdz 160), 16.gs. kauri jau ļoti maz – tikai pa 1-2 gliemežnīcām kaklarotā. Ļoti bieži sastopami arī gredzeni – slēgti, spirālgredzeni, zīmogredzeni. Īpaši daudz atrasts piekariņu – trapeceveida, rombveida, dzīvnieku zobu un bebra kaulu piekariņu, zvārguļu; atrasti daudzi krustiņi – piekariņi, kā ievestie, tā arī uz vietas darinātie. Augustinišķos deviņos apbedījumos bija atrasti 62 krustiņi – pārsvarā ar taisniem galiem un reljefu pinuma ornamentu, kā arī krustiņi ar trijlapu galiem, rombveida un citi (6.att.). Krustiņi tika nēsāti kopā ar dažādiem citiem piekariņiem kaklarotās, – tas nozīmē, ka tos uzskatīja vai nu par amuletiem, vai par rotām. Atrasti arī villaiņu fragmenti ar alvas rotājumiem, ar bronzas nagliņām rotātas ādas jostīņas. Jāatzīmē arī savdabīgas sieviešu rotas – bronzas važiņas ar apaļiem piekariņiem, dažreiz monētām, kuras parasti atrastas galvas rajonā un, iespējams, bijušas galvassegas rotājums. No darbarīkiem sieviešu kapos visbiežāk atrod nažus, ir arī adatas un kaula, un bronzas adatu kārbīņas, vērptomās vārpstas skriemeļus.

(Augustinišķos atrasti arī daži auduma vainagu fragmenti, kas kopš 12.gs. plaši izplatās latgaļu teritorijā. Vienu no atrastajiem vainagiem izdevās rekonstruēt (4.attēls, A.Zariņas rekonstrukcija).) Vainaga pamatā ir plata šķeterētas vilnas dzijas audene brūnā krāsā. Tai virsū uzšūtas dzeltenas stikla krellītes un bronzas spirālītes, kas veido divas ornamentu joslas. Augšējo joslu starp divām krellīšu rindām pilda rombveida raksts no bronzas spirālītēm, uzvērtām uz astriem, apakšējo joslu rotā dzelteno krellīšu un bronzas spirālīšu virknes. Tās pa divām sagrieztas auklās un saliktas pretējos virzienos, veidojot skuju rakstu. Vainaga mugurpusē bija piestiprināti piekariņi no austām prievītēm (audenēm), rotātām ar bronzas spirālītēm. Rombveida piekariņiem galos tāpat bija spirālīšu ornamenti. Rombus rotāja arī kuplas bārkstis. Pie vainaga vēl piekārtas divas stieniņu važiņas ar zvārguļiem galos un viens bronzas piekariņš. Paralēles tādām vainagam ir zināmas Dzelzavas Strūgu kalna, Šķilbenu Danilovkas, Stāmerienes Annasmuižas senkapos un citur. Valkāja tos pārsvarā 13.gs. līdz pat 14.gs.⁴

⁴ A.Zariņa. Seno latgaļu apģērbs. R. 1970. 121.–127.lpp.

4.att. Sieviešu vainaga rekonstrukcija un tā detaļas.
Augustinišķi. 50.kaps.

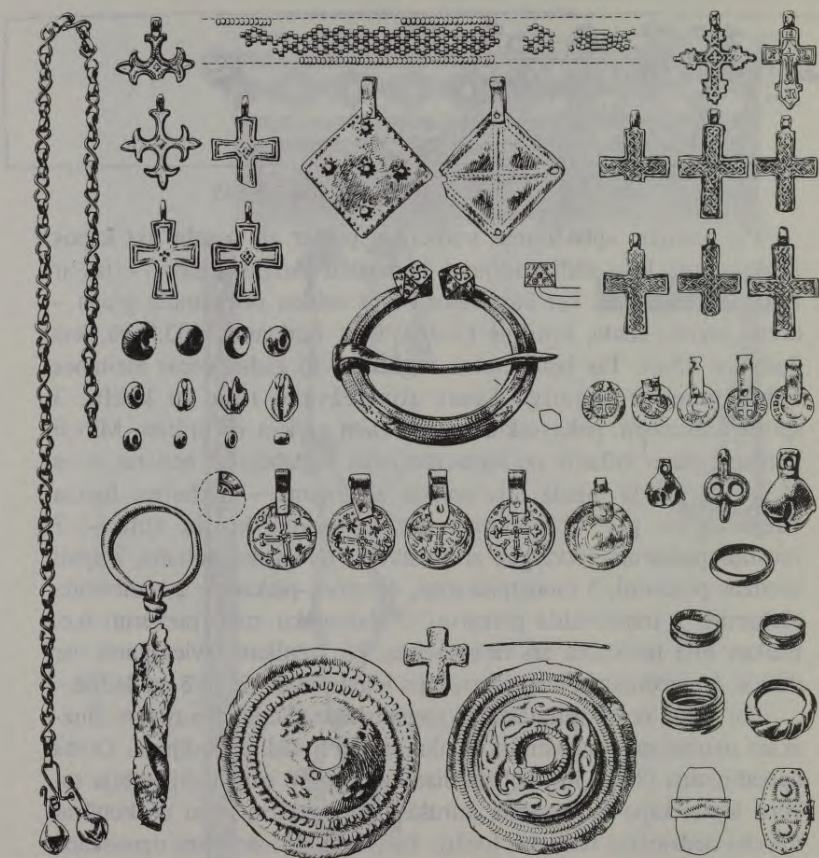

5.att. Augustinišķi, sieviešu ugunskaps Nr.45.

Pie senajām apbedīšanas tradīcijām pieder arī paraša likt kapos ziedojumus. Divi tādi gadījumi konstatēti Augustinišķos – tas ir ziedojums 45.kapā, kur kāju rajonā bija nolikta priekšmetu grupa – divas saktas, adata, krustiņš (5.att.). Otrs ziedojums 103.kapā, kas datēts ar 15.gs. Tas bija samērā bagāts 14-16 gadus vecas meitenes apbedījums ar bagātīgu kauri gliemežvāku rotu ap kaklu, 3 spirālgredzeniem, pakavsaktu ar atrotītiem galiem uz krūtīm. Mirusī bija apsegta ar villaini, no kuras rotājuma saglabājušās nelielas alvas rozetes. Vidukļa rajonā bija nolikts ziedojums – kaklarota: lociņa važturis un pie tā piekārtā piekariņu un kreļļu rota – 7 krustiņi–piekariņi, 7 zvārguļi ar krustveida un taisnu šķēlumu, 2 apaļi bronzas piekariņi, 5 monētpiekariņi, 4 žetoni–piekariņi, 2 rombveida piekariņi, 5 trapecveida piekariņi, 3 dzīvnieku zobu piekariņi u.c. Blakus bija novietota arī riņķa sakta. Pēc senlietu izvietojuma var domāt, ka ziedojums, iespējams, bijis ielikts kādā vācelītē vai lādītē.

Par vienu no visspilgtākajām pagānisko tradīciju izpausmēm jāuzskata ugunskapi. Augustinišķos tika atsegti 3 šādi apbedījumi. Divos apbedījumos (88., 136.) neliela diametra (ap 50 cm) bedrītēs bija sabērti ārpus kapa sadedzināta mirušā kauli, oglītes, pelni un kopā ar mirušo dedzinātās senlietas (naži). Turpretim 45. sievietes ugunskapā kalcinētie kauli bija sabērti šķirstā, bet nesadedzinātās senlietas novietotas kārtībā, kādā tikušas nēsātas (5.att.): galvgali – auduma vainadzīņš, izrotāts ar dzeltenām krellītēm un bronzas spirālītēm, kakla rajonā – dažāda veida piekariņi – krustiņi (ar taisniem galiem un reljefa pinuma ornamentu, ar trijlapu galiem), zvārgulis, rombveida piekariņi, žetoni–piekariņi, monētas, krelles: līdzās atradās sešu bronzas gredzenu grupa – spirālgredzeni, 2 slēgti gredzeni, vairoggredzens. Krūšu rajonā atrasta liela ornamentēta pakavsakta ar daudzskaldņu galiem un ugunskrusta zīmi uz tiem, bronzas bumbiurveida zvārgulis ar krusta šķēlumu un stūrainu cilpiņu un 14.-15.gs. kalts Prāgas grasis (6.att.).

Šķirstā bija ielikts ziedojums – divas lietuviešu lielās ornamentētās bronzas skārda saktas, adata, organiska materiāla krustiņš un sikas dzeltenas krellītes (no maciņa rotājuma?). Apbedījums pēc monētām

6.att. Augustinišķu 45.kapa inventārs.

datējams ar 15.gs. vidu. Šis ugunskaups raksturojams kā pārejas forma no ugunskaupiem uz skeletkaupiem.

Slutišķu senkapos atrasti 2 ugunskaupi (31. un 115.), viens no tiem bija stipri postīts, no tā saglabājušies tikai daži kalcinēti kauli un oglītes. Otrs ugunskaups (Nr.31) bija novietots virs vīrieša skeletkapa sakrustotām rokām. Vīrieša skeletkapa inventārā bija uzdevas šķēpa gals un maciņa paliekas ar bronzas apkalumu – krustiņu. Ugunskaupa kauli bija izkaisīti nelielā (30x15 cm) laukumā 6 cm biežā kārtā. Kopā ar kauliem atrasti dzelzs priekšmetu fragmenti un koksnes paliekas. Iespējams, ka ugunskaupa paliekas bija sabērtas koka lādītē, kura tika novietota šaurā zārkā kopā ar skeletkapu.

Jāatzīmē, ka ugunskaņi nebija raksturīgi latgaļiem, kuri savus mirušos parasti apbedīja nesadedzinātus. Toties kaimiņu teritorijā Lietuvā 14.-15.gs. pirmajā pusē ugunskaņi vēl bija plaši izplatīti. Kristietība Lietuvā tika ieviesta vēlāk nekā Latvijā – 1387.gadā, bet tās rietumu daļā – Žemaitijā – tikai 1413.gadā. Lietuvas iedzīvotāju lielākā daļa pieturējās pie savas vecās ticības un vecajām tradīcijām, tajā skaitā arī pie mirušo kremācijas⁵.

Ugunskaņu atradumi apskatītajos senkaņos daudzu lietuviešiem raksturīgu senlietu atradumi – saktu, aproču, auskaru, maciņu u.c. liecina par to, ka Daugavas krastos 14.-15.gs. blakus latgaļiem sporadiski dzīvoja arī lietuvieši. Pēc lietuviešu valodnieka K.Garšvas domām, lietuvieši dzīvoja Rēzeknes un Krāslavas rajonos 13.-18.gs. un galvenokārt 1561.-1772.gados, kad Latgale ietilpa Lietuvas-Polijas valstī. Pie šāda secinājuma viņš nonāk, pētot vietvārdu ar piedēkļiem “-išķ” izplatību Dienvidlatgalē. Viņaprāt, vietvārdi ar piedēkļiem “-išķ” nav raksturīgi latgaļu izloksnei, un izplatīt tos varējuši lietuvieši⁶. Katrā ziņā analizējamo senkaņu materiāls liecina par ciešajiem sakariem ar Lietuvu, kas parādās kaņu inventārā un apbedīšanas tradīcijās.

Senkaņos bija iegūts samērā daudz monētu – 54 Augustinišķos, 30 Slutišķos un 6 Vilmaņos, kas ir lielisks materiāls datēšanai. Lielākā daļa no šīm monētām ir rituāla monētas, ko deva mirušajiem līdzī aizkapa dzīvei. Monētas atrod ne tikai pie jostas vietas (tās, iespējams, bijušas ieliktas kabatā vai maciņā), bet arī blakus galvaskausam, pie kājām. Tās mēdz būt gan veselas, gan sagrieztas daļās, gan arī saliektas. Pārsvārā tie ir Livonijas šiliņi, artīgi un feniņi, kalti 14.-16.gs., kā arī Polijā un Lietuvā 16.-17.gs. kaltie šiliņi, denāri un dubultdenāri. Monētpiekariņi atrasti tikai Augustinišķu senkaņos, parasti tās ir Livonijā 14.-15.gs. kaltas monētas. Par piekariņiem bieži izmantoja arī skaitīšanas žetonus, kaltus Vācijā vai Francijā. 17.gs. apbedījumu monētas bieži ir vienīgais kaņa inventārs.

Daugavas augšteces senkaņu izpētes rezultātā iegūts interesants materiāls, kas liecina par pagānisko apbedīšanas tradīciju ilgstošo saglabāšanos šajā novadā, par 14.-17.gs. iedzīvotāju materiālo un garīgo kultūru un tās izmaiņām laika gaitā.

⁵ В.Урбановичюс. К вопросу о погребениях с трупосожжением XIV в. в Литве. (Труды АН ЛИТССР, серия А, 2(21) 1966. с.183-189)

⁶ Гаршва К.К. Диалекты литовского языка и их контакты в Латвии. - Lietuvos PSR Mokslu Akademijos darbai. A. 1984, 2(87). с.83-92

Valdemārs Gekišs

IESKATS KRĀSLAVAS VĒSTURĒ

Krāslava – viena no skaistākajām Latvijas pilsētām. Atrodies valsts dienvidaustrumos, Krāslava kā koša pērle daiļi iekļaujas zilo ezeru zemē – Latgalē.

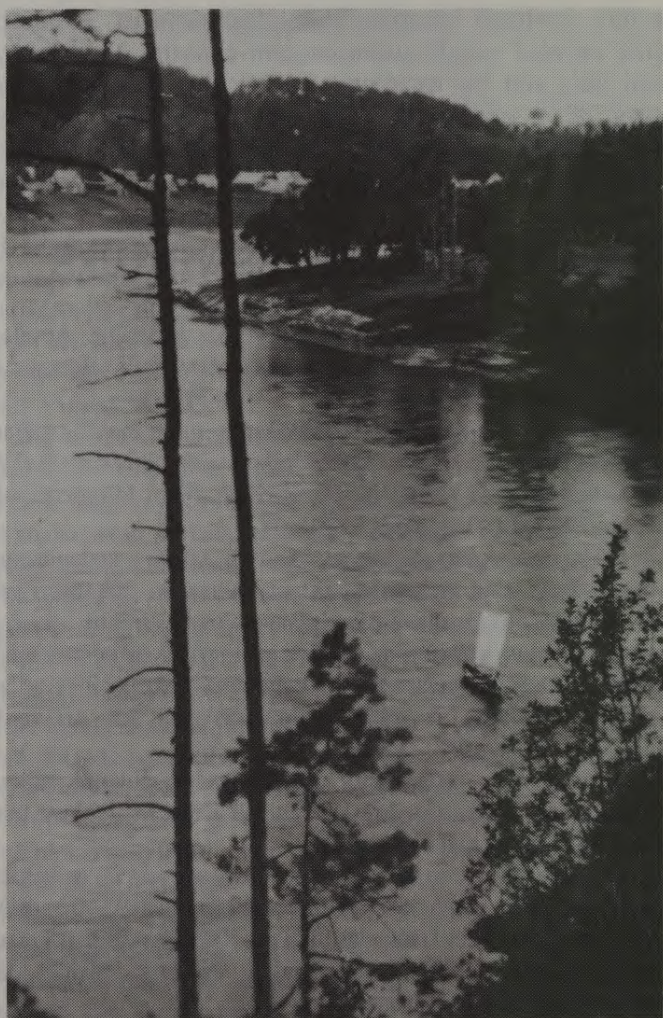
Nosaukt precīzu Krāslavas dibināšanas gadu nav iespējams. Skaidri zināms, ka tā veidojās neolīta laikmeta apmetnes vietā (IV–II gadu tūkstošs pirms Kristus) pie Adamovas, vienu kilometru attālā apdzīvotā vietā leņpus tagadējās Krāslavas.

Kā radās nosaukums Krāslava? Tam ir vairāki izskaidrojumi. Pats izplatītākais – nosaukums Krāslava radies no latgaliešu vārda “krāsls” – krēsls, jo Daugava pie Krāslavas met vairākus lokus, kas pēc formas atgādina krēslu. Tas vēl tiek apstiprināts ar nostāstiem par to, ka agrāk, kad Daugava vēl bija kuņģojama tirdzniecības artērija, daudz plostu uzskrēja uz sēkļiem pie Krāslavas, kas arī veidoja analogiju vārdam “krāsls” – krēsls.

Otrs izskaidrojums runā par to, ka Krāslavas nosaukums radies no cita latgaļu vārda “krāsla” – krēsla. Senatnē Krāslavu iekļāva tumši, neizejami meži un to klāja krēsla.

Vēl viens Krāslavas nosaukuma izskaidrojums saistīts ar Polockas krivičiem, kuri pazina tagadējās Krāslavas apkārtni jau 9.-10.gadsimtā, bet varbūt arī agrāk. Viņi Daugavas loku pie Krāslavas sauca “krasnaja luka” vai “krasnaja lava”, t.i. “Krasnaja” – skaists, “lava” – lāva, krēsls, dotajā gadījumā – skaista vieta.

Vēl vienā ziņā Krāslavas vēsture tajos laikos saistījās ar Polockas vārdu. Pēc seniem nostāstiem 10. gadsimtā Krāslava piederējusi Polockas kņazienei Rognedai Gorislavai, kuru vēlāk apprecējis Kijevas kņazs Vladimirs, 988.gadā pieņemdam kristietību Krievijā. Par Rognedas dzīves vietu Krāslavā tiek norādīts Teātra kalns, kurš savu nosaukumu gan ieguvis daudz vēlāk, kad 18.-19.gadsimtā Krāslavu pārvaldīja Plāteru dzimta. (Toreiz uz kalna atradusies tā

Daugava pie Krāslavas.

saucamā "stodola" – liela klēts graudu uzglabāšanai, kurā rīkoti arī teatrāli uzvedumi. No tā kalns un iela ieguvusi Teātra kalna un ielas nosaukumu.)

Tādā veidā ar Rognedas Gorislavas vārdu saistās ceturtais Krāslavas nosaukuma rašanās izskaidrojums.

Tāpēc katrs no mums sev par pareizāko un tuvāko var uzskatīt jebkuru no iepriekš minētajiem.

Precīzākas ziņas par Krāslavu attiecas uz 16.gadsimtu, kad 1558.gadā tā nonāk Engelberta Plumpera, bet 1569.gadā Kurzemes hercogistes kanclera Miķeļa de Brunova īpašumā, ko 1603.gadā ar speciālu mandātu apstiprināja Polijas karalis Sigismunds III.

1599.gadā Krāslavu sauc par pusmuižu. 16.gadsimtā te jau atradies neliels koka katoļu dievnams.

1636.gada 26.oktobrī Vilhelms de Brunovs pārdeva Krāslavu Ludingshauzenu-Volfu dzimtai. 1676.gadā pusmuižas nākamais īpašnieks jezuīts Jeremijs Ludingshauzens uzceļ katoļu draudzei samērā lielu krusta formas koka baznīcu.

Tanī pašā 1676.gadā Ludingshauzenu-Volfu dzimtas pārstāvis ar dāvinājuma aktu nodod Krāslavu de Kosu dzimtai, ko 1681.gadā apstiprina Polijas karalis Jans III Sobeskis.

No 1725.gada Krāslava pieder Čapsku dzimtai, no kuras 1729.gada 25.janvārī par 14000 dālderiem to nopērk Johans Ludvigs Plāters (1693–1736), Latgales un Daugavpils stārasts. Tajā pat gadā viņš pārceļas no Indricas muižas uz Krāslavu, kura pieder viņa pēctečiem gandrīz divsimt gadus – līdz pat īpašuma atsavināšanai pēc Pirmā pasaules kara.

1729.gadā Krāslavu aptiprināja par miestu, tajā atradās 47 ēkas, no kurām tikai dažas bija mūra – muižnieku viesnīca “Livonija”, zirgu pasta stacija, graudu noliktava, divi krogi.

Grāfu Plāteru dzimtas izcelšanās meklējama viduslaiku Vācijā Vestfālē, kad 1210.gadā pirmo reizi minēts Vestfāles bruņinieks Humberts fon Plāters. Plāteru senči ieradās Baltijā ar krustnešiem. Apmetoties Latgalē, viņi asimilējās, aizmirsu savu vācisko izcelšanos un pieņēma poļu kultūru. Pakāpeniski izplatot savu ietekmi, Plāteri kļuva par vienu no ievērojamākajām dzimtām Latgalē. Viņu īpašumi atradās ne tikai Latgalē, bet arī Vidzemē un Kurzemē, kā arī Polijā un Lietuvā.

Plāteru laikā Krāslava strauji attīstījās. 18.gs. 30.-40.gados izveidoja tirgus laukumu ar pārdotavu rindām, uzbūvēja divstāvu mūra rātsnamu ar torni un pulksteni tajā (1891.gadā remonta laikā rātsnama tornis un otrais stāvs tika nojaukti). Rātsnama otrajā stāvā atradās arī tiesa, no kurienes daudzi mēroja ceļu uz arestēto telpām (mūsdienu valodā runājot – cietumu), kuru tautā nezin kādēļ sauca par “kazu”, iespējams no krievu vārda “kazna” - sods. Tika uzcelta arī aptiekas ēka, kura savas funkcijas saglabājusi līdz mūsdienām.

Krāslavas rātsnams. K.Romera 19.g.s. zīm.

Konstantīns Ludvigs Plāters (1722-1778) 1736.gadā mantojis Krāslavu no tēva un ieguvis tai Magdeburgas tirdzniecības un pašpārvaldes tiesības. No Polijas un Vācijas uzaicinātie amatnieki sadarbībā ar vietējiem arodu meistariem organizē tepiķu, samta, katūna, dažāda veida ieroču, ratu, zelta un sudraba izstrādājumu, spēļu kāršu, krāsns podiņu un citu izstrādājumu izgatavošanu, kuriem liels noiets bija Krāslavas ikgadējos četros gadatirgos.

1755.gadā pēc itāļu arhitekta Antonio Parako projekta uzsākta mūra katoļu baznīcas celtniecība, kura turpinājās līdz 1767.gadam. Sākotnēji baznīcu bija paredzēts veidot kā Inflantijas katedrāles baznīcu, jo par tās nodibināšanu bija saņemta Romas pāvesta bulla, paredzot bīskapa rezidenci Krāslavā. Taču šī doma neīstenojās un līdz ar to baznīcas celtniecībai pietrūka līdzekļu. Neuzcēla projektā paredzētos divus torņus, līdz pat 1830.gadam netika apmetas baznīcas ēkas aizmugurējā siena un sānu daļas garensienas, bet kāpnes pilnīgi pabeidza būvēt tikai 1832.gadā.

1884.gadā slavenais poļu mākslinieks Jans Mateiko un glezniecības profesors Jablonskis glezno Krāslavas baznīcai altārgleznu "Svētais Ludviks dodas krusta karā". Līdz 1884.gadam tāda pati glezna

18.g.s. nezināma autora gravūra.

freskas tehnikā, ko bija radījis gleznotājs no Itālijas Gastoldi, atradās uz sienas aiz galvenā altāra. Taču Baltijas klimats atstāja negatīvu iespaidu uz sienas gleznojumu un Plāteri uzdeva poļu māksliniekiem radīt gleznu uz audekla. Gleznas eskizi (uzmetumu) esot zīmējis Jans Mateiko, bet pašu gleznu uz audekla radījis profesors Jablonskis ar saviem audzēkņiem J.Mateiko tiešā uzraudzībā, kas pats personīgi esot gleznu pabeidzis, pēc tam glezna sarullētā veidā nogādāta no Krakovas uz Krāslavu. Gleznas augstums ir 7,5 metri, platums 3,5 metri.

Pašlaik šīs gleznas stāvoklis ir krasi pasliktinājies un tai nepieciešama restaurācija.

Baznīcā atrodas vēl divas vērtīgas gleznas, kuru stāvoklis nav tik slikts, bet kurām tomēr nepieciešama restaurācija. Tie ir Konstantīna Ludviga Plātera un viņa sievas Augustes Plāteres dzim. Oginskas (1724-1791) portreti, kuri pieder Gastoldi otaī.

Vienlaicīgi ar baznīcas celtniecību notiek arī semināra ēkas celtniecība, kas atrodas blakus baznīcai. Krāslavas garīgā semināra dibināšanas akts bijis 1755.gada 29.decembrī, bet darboties tas sācis tikai 1757.gada 15.jūnijā, kad vēl vecajā jezuitu mītnē pie vecās baznīcas notika semināra oficiālā atklāšana un sākās audzēkņu uzņemšana. Krāslavas garīgais seminārs faktiski darbojās līdz 1842.gadam, kad tika slēgts baznīckungu misionāru klosteris, kaut gan rīkojums par Krāslavas garīgā semināra slēgšanu bija tikai 1843.gada decembrī, taču 1844.gada 2.janvārī notika semināra darbības noslēgumam veltīts svinīgais dievkalpojums. Semināra pēdējais rektors Jāzeps Jaloveckis (1817-1885) vēlēja dieva svētību semināristiem un pasniedzējiem, kuri devās uz Minsku – semināra turpmāko atrašanās vietu. Pats J.Jaloveckis palika Krāslavā un līdz pat mūža beigām strādāja par mācītāju.

Krāslavas garīgo semināru tā pastāvēšanas laikā bija beiguši 153 garīdznieki, no kuriem daudzi vēlāk darbojās Latgalē.

Plāteru Krāslavas pils 20.g.s.

Seminārā mācījās audzēkņi no Latgales, Vidzemes, Kurzemes, no Lietuvas un Smoļenskas diecēzes.

Mācības notika poļu valodā. Tika mācīta arī latīņu, franču un latviešu valoda tās vietējā – latgaliskajā variantā. Par latviešu valodas mācīšanu liecina tas, ka, piemēram, to pratuši vairāki Lietuvas diecēžu audzēkņi. Kāds Nikolajs Pukinskis no Žemaitijas bez latīņu valodas runājis vēl poliski, lietuviski un latviski un pēc iesvētīšanas 1779.gadā nozīmēts darbā uz Asūnes baznīcu.

Runājot par Krāslavas garīgo semināru, jāmin, ka tā bija pirmā augstākā mācību iestāde Latgalē. Salīdzinājumā – Jelgavas Pētera akadēmija nodibināta 1775.gadā, bet skolotāju sagatavošanas semināri dažādās Latvijas vietās – vēl vēlāk.

1759.gadā Konstantīns Ludvīgs Plāters jaunizveidotā liepu parka austrumu malā uzcēla lielu trīsstāvu mūra ēku renesanses stilā pēc jau iepriekš pieminētā A.Parako projekta. Ēkas otrajā un trešajā stāvā izvietoja bibliotēku, bet pirmajā stāvā atradās dzimtas vasaras rezidence. Bibliotēkā atradās ap 20 tūkstošiem sējumi, dažādi atlanti un rokraksti. Starp rokrakstiem jāpiemin 16 sējumu liels Kazimira Konstantīna Plātera (1746-1807), Lietuvas vicekanclera, Polijas karaļa sūtņa no 1766.gada Pēterburgā, rokraksts "Polijas Karalistes vēsture". Taču nekas no šiem lielajiem krājumiem nav saglabājies. Jau

19.gadsimtā bibliotēkas lielāko daļu manto cits Plāters. Viņš nespēja to saglabāt un sākās bibliotēkas izpārdošana, kuras neliela daļa nonāca atpakaļ Krāslavas pils bibliotēkā un pie Kombuļu Plāteriem. Pirmā pasaules kara laikā bibliotēka tika izpostīta, bet tās nejauši saglabājušos sējumus pēc 1920.gada ieguva Rēzeknes bibliotēka. Pašā ēkā pēc 1920.gada izvietojās pasts, vēlāk tur ierīkoja sešgadīgo latviešu pamatskolu. Pašlaik ēkā atrodas Krāslavas bērnu bibliotēka.

Ap 1750.gadu Krāslavā Konstantīns Ludvigs Plāters uzsāka celt divstāvu mūra ēku ar mansarda jumtu – grāfu rezidenci, kuru galīgi uzbūvēja 1791.gadā. Arī pils būvēta pēc Venēcijas arhitekta A.Parako projekta. Pils pirmā un mansarda stāva centrālajā daļā iekārtotas zāles. 1770.gados notika samērā liela pils pārbūve, kad samazināti logu izmēri un uz pils dienvidu iekštelpu sienām parādās fresku grleznojumi, kuri apmēram 19.gadsimta vidū apmesti.

1984.gada vasarā Krāslavas pils iekštelpu sienu zondāžu rezultātā sienu gleznojumus atklāja. Tie attēlo arhitektoniskas detaļas, augu un ziedu vītnes, cilvēku figūras pilnā augumā. Dažās ainavās redzami Romas skati. Kā konstatēts, Romas skati uz pils iekšsienām uzgleznoti pēc Džovanni Batistas Piranēzi (1720-1778) paraugiem. Mākslinieks, kura vārds mums nav zināms, tieši nepārzīmēja Piranēzi gravīrās redzamās ainavas, bet nedaudz tās vienkāršoja, izvēloties Plāteriem iepatikušās ainavas – “Monte Cavallo” laukumu, Konstantīna arku (par godu Konstantīnam Ludvigam Plāteram?) ar Kolizeja drupām fonā un citas. Bet varbūt nepazīstamais mākslinieks bija pats Dž.B.Piranēzi, ja ņem vērā Plāteru ciešos sakarus ar Itāliju?

Krāslavas pilī atradusies samērā liela gleznu kolekcija. Zināms, ka tajā bijis arī M.Bačarelli (1731-1818), Polijas karaļa Staņislava Augusta Poņatovska galma gleznotāja darbs “Jans III pie Vīnes 1683.gadā”.

Apkārt pilij ierīkots 22 hektāri liels parks, kuru apjoza mūra žogs. Parkā veidoti diķi, grotas – nelielas formas arhitektūras veidojumi ar rotaļu alām. Oranžērijās audzēja vīnogas, aprikozes, ananasus un citus siltummīlošus augus. No ārzemēm ievesti reti koki un krūmi.

Galvenās kāpnes, kas veda caur parku uz pili, bija veidotas no dzirnakmeņiem, kurus Plāteri savāca no apkārtnējiem iedzīvotājiem, jo uz Krāslavas upītes uzbūvēja divas ūdensdzirnavas. Par nožēlu 1950.gados šīs kāpnes iznīcinātas.

Blakus pils parkam atradusies arī fazānu audzētava, kuras uzturēšanai no Vācijas bija ieradies speciāls fazānmeistars.

Krāslava 20.g.s. sākumā.

Līdz ar pils uzbūvēšanu un parka izveidošanu praktiski noslēdzās Krāslavas pilsēt būvnieciskā ansambļa celtniecība.

Krāslavas pils kompleksa saimniecības ēkas pašlaik daļēji tiek izmantotas, ar to tās pasargātas no iznīcības. Pati pils daļēji ir iekonservēta, taču laika zobs un neapzinīgākie krāslavieši dara visu, lai šo arhitektūras pieminekli pakāpeniski iznīcinātu. Pirms dažiem gadiem Spānijā Madridē dzīvojošā Marija Concepcion Lorens Fuentes Bustillo pieteica sevi kā Krāslavas pils mantinieci un divas reizes pat ieradās Krāslavā. Taču, noskaidrojot, ka pils komplekss 1920. gadu sākumā nonācis valsts īpašumā un, ņemot vērā vietējo varas vīru neizlēmību, faktiski zaudēja interesi par savu mantojumu. Līdz ar to Krāslavas pils turpmākais liktenis pagaidām paliek neskaidrs.

1764.gadā sakarā ar ebreju draudzes (kagala) nodibināšanos Krāslavā, šeit uzcēla pirmo un lielāko sinagogu Latgalē. 1940.gadā sinagogas ēka, kas atradās uz Miesnieku un Skolas ielu stūra, gāja bojā. Ir saglabāties sinagogas fotoattēls un plānojums.

1772.gadā Polijas pirmās dalīšanas rezultātā Latgali pievienoja Krievijai un 1773.gadā Polijas seims ir spiests to atzīt. 1777.gada 22.martā tiek izveidota Polockas guberņa, kuras sastāvā iekļauj arī 3 Latgales apriņķus – Daugavpils, Rēzeknes un Ludzas. 1778.gadā Polockas guberņu pārveido par vietniecību. 1796.gadā Latgale kļūst

par Baltkrievijas guberņas sastāvdaļu. Šo politisko pārmaiņu rezultātā Krāslava pamazām sāka panīkt, iegūstot otro "elpu" tikai 19.gadsimta otrajā pusē.

1778.gadā no Romas atveda svētā Donāta relikvijas. Tās novietoja īpašā kapličā, kuru uzbūvēja par grāfienes Augustes Plāteres ziedotajiem līdzekļiem. Svētais Donāts kļuva par Krāslavas baznīcas patronu.

1780.gadā Krāslavā ierīkotas tā saucamās Potjomkina būves. Tās bija izklaidus stāvošas butaforiskas mūra fasādes, kurām vēlāk piebūvēja koka ēkas. Domājams, ka minētās būves uzceltas tāpēc, lai miestam piešķirtu labāku izskatu. Tas tika darīts par godu Krievijas ķeizarienes Katrīnas II braukšanai cauri Krāslavai, kaut gan droši apliecinājumi tam nav saglabājušies.

1789.gadā par grāfienes A.Plāteres līdzekļiem uzcelta slimnīca, ko pārzināja žēlsirdīgo māsu ordeņa mūķenes. Svētā Vincenta slimnīca ar klosteri un kapliču atradās Vācu ielā (tagad – Brīvības iela), kur pirms tam bija neliels Borhovsku īpašums. 1864.gadā slēdza Krāslavas klosteri, bet žēlsirdīgo māsu katoļu kapliču pārvērtā par pareizticīgo kara baznīcu, jo Krāslavā izvietojās cara armijas kareivji.

Runājot par 18.gadsimta Plāteru laika Krāslavu, nevar nepieminēt tādu interesantu faktu, kā Plāteru naudas funkcionēšanu. Pils apkalpojošais personāls, kurš tika ēdināts nelielajā viensētā pie ziemeļu diķa (blakus mazajām dzirnavām), norēķinājās ar skārda (misiņa?) kuponiem, uz kuriem bija Plāteru ģerbonis. Šos kuponus par darbu saņēma pils saimniecībā strādājošie ļaudis. Kuponi kalpoja par naudu ne tikai Krāslavā, bet arī pārējos Plāteru īpašumos. Diemžēl Plāteru naudas paraugi līdz mūsu dienām nav saglabājušies.

1811.gadā uz Krāslavu pārcelta jezuītu ģimnāzija. Tas izskaidrojams ar to, ka Krievijas valdība nopirka Daugavpils jezuītu kolēģijas zemi un ēkas Daugavpils (Dinaburgas) cietokšņa būvei. Ģimnāzija Krāslavā darbojās līdz 1815.gadam. 1814.gadā Krāslavā atvērta apriņķa skola, ko uzturēja misionāru ordeņa mūki. 1829.gadā, kad Krievijas valdība gribēja skolu slēgt, grāfs Ādams Plāters atdeva bibliotēkas ēku skolas vajadzībām, jo bibliotēka tajā laikā jau bija aizvesta uz cita Plātera īpašumu. Tomēr 1854.gadā apriņķa skola tika pārcelta uz Rēzekni.

19.gadsimta 40. gados Krāslavā izvietojās Krievijas armijas karaspēka daļas. Šo daļu izvietošanai Plāteri izdalīja zemes gabalu Krāslavas austrumu nomalē, kur ierīkoja karavīru pilsētiņu ar kazarmām, noliktavām un hospitāli. Karavīru skaits sasniedza 400 (pēc citām ziņām – 4000).

Ar karaspēka daļu klātbūtni Krāslavā saistās kāds romantiski–tragisks notikums, kas attiecas uz 1838.gadu. Uz vienu no ballēm Plāteru pili ieradies jauns virsnieks Josifs Karņickis. Viņš un Ādama Plātera meita Emīlija iemīlējuši viens otru, bet Emīlijas vecāki neļāva viņai apprecēt parastu virsnieku. Tad abi mīlētāji nolēmuši beigt dzīvi vienlaicīgi, iepriekš norunājot, ka Emīlija no pils dos J.Karņickim noteiktu signālu, bet viņš atradīsies vienā no Krāslavas paugurim. Pēc Emīlijas signāla J.Karņickim vajadzēja nošauties, bet Emīlijai izlēkt pa pils logu. Norunātajā laikā Emīlija deva zīmi, J.Karņickis nošāvās, bet Emīlija tika pēdējā brīdī aizturēta. J.Karņicki apglabāja tajā pašā vietā, kur viņš nošāvās, bet pēc kāda laika viņa tuvinieki pārveda J.Karņicka mirstīgās atliekas uz dzimto vietu tepat Latgalē. Uz paugura palika tikai čuguna piemineklis, uz kura uzraksts poļu valodā: “Josifs Karņickis dzimis 1808.gadā Eversmūižā, beidzis dzīvi 1838.gadā no 3. uz 4.augustu Krāslavā”.

Jau vairāk par 150 gadiem stāv šis čuguna piemineklis vienā no Krāslavas pauguriem un nostāsts par lielu un uzticīgu mīlestību tiek nodots no paaudzes uz paaudzi. Līdz pat šodienai tautā šo pauguru sauc par Karņicka kalnu vai Mīlestības kalnu.

Interesanti atzīmēt, ka Emīlijas tēvs Ādams Plāters izrādīja interesi par zinātni. Viņa pētījumu rezultāts bija divas uzrakstītās grāmatas. Pirmā izdota 1832.gadā: “Poļu Inflatijas ģeoloģiskais apskats”, bet 1861.gadā Viļņā iznāca grāmata “Daugavas un tajā dzīvojošo zivju hidrogrāfiski statistiskais apraksts”. Jāatzīmē, ka Ādams Plāters pats sagatavojis vajadzīgo zivju zīmējumus grāmatai.

Vēl viena Ādama Plātera aizraušanās bija arheoloģiskie izrakumi. Netālu no Krāslavas, Daugavas krastā, arheoloģisko izrakumu rezultātā Ā.Plāters atrada ievērojamu daudzumu dažādu priekšmetu – sieviešu galvas rotājumus no bronzas, sudraba aproces, gredzenus, metāla jostas, vara cīrvišus. Visi atrastie priekšmeti nodoti Varšavas un Viļņas muzejiem.

1870. gadu sākumā Plāteru īpašumu nepilngadīgās mantinieces Marijas aizbildnis grāfs Jevgeņijs Plāters (1826-1916) ierīko Krāslavā ārstniecības kūrortu. Apmēram 1 km attālumā uz ziemeļiem no Krāslavas atrodas sērūdens avots, kuru Plāteri visādi reklamēja. Sezonas laikā atpūtniekiem no Pēterburgas un citām tālām vietām tika sagatavotas 500 vannas. Vienas vannas cena bija 30-50 kapeikas. Kūrorts darbojās apmēram 20 gadus un 19.gadsimta beigās tika slēgts, pamatojoties it kā uz nepietiekamo minerālšāļu daudzumu sērūdens sastāvā.

Krāslavas pārceltuve 20.gs. 30.gados.

Pirmās ziņas par precīzu iedzīvotāju skaitu Krāslavā attiecas uz 1852.gadu, kad tajā reģistrēti 3030 iedzīvotāji. Vēl Krāslavā atradās 389 nami, no tiem 32 mūra, tirgotavu rindas ar 45 bodēm, krāsns podiņu darbnīca un ādu apstrādes fabrika.

Pēc pirmā Latvijas dzelzceļa Rīga–Daugavpils (1861) pagarināšanas līdz Vitebskai un Krāslavas dzelzceļa stacijas uzcelšanas 1865.gadā, Krāslava sāka atdzīvoties. 1868.gadā Krāslavā bez armijas garnizona bija jau 4017 iedzīvotāji, 525 nami, 111 tirgotavas, 3 ādu fabrikas, 2 dzimavas, degvīna ražotne, alus darītava, 13 krogi. Miesta teritorija aizņēma 87 ha zemes.

1883.gada 15.augustā notiek Marijas Plāteres (1862-1947) un viņas attālā radnieka Gustava Plātera (1849-1923) kāzas, pēc kurām viņi kļūst par pēdējiem Krāslavas muižas īpašniekiem.

Gustavs Plāters bija labs saimnieks un spējīgs komersants. Viņa darbības rezultātā palielinās Krāslavai piederošās apstrādājamās zemes platības, nepieciešamais inventārs, lopu skaits.

1905.gadā Krāslavas iedzīvotāju skaits bija pieaudzis līdz 8025. Miestā bija 877 ēkas, no tām 121 mūra. Krāslavā atradās Izglītības ministrijas tautskola, pareizticīgo draudzes skola un ambulance.

1910.gadā Krievijas cara ministrs Vainovskis ierosināja Plāteriem pārdot Krāslavu par 2 miljoniem rubļu, kam viņi nepickrita.

Krāslavas tirgus 1930.g.

1912.gada 28.decembrī Krāslavā sāka darboties neliela elektrostacija, kas apgādāja ar elektrību Plāteru pili, armijas kazarmas, slimnīcu, katoļu baznīcu un 2 pareizticīgo baznīcas, aptieku un dažas citas iestādes Krāslavā.

1914.gadā Krāslavā dzīvoja 10500 iedzīvotāji, kas galvenokārt nodarbojās ar lina, lina sēklu un citu lauksaimniecības produkcijas pārstrādi un tirdzniecību.

Pēc Pirmā pasaules kara Latvijas Republikā notiekošās agrārreformas rezultātā Plāteru īpašumi Krāslavā tika ieskaitīti valsts zemes fondā. 1921.gada 2.decembrī Izglītības ministrija pieprasa nomā no Daugavpils apriņķa zemes ierīcības komitejas Krāslavas muižas centru ar nolūku atvērt šeit mācību iestādi. 1922.gada 19.jūlijā tāds līgums noslēgts, bet 1924.gada 24.oktobrī Daugavpils apriņķa zemes ierīcības komiteja Krāslavas muižas centru – kopplatībā 53 ha – piešķir Izglītības ministrijai.

Izglītības ministrija uzskatīja par iespējamu bijušajā Plāteru pili atvērt ģimnāziju. 1922.gada 15.jūlijā par skolas organizatoru un vadītāju iecelts Ādams Reimanis, bet 1923.gada 1.jūnijā par Krāslavas valsts ģimnāzijas direktori iecelta Valērija Seile, ievērojamā Latgales kultūras darbiniece, kura jau tā paša gada 10.augustā pāriet darbā Daugavpils Skolotāju institūtā, bet par ģimnāzijas direktoru iecēla Jāni

Priedi. 1923.gada rudenī atvērtas 3 klases ar 45 skolēniem. Šajā ēkā skola darbojās līdz 1972.gadam, kad pārgāja uz jaunām telpām. 1923.gadā Krāslavai piešķīra pilsētas tiesības, tā ieguva arī savu ģerboni (autors pilsētas galva M.Rabinovičs).

Pēc Gustava Plātera nāves Rīgā 1923.gada 19.martā Marija Plātere pārdeva viņai piederošos 52 ha zemes, citus nekustamos īpašumus un devās uz Spāniju, kur arī pavadīja dzīves atlikušo daļu. 1928.gadā Marija Plātere apmeklēja Krāslavu, kur viņas senču uzceltajā pilī jaunā audze guva zināšanas. Interesanti, kādas izjūtas pārņēma veco grāfiņi?

1947.gada 16.janvārī 85 gadu vecumā Marija Plātere noslēdza laulību ar 61 gadu veco Luiju Trživdaru Burzinski, kuram novēlēja visus savus Latvijas īpašumus (laikam cerēja tomēr atgūt), bet pati mira tajā pašā gadā. Ar to noslēdzās Plāteru dzimtas Krāslavas atzars.

Savukārt Burzinskis 1951.gada 10.janvārī mantoto īpašumu novēl K.L.Fuentes-Bustillo. Pats Burzinskis mirst 1961.gada 26.novembrī.

Tā pašlaik Spānijā dzīvo cienījama vecuma kundze, kuras galda atvilktnē atrodas pēdējais testaments par bijušajiem grāfu Plāteru īpašumiem Krāslavā.

Tajā pašā laikā Krāslavas pils kā pamesta sērdienīte vientuļi stāv vienā no augstākajiem Krāslavas pakalniem. Par tās likteni būtu jāpadomā gan tālajā Spānijā, gan, galvenokārt, tepat – Latvijā.

Skats uz Krāslavu.

Galvenie izmantotie avoti:

1. Leon Broel-Plater. Kraslaw, London, 1975.
2. G.Manteifels. Krāslava, Varšava. 1901.
3. S.Saharov. Kraslava i Plateri, 1936, Muzeja zin. pg-f, Nr.418
4. St.Škutāns. Misionāru darbeiba Latgolā, Minhenē, 1953.
5. Kultūras pieminekļu restaurēšanas projektēšanas kantoris. Krāslavas pilsētas vēsturiskais centrs, Rīga, 1985.
6. L.Taivans. Po Latgaļii, Maskava, 1988.
7. L.Markova. Pils Daugavas ielejā, grāmatā "Latvijas Kultūras fonda gaduraksti 1987-1988", Rīga, 1991.
8. L.Leikuma. Krāslavas garīgais seminārs, laikraksts "Ezerzeme", 1990., Nr.107.
9. V.Gekišs. Krāslavas vēsture no 18.gs. līdz 20.gs. vidum, Krāslavas muzeja ZA, Nr.32.
10. D.Sapunov. Reka Zapadnaja Dvina, Vitebsk, 1893.

Fotomateriāli no Krāslavas vēstures un mākslas muzeja fondiem.

Fotoreprodukcijas – Boriss Tarļeckis.

Dzintra Bukeviča

TĒLNIĒKS NO KRĀSLAVAS

1872.gada 25.decembrī mazā, noplukušā Vitebskas guberņas miestīņā Krāslavā nabadzīgā ebreju ģimenē piedzimst devītais bērns – Naums Āronsons.

Jau agrā bērnībā zēns ilgi, kaut kur kaktiņā nolīdis, veido dažādus priekšmetus: dzīvniekus, cilvēkus. Sākumā no maizes mīkstumā, bet vēlāk no māla.

Ekonomiskā un politiskā situācija pagājušā gadsimta beigās ir tāda, ka šim nabadzīgajam ebreju zēnam nav nekādu iespēju iepazīties ar pasaules mākslas paraugiem, izciliem mākslas darbiem, gūt elementāras zināšanas zīmēšanā un veidošanā.

Drīzāk otrādi – reliģija aizliedza cilvēkam radīt sev līdzīgas būtnes. Taču dzimusi mākslinieka dvēsele nerod mieru, uz āru laužas dzīvības spēks, mākslas spēks. Un jau 11 gadu vecumā mazais Naums no māliem mājas pagalmā veido zēna figūru, kas ļoti līdzīga viņam pašam.

Sešpadsmit gadu vecumā Naums sakrāj ceļa naudu un aizbrauc uz Viļņu pie sava vecākā brāļa, kurš tur strādā par zobārstu. Brauciena galvenais mērķis – mēģināt iestāties kādā mākslas skolā¹.

Naums iestājas I.Trutņeva mākslas skolā. Drīzā laikā skolas direktors ieteic topošajam māksliniekam pievērsties tēlniecībai. Rezultāti top redzami visai drīz. Jau pēc diviem gadiem I.Trutņevs sūta N.Āronsona darbus un dokumentus uz Pēterburgas Mākslas akadēmiju.

Pienāk atbilde, ka darbi pelna visaugstāko atzinību, bet, diemžēl, akadēmija N.Āronsonu uzņemt nevar, jo jaunajam māksliniekam pietrūkst nepieciešamās izglītības.

Drīz pēc tam brālis saņem zīmīti: Naums paziņo, ka savācis ceļam nepieciešamo naudu un slepeni, bez ārzemju pases, dodas uz Parīzi...²

¹ A.Vagule. Krāslavas skolnieks. Liesma, R., 1969. II., 5.lpp.

² Долинский М. Черток С. Москва, 1964., 4, стр.161

Kalsnais, slikti apģērtais jauneklis nokļūst pašā Parīzes centrā bez graša kabatā un valodas zināšanām. Taču arī te veiksmē viņu pavada: Naums iestājas bezmaksas dekoratīvās mākslas skolā un tai pašā laikā Kalarosi privātskolā.

Dzīvodams pusbadā, Naums piepelnās, strādādams pie kāda tēlnieka par akmeņkali. Savu "dzīvokli" jaunais mākslinieks iekārto zirgu stallī. Vienlaicīgi tas kalpo arī kā tēlnieka darbnīca. Te top viņa pirmie darbi. 1897. gadā Naums saņem pirmo lielo pasūtījumu. Par viņu raksta avīzes. Darbnīcu sāk apmeklēt mākslas cienītāji. Palielinās pasūtījumu skaits.

Šai pat gadā Naums Āronsons saņem ielūgumu piedalīties slavenajā Parīzes Salonā. Tēlnieks te izstāda savus darbus "Mīlas gulta". Darba kompozīcija izsauc lielus strīdus, bet vienlaicīgi gūst arī milzīgus panākumus.

Kopš tā laika katru gadu viņš piedalās Salona izstādēs, tādējādi gūdams aizvien lielākus panākumus. Tas ir liels gods jaunajam māksliniekam, jo pat vietējie franču meistari ne katrreiz tiek pagodināti ar Salona ielūgumiem.

Iedziļinoties tēlnieka N.Āronsona daiļradē, viegli konstatēt, ka autora iemīļotās tēmas ir bērni un slaveni cilvēki.

Tēlnieka bērnu skulptūrām raksturīgs tas maigums, vieglums, netveramā laimes izjūta, kas raksturīga cilvēciskām būtnēm tikai agrā bērnībā.

Tikpat tuva N.Āronsonam arī otra tēma – slavenību galerija. Dante – cieši sakniebtām, šaurām lūpām un aukstu, nievājošu izteiksmi pētošās acīs. Mozus, Sokrāts, Vašingtons, Bolīvārs, Šopēns, Vāgners, Berliozs. Pieminēklis Bēthovenam viņa dzimtenē Bonnā, kurš tika novērtēts ar Lielo Zelta medaļu.

Kad Francija svinēja Pastēra simtgadi, viņa krūšutēlu pasūtīja tēlniekam Naumam Āronsonam. Sešus gadus (1916-1922) ilga šis darbs. Tomēr pasūtītāju neapmierināja visi tēlnieka veidotie varianti. Tas autoru noved līdz galējam izmisumam. Un brīdī, kad tēlnieks sāk saskaldīt kārtējo neveiksmīgo variantu, atnāk īstais iedvesmas brīdis. Pastēra krūšutēls tiek izveidots divdesmit minūšu laikā.

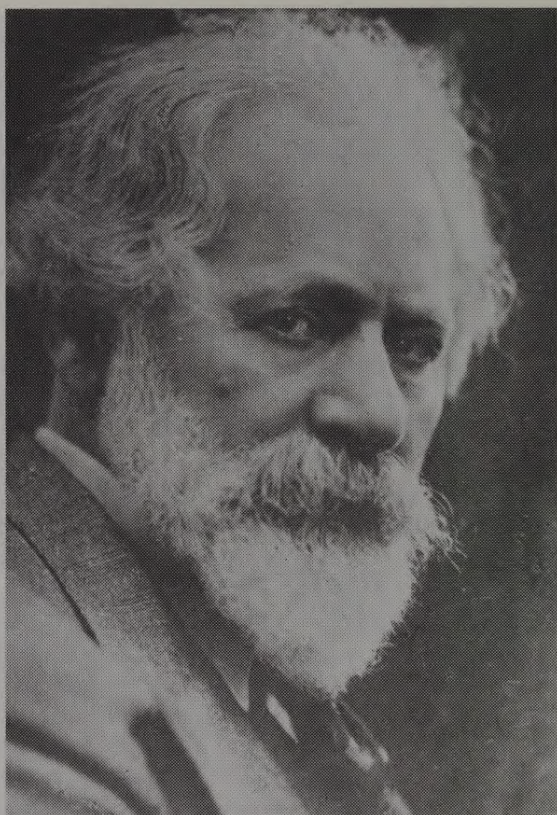
Francijas valdība nopērk piecpadsmit krūšutēlus, kas arī vēl šodien atrodas Pastēra institūta dārzā, zinātnieka dzimtajā pilsētā Dolē, Hanojā, Briselē un Tokijā³.

Krievijā Nauma Āronsona darbi kļūst pazīstami pēc 1902.gada pavasara Mākslas akadēmijas izstādes, kad Valsts Krievu mākslas muzejs nopērk tēlnieka darbu "Vecenes galva".

Bet līdz tam Naums Āronsons realizēja senloloto sapni – aizbraukt uz Jasnaja Poļanu, lai dabūtu aļauju veidot dižā rakstnieka krūšutēlu. N.Āronsons nodzīvo tur sešpadsmit dienas, pavadot laiku dzīvās sarunās ar Ļevu Tolstoju. Vienlaicīgi mākslinieks strādā pie Ļ.Tolstoja portretiem.

Šajā laikā tēlnieks aktīvi iesaistās Krievijas sabiedriskajā dzīvē. 1904.gadā kopā ar Kustodijevu, Kardovski, Šervudu un citiem viņš

³ Долинский М. Черток С. Москва, 1964., 4, стр.161

N.Āronsons 20.gs. 30.gados.

noorganizē Pēterburgā “Mākslinieku jauno apvienību”. Mākslinieka darbi sāk regulāri piedalīties izstādēs Maskavā un Pēterburgā.

Mākslinieciskā Krievija katreiz sagaida N.Āronsonu ar lielu sajūsmu, kaut gan oficiālajai valdībai tēlnieka brīvdomātāja uzskati ne vienmēr ir patikami.

N.Āronsons, kas labi orientējās krievu un rietumu mākslā, vienmēr centās būt ārpus grupējumiem un virzieniem, kas darbojās Monparnasā. Viņš neaizrāvās ar jaunajiem modes strāvojumiem mākslas dzīvē, bet vienmēr par galveno savā darbībā uzskatīja klasiskās tradīcijas. Franču kritika N.Āronsona mākslu dēvēja par “mūsdienu antīko”.

Tēlnieka viesošanās dzimtajā mājā Krāslavā 1938.gadā.

Gandrīz veselus divus gadus mākslinieks nodzīvo Krievijā, kur arī top viņa darbi – Feta, Komisarževskas, Rasputina, Gorkija, Ļeņina, Turgeņeva, Ušinska krūšutēli.

Revolūcija un Pilsoņu karš liek māksliniekam atgriezties Parīzē.

Būdams slavas zenītā, N.Āronsons tiek ievēlēts par Nacionālās mākslas pētīšanas komisijas žūrijas locekli Francijā.

Arī savu dzimto pilsētu Krāslavu tēlnieks neaizmirst. Te viņu vienmēr gaida vecāki un māsa. Arī pēc vecāku nāves Naums Āronsons ir biežs Krāslavas viesis.

Krāslavas Priedainē mākslinieks uzbūvē bērnu koloniju nabadzīgajiem un bāreņiem, ko ilgus gadus vada viņa māsa Anna Āronsona.

Sakari pārtrūkst pēc 1940.gada, kad N.Āronsons, fašisma vajāts, dodas uz Ameriku.

Visa tēlnieka ģimene tiek nošauta Parīzē. Pats viņš dzīvo un strādā ļoti smagos apstākļos Ņujorkā. Te 1943.gada 30.septembrī mākslinieks mirst.

N.Āronsona darbi arī pašlaik grezno daudzas pasaules pilsētas, to parkus un laukumus: piemineklis 1905.gada revolūcijas upuriem Pēterburgā, Odesā, strūklakas Berlīnē, Parīzē, piemineklis Ļ.Tolstojam Johaneshurgā un Dublinā.

Krāslava – N.Āronsona dzimtene.

Parīzes Daijo Mākslas institūta direktors savā laikā ir teicis, ka N.Āronsona skulpturālie darbi nepārprotami ir izcili ne tikai mūslaiku, bet visu laiku garadarbi.⁴

Maz ziņu saglabājies par mūsu izcilo novadnieku. Lai iemūžinātu viņa piemiņu, 1988.gada aprīlī Krāslavā tika atklāta piemiņas plāksne, kas veltīta N.Āronsona 115 dzimšanas dienai. Bareljefu veidoja tēlniece Leja Novoženeca.

Fotomateriāli no Krāslavas vēstures un mākslas muzeja fondiem.

Fotoreprodukcijas – Boriss Tarļeckis.

⁴ Новоселов Ю. Аронсон. Krāslavas vēstures un mākslas muzeja ZA, Nr.3559., 9.lpp.

Otilija Kovaļevska

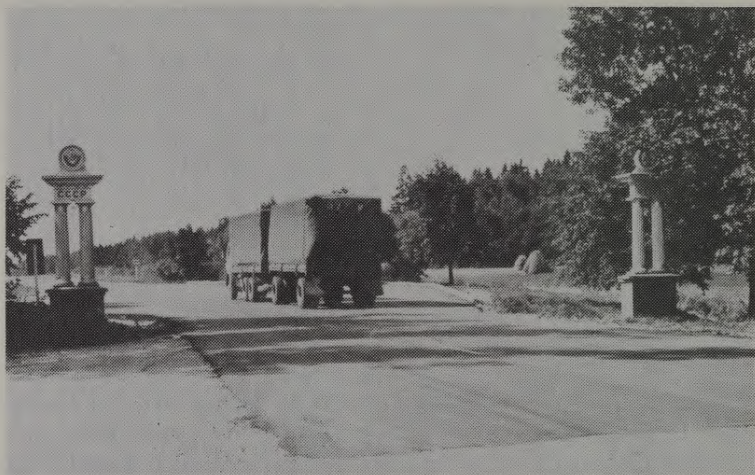
VIETVĀRDI KRĀSLAVAS RAJONA PIEDAUGAVAS PAGASTOS

Daugavas ielejas un tās apkārtnes vietvārdi Krāslavas rajonā ļoti uzskatāmi atspoguļo Dienvidlatgalei raksturīgo daudz nacionālo vidi, valodu dažādību un to sajaukumu. Posmā no Rosicas ietekas līdz Daugavpils rajona robežai nosacīti izdalās trīs apgabali: 1) augšpus Indricas ietekas pārsvarā ir slāviskie (krievu, baltkrievu, poļu) nosaukumi; 2) lejpus Indricas Daugavas labajā krastā ir daudz senu latgalisku nosaukumu (kas daudzviet krieviskojušies); 3) Daugavas kreisajā krastā Kaplavas pagastā blakus Latgalei raksturīgiem, ierastiem sādžu (solu) nosaukumiem no 1930.gadiem ir saglabājušies arī māju vārdi, turklāt liela daļa no tiem ir vidus dialektā.

Apdzīvoto vietu nosaukumi ir plašāk lietoti un zināmi nekā āra vārdi (jeb dabas objektu nosaukumi), kas lielākoties nav fiksēti nekādos dokumentos. Šajos vietvārdos reizēm valda īsts haoss, pat vietējiem iedzīvotājiem nereti nav skaidrības un vienošanās, kā tad īsti strautu vai ezeru sauc. Tad nu pagaidām nekas cits neatliek kā pierakstīt visus dzirdētos nosaukumus, bet par pamatnosaukumu izvēlēties to, kurš liekas īstāks, senāks vai tiek biežāk lietots. Tāpēc klāt pievienotā shēma nav jāuzskata par normu un neapstrīdamu dokumentu, bet tā ir vienīgi ilustrācija tekstam. Darbā izmantoti Daugavpils Pedagoģiskās universitātes darbinieka Leo Trukšāna savāktie vietvārdi, Krāslavas 1.vidusskolas skolotājas A.Vagales 1960.gadu vākums toreizējā Skaistas pagastā, kā arī daudzu teicēju sniegtā informācija par Piedaugavas pagastiem.

Tāpat neliels ieskats Daugavas apkārtnes āra vārdos Krāslavas rajonā.

10 km augšpus Piedrujas, Koškovcos robežstabs augstā paugurā Daugavas krastā iezīmē pašu tālāko Latvijas dienvidaustrumu stūri.

Latvijas–Krievijas robeža.

Paugura pakājē Daugavā ietek Rosica, kas sākusies Latvijā, Robežnieku pagastā, pēc tam izlikumojuši Baltkrievijas plašumus, savas lejteces 9 km atkal ieloka starp Latgales pauguriem un pēdējos 500 m kļūst dabisks turpinājums savulaik mākslīgi novilktajai Latvijas un Baltkrievijas robežai. Upes likumos pļaviņas ar nosaukumiem: Ostrij lužok, Voronij lug, Cyganskij lug*, Apolīnovščinā liels upes līkums Careva luka. Rosicas labā krasta pieteka Savica sākas netālu no Indras. Dažās kartēs šai upei pierakstīts nosaukums Ostupe (pēc bij.mājām "Ostupi"), taču uz vietas tā tiek saukta tikai par Savicu. Tās labajā krastā netālu no ietekas Rosicā, kalns Koževņa, šķiet nosaukumā glabā kāda amatnieka piemiņu. Kreisajā krastā: Gricevagora, Hvoščevņa. Šķlarovščinā mežu (kādreizējo tīrumu) nosaukumi: Ļady, Novyje Ļady, Prīrez, uz dienvidiem no Šķlarovščīnas ezera – Sosoņņik, uz robežas ar Gorbačovu – Vjacksoje boloto (purviņš) un Prudec (pļava un diķis). Robežu starp Koškovciem un Gorbačovu iezīmē graviņa ar nosaukumu Kopaņ, turpat, otrpus ceļam – bedre Konskaja jama. Starp Gorbačovu un Dvorčāniem gara sena grava ar strautu Kamenka (nosaukums norāda uz akmeņaino gultni). 1 km lejpus tās plašs gravas veida pazeminājums – Hrenovščina, aizaudzis ar lielisku bērzu mežu.

* Šeit un turpmāk ar burtu "y" apzīmēts "y" latgaliešu rakstībā izrunas precizēšanai.

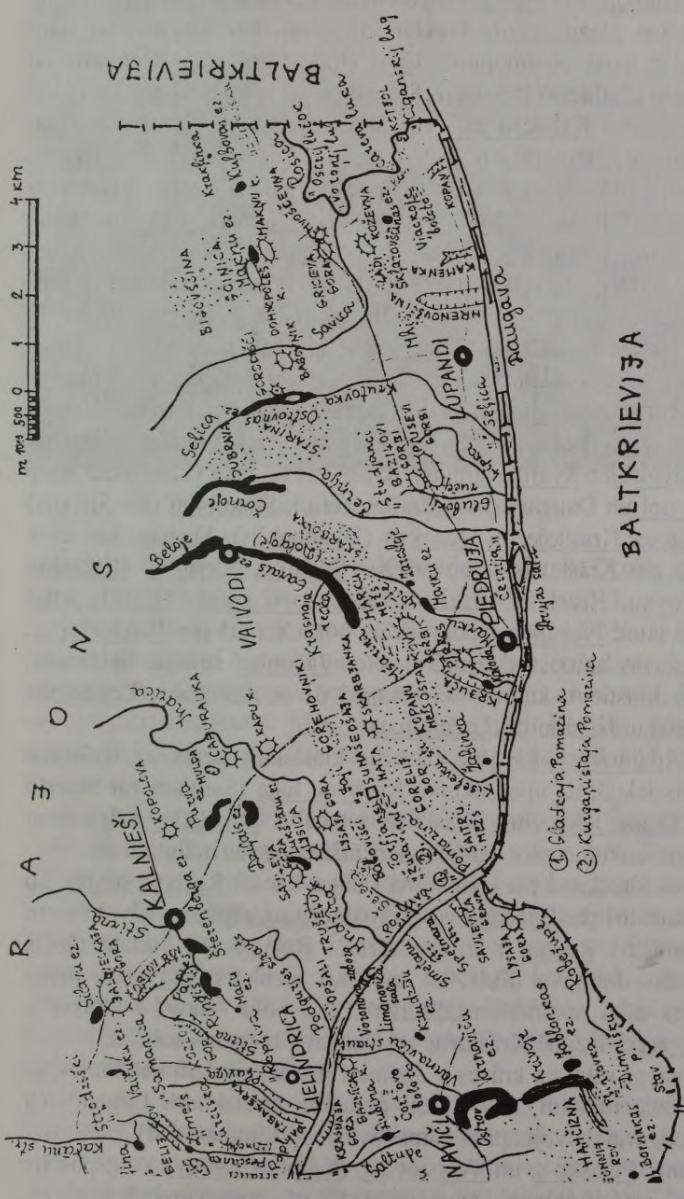
No Ostrovnas ezera uz Daugavu iztek Krutovka, strauja, vietām izgrauzusi dziļu šauru ieleju. Tās labajā krastā pie ietekas Daugavā ir plava Selica. Savukārt Ostrovnas ezerā ietek upē Selica, kuru varētu uzskatīt par Krutovkas sākumu. (Interesanti, ka plavu pie Čerņijas ietekas arī sauc Čerņija, bet plavu pie Pomazinas ietekas par Pomazinu. Nav izslēgts, ka Krutovka kādreiz tika saukta par Selicu.) 1 km leļpus Krutovkas Daugavā ietek Ļipka ar savām pietekām Glubokij ručej (saukts arī par Rubežņicu) un Kladočki (pavisam neliels strautiņš, avotaina vieta). Pie Ļipkas ietekas tās kreisajā krastā ir plava Lugovatka, labajā – Zalozje. Ļipku leļtecē sauc arī par Brodok. Iepretī Drujas salai Daugavā ietek Čerņija (variants – Černaja, Černajevskaja rečka), kas sākas Čornoje ezerā (jeb Melnezerā, kā tas daudzviet kartēs latviskots). Marku upīte (Markovskaja rečka, Staraja rečka), Marku ezers (saukts arī par Matuseviča ez.), Marku mežs (Markovskij ļes) nosaukti pēc palielās Marku sādžas (Marki).

Rietumos no Piedrujas, Aleksandrova plaša ieplaka ar stāvām nogāzēm Krjuča. Tās dienvidos izvietojies Kalodas ezers (saukts arī par Aleksandrovas ez.). Kiseļevcos neliels dīķis Žabinka. Iepretī Baltkrievijas robežai (sk. shēmu) strautiņš Pomazina (jeb Rubežņica), kura labajā krastā plavas Kurgaņistaja Pomazina un Gladkaja Pomazina. 1 km leļpus tās – strauts Šereņa.

Ļoti daudz īpatņēju senu nosaukumu šai posmā starp Rosicu un Indricu. Meži: Bigovščina, Starina, Skarbovka, Goņica, Dubrava, Markovņik, Karčevka; plavas, purviņi: Židovka, Gorelovka, Asterobi, Jaji, Žuraviņņik, Tropjanki, Torfjanki, Mšarina u.c.; kalni: Baziljovi Gorbī, Piusevi Gorbī, Ostapkovi Gorbī (pauguru grupas). Valsts mežā starp Tolojevciem un Berjovzovku ir nostāstu vieta Šumašedšaja Hata.

Indrica, kādreizējā Livonijas robežupe, vēl joprojām iezīmē robežu ne tik vien starp pagastiem, bet arī starp etnogrāfiski mazliet atšķirīgām teritorijām. Šo robežu visai skaidri parāda vietu nosaukumi. Piedrujas pagastā Indricas kreisajā krastā apdzīvotās vietas: Krivoseļci, Tolojevci, Logovci, – labajā krastā: Trušeļi, Lukštāni, Vonogi. Uz rietumiem no Indricas upes ir arī daudz slāvisko nosaukumu, bet daļa no tiem radušies pēdējos 40-50 gados, krieviskojoeties vīdei.

Indricas labajā krastā pie Trušeļiem neliels mežs Apsīne, pie Slobodas Daugavas labajā krastā – Opšali (arī mežs). Lukštānu ezera (jeb Luksta ez., Gulbju ez.) rietumu krastā kalns Sauļeva gora. 2 km A no Kalniešiem šoseja izbūvēta starp diviem ezeriem: Dziļo (jeb Leļņiku ez.) un Purva (Pūra) ez. Dziļajam ezeram ir pierakstīts arī

BALKKRĪEVĪJA

Vietārdi Krāslavas rajona Priedaigavas pagastos.

Apzīmējumi: kalns, paugurs, pilskalns, krauja, ūdenstece, upe, sala, ezers, purvs, laukakmens, ciems, mežs, "a" plava, vietas nosaukums.

- ① Glādeča Pomazina
- ② Kueganisťaja Pomazina

variants Gluhoje, bet Purva ezera dienvidu līci sauc arī par Lubuoneņu, Bļūdeņu vai Mazo ezeru. Turklāt šai vietai, kur šoseja iziet starp ezeriem, ir īpašs apzīmējums: Oēki (tulk. "brilles"). Rietumos no Kalniešiem (Stalciem) ir 3 ezeri. Šterenbergas ez. sauc arī par Dauguļu, Čerņavu ez. un Kalniešu ez. (visi šie ir apdzīvotu vietu nosaukumi ezera krastos). Riņģis jeb Rinču ez. un Maču jeb Keiruļa ez. – nosaukumu pēdas meklējamas lietuviešu valodā. Ezeru apkārtnē ir purvs Aišpūri, dīķis Prūdeņš, Dyukšta kalns, grava Čortov rov, kalni Krutaja gora, Kozlova gora u.c. 1 km lejpus Lielindricas (ciema) Daugavā ietek Tabaķerka. 1960.gados tai ir pierakstīts nosaukums Plaviņa. Cauri Zīmeļa ezeram uz Daugavu tek Pesčanka. Pirms 30 gadiem fiksēts nosaukums Zīmeļa, bet pie jau minētā ezera bijusi pļava Pazīmeļs. Nedaudz uz ziemeļiem ezers Mjaļina jeb Prūdeņš. Ziemeļaustrumos no Zīmeļa ez. mežā grava Belij rov, dienvidrietumos ieplaka Koryto. Lejpus Pesčankas Daugavā ietek Ceplišu strauts un Gņiloj rovok (jeb Sytņika strauts). Krāslavas tuvumā valsts mežā starp Skaistas upi un Daugavu vairāki sīki ezeriņi: Skumbiņu (jeb Sļepoje) ez., Dolgoje, Krugloje un Dūneklis (Dyunuoklis). Skaistu, kas ietek Daugavā pie Krāslavas, sauc arī par Soļanku, Sarjanku, Pesčanku, Subatjalovku. Krāslavā, iepretī salai Lazovij ostrov (Kārķļu sala) Daugavā ietek Florupīte, kāda teicēja nosaukta arī par Foreles upīti. Pie Krāslavas autoostas Daugavā ietek Jāņupīte, strauja, līkumaina, augstiem krastiem, kādreiz darbinājusi divas dzirnavas. Lejpus tās dziļā gravā urdz strautiņš Lazaretņaja.

No Adamovas pilskalņa paveras klasiskais skats uz Krāslavu Daugavas ielejā, uz upes likumu Krasņaja luka (Sarkano vai Skaisto loku?), Skaņu leju. Otrs Krāslavas pilskalns Šokolādes kalns savu garšīgo nosaukumu esot dabūjis vienkārši no savas mālu krāsas.

Lejpus Krāslavas pie Užinkolna Daugavā ietek Razboja strauts, ko reizēm sauc arī par Bancānu vai Viļmanu strautu (pēc apdzīvoto vietu nosaukumiem). Rudņai ir arī otrs vārds – Bukupe. Pie Tartaka uz tās uzpludināts dzirnavu dīķis, ko sauc arī vienkārši Stav (šai pusei raksturīgs dīķu apzīmējums "stavok", no poļu "staw" – "dīķis"). Mogiļņij ruče iezīmē Krāslavas un Daugavpils rajonu robežu.

Daugavas sēkļi un krāces ir atzīmēti shēmā, un tiem lielākoties, ar dažiem izņēmumiem, nav fiksēti paralēlie nosaukumi. Līmanoviča salai (Podgurjē dzīvojis pāns Līmanovičs vai Līmanovskis) ir vēl divi nosaukumi: Petaško s. un Voronova s. (Voronov ostrov). Augšpus šīs salas Daugavā ir akmens, kam pierakstīti trīs nosaukumi: Voronova,

Daugavas krasti Augšdaugavā.

Sauļeviča un Pelčkais akmens. Baltkrievijai piederošo Drujas salu sauc vēl arī par Bernarda s. un Ksendza s. (Ksendzov ostrov).

Daugavas kreisajā krastā, atšķirībā no pārējā rajona, ir saglabājušies māju nosaukumi. Starp Pukīšiem, Vizbuljiem, Māritēm, Laimstariem, Sauliešiem, Liepām utt. samanāmi arī senāki, Latgalei raksturīgāki nosaukumi: Matuliški, Putremniški, Kaciški, Zemščizna, Kurmeliški, Tartaki. Bet āra vārdos ir tāds pats sajaukums kā labajā Daugavas krastā.

Kaudzišu ezera agrākais nosaukums Novoseļcu ez., Šaltupi dažreiz sauc arī par Varnaviču upi, Bruņinieku upi – par Brumenku, Ružupoles grāvi. Netālu no tās iztekas no Šilovkas ezera tās labajā krastā ir Bruņinieku kalns jeb Praporskaja gora (nostāstu vieta). Vīļeikas otrs nosaukums Presvjata. Upe iztek no Plusu ezera Baltkrievijā (500 m D no Latvijas robežas), bet savā ceļā uzņem nelielu pieteku, kas nāk no Presvjatu ezera Baltkrievijā (arī netālu no robežas). Šo pašu upi vēl sauc arī par Dvorišči, Poļskaju rečku, Beloruskaju rečku, Kobyļu.

Protams, tas ir tikai neliels ieskats Krāslavas rajona vietvārdos pie Daugavas, neiedziļinoties šo vārdu etimoloģijā. Pašlaik ir svarīgi pierakstīt vietu nosaukumus, kurus vēl atceras vecākie iedzīvotāji. Jo, jau salīdzinot vien to vietvārdu bagātību, kas bija 60.gados (skolotājas

Akmeņu krāvumi Augšdaugavas krastos.

A.Vagales vākums), ar to, kas no tā saglabājies 90.-jos, un ņemot vērā arī izmaiņas, aina ir diezgan bēdīga. Jo vairāk tāpēc, ka šie senie nosaukumi nav atzīmēti kartē, un tagad to izdarīt ir praktiski neiespējami (izņemot kādus sevišķi izcilus objektus, kuriem zināma atrašanās vieta, vai kurus cilvēki vēl tagad spēj parādīt). Bet vietvārdu etimoloģija ir plašs darbalauks Latgales valodniekiem.

ŠIŠOVAS–VITEBSKAS POSMS (CEĻOJUMA PIEZĪMES)

Upēm, līdzīgi cilvēkiem, katrai savs raksturs, savs liktenis, starojums, kuru iepazīstot vairs nevar sajaukt ne ar vienu citu. Gan klusa un noslēpumaina, gan skarba un neapbrīcināma, ļoti mainīga un tomēr tā pati – Daugava, Zapadnaja Dvina. Tādu to atpazīstam 19.gs. krievu ceļotāja A.Sapunova aprakstos, tādu to ieraudzīja mūsdienu novadpētnieks A.Popovs, veicot Dvinas¹ augšteces izpēti. Nu arī paši savām acīm esam to skatījuši visā tās garumā. Kāda tā atklājās mums, 1989.-

¹ Daugavas oficiālie nosaukumi ārpus Latvijas ir: Zapadnaja Dvina Krievijā un Zahodņaja Dzvina Baltkrievijā. Sarunvalodā praktiski visur tiek lietots nosaukums Dvina (izrūnai tuvāk – Dzvina). Tāpēc arī tekstā, kur runāts nevis par upi kopumā, vispārīgi, bet gan par konkrēto Krievijas vai Baltkrievijas upi, tiek lietots nosaukums Dvina.

Latvijas-Baltkrievijas robeža 80.gados.

Piedruja, tālumā Druja.

Pirtiņa Krivoseļcos.

Indricas baznīca.

Indricas baznīcas iekšskats.

Misjūnu sādža.

Augšdaugavas ainava.

Daugavas krasti pie Misjūniem.

Krāslava plūdu laikā.

Rija ar meldru jumtu.

Kaplavas kapsēta.

Skats uz Kaplavu no labā krasta.

Židinas ciems.

Židinas iedzīvotāja Adelaīda Rambāne.

Dzīvojamā māja Slutišķos.

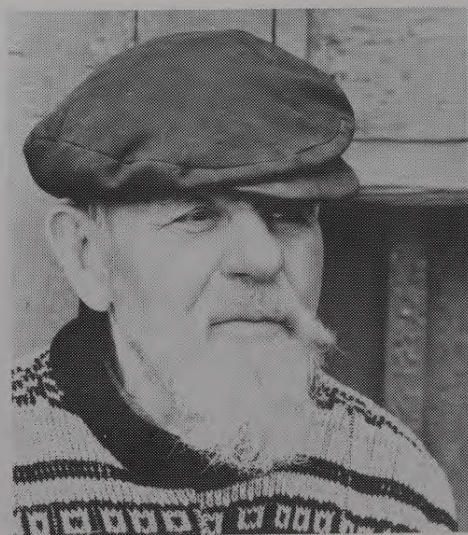
Daugava pie Slutišķiem.

Jezupovas baznīca.

Kādreizējās Arones muižiņas ēkas.

Ņikita Fedotovs Konoveckas sādžā.

Butišķu sādža.

Augšdaugava.

Vecpils pagasta "Viļešu" saimnieks Zeile.

Augšdaugavas ainava.

Butišķu sādža.

Elnes baznīca.

Tabores muiža.

Tirgus Daugavpilī 30.gados.

Plūdi Daugavpilī 1923.g.

Vienības tilts Daugavpilī.

Augšdaugavas krasti.

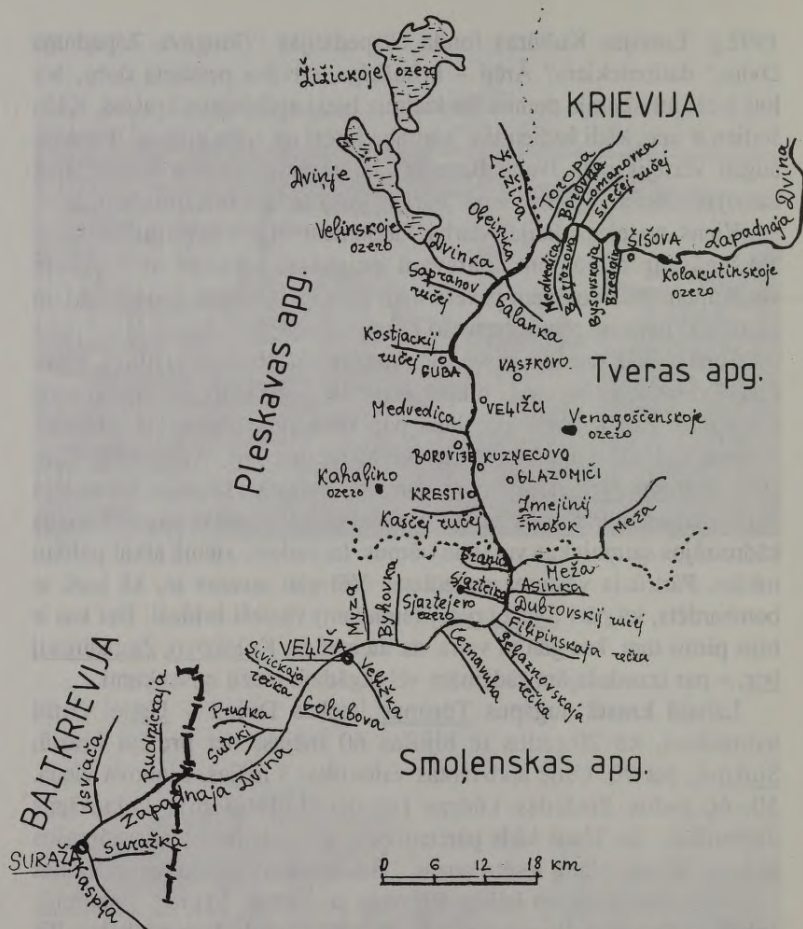
1992.g. Latvijas Kultūras fonda ekspedīcijas "Daugava–Zapadnaja Dvina" dalībniekiem? Ārēji – brīnišķīga, cilvēka neskarta daba, bet ļoti bieži arī skumja pamestība kādreiz biezi apdzīvotos krastos. Kāda šodien ir upe, kādi šodien tās "sudraba krasti un zelta gultne", kuru tik augsti vērtējis pats Ivans Bargaiss? Jā, visur, no pašas iztekas līdz Latvijas robežai, – necik senā "bargā" laika tiešām briesmīgās pēdas...

Viens no ekspedīcijas darba virzieniem bija vietvārdu vākšana. Tikšanās ar cilvēkiem, pārsvarā nejaušas, sarunas ar retajiem vecākajiem iedzīvotājiem pavēra it kā logu uz šo mums ģeogrāfiski un vēsturiski tuvo un tomēr pasvešo pasauli.

Šoreiz sīkāk par Šišovas–Vitebskas posmu. 1990.gada jūnijs, Krievija, Tveras apgabals. Aiz muguras paliek Šišova, Kolakutīnas ezers, kas vairāk gan izskatās pēc liela paplašinājuma Dvinā (sk. shēmu). Krastos sādžas: Beļankino, Stepahino, Kuzņecovo, Agrizkovo, Glazovo, Petrovo, Nalogi, Ščerbino. Turpinās parastais stāsts, – īsti vietējo iedzīvotāju gandrīz vairs nav. Dzimtās sādžas vasarās sagaida savus kādreizējos saimniekus vai viņu bērnus, lai rudenī, ziemā atkal paliktu tukšas. Pārtrūcis vēstures pavediens. Vēl gan atceras to, kā karā te bombardēts, kā pāri Svečeļ ručeļ (strautam) vācieši briduši. Bet kas ir bijis pirms tam, kas gan to vairs var atcerēties. Kolokovo, Zagadinskij bor, – par izzudušajām sādžīņām vēl atgādina mežu nosaukumi.

Labajā krastā augšpus Toropas ietekas Dvinā – Ustje. Grūti iedomāties, ka 20.gados te bijušas 60 mājas, bet pretējā krastā, Šinkovā, pat 90. Ustjē apdzīvotas vairs tikai 3 mājas, Šinkovā viena. 50.–60.gados Smārdes kūdras fabrikai Latvijā bija vajadzīgas darbarokas. Bet Ustjē kāds pārcentīgs brigadieris licis izart sadīgušos rudzus, lai pēc plāna iesētu auzas... Šai apkārtnē bijušas arī vairākas viensētas, kas kolhozu laikos ātri vien iznīkušas: Škurec, Pogoreliš, Joh (bijusī muiža). Šo māju vietas vēl iezīmē ozoli, liepas, ābeles. Pie Dvinas ir pļavas ar nosaukumiem: Verhņij koņec, Jivkina Smertj (tur kāds Jivka noslēcis), netālu mežs Gribnaja roščā, gar Toropu ir kalni Šjakirnije gori. Mazliet lejpus Toropas ietekas Dvinā ietek Žižica (fiksēts arī variants Živica), kas iztek no tāda paša nosaukuma ezera.

Tālāk apmēram 60 km Dvina ir robežupe Pleskavas un Tveras apgabaliem. Sādžas: Krutiki, Bobrovo, Hļebaniha (pirms kara labības pārkraušanas vieta), Krasnodubje, Žeļez. Strauti: Oļeņica, Galanka, lielāka upīte Dvinka, iztek no Dviņjes ezera. Vispār "dvinka" ir nereti sastopams apzīmējums vecupēm, attekām, upītēm, sevišķi Daugavas (Dvinas) augštecē.

Daugava (Zapadnaja Dvina) posmā no Šišovas (Krievijā) līdz Surazai (Baltkrievijā). 1989-1990.gada ekspedīcijas materiāli.

Labajā krastā paliela sādža Guba, kreisais praktiski neapdzīvots. Krastā vajadzētu būt Arhipai (vai vēl ir? – nenoskaidrojām). Ceļā uz Dubrovkas pilskalniem satiekam vecu tantiņu, kas vēl dzīvo Dubrovkā. Visi kaimiņi Smolenskā, Maskavā, pat Ašhabadā. 20.gados starp Dubrovku un Dvinu vairākas sādžas bijušas: Gorki, Klapci, Rusanovo, Šituri. Tagad viss aizaudzis krūmiem, tikai Gorkos kāds vasarnieks būvē māju. Gubā izstāsta vietējo versiju par sādžas nosaukuma rašanos – senenos laikos te dzīvojis pans Gumbiņins.

Apkārtne – Konceborje, Petrušiha, Rusanovo, Kaptelovo, Virvinovo (nos. pēc attiecīgiem panu uzvārdiem), Praslova, Pupkova, Pončiki (arī ezers), Kostjackij ručeļ (strauts), Venagoščenskās ez., Orehovo ez.

Veļižci. Trīs mājas, no tām viena pussabrukusi, taču izskatās apdzīvota. Kūti dažas vistas, ķēdē samiegojies suns, līdz mājai iemīta taka, dārzā kartupeļu, sīpolu dobes, durvis puspievērtas. Klauvēju, kāds atsaucas. Priekšnams tukšs, pie sienas liels sarkans plakāts ar karavīru. Istabā uz grīdas vecās netīrās segās piecēlies sēdus nelaimīgs večuks: “Все уехали, меня одного оставили...” (“Visi aizbrauca, mani vienu atstāja...”) Mēbeļu tikpat kā nav, – vecs skapis, paštaisīts galds, sols, taburete, uz galda pusķieģelītis maizes, netīra krūze... Mēs braucam garām... Varbūt labāk būtu bijis to neredzēt? Bet neatkarīgi no tā viņi tomēr ir, šie vientuļie, pamestie.

Borovije. Pirmais dzīvākais ciemats pēc Šišovas. Klaudz āmuri, šur tur redz arī jaunus cilvēkus un bērnus. Asfaltēts ceļš, iekopti dārziņi. Spodrā, mājīgā, gaišā istabā klausāmie stāstus par šīm vietām, jūtam dzīvu interesi arī par Latviju.

Kādu kilometru leņpus, kreisajā krastā Kuzņecovo. Pirms gadiem septiņiem tur vēl dzīvojis kāds apkārtne pazīstams amatnieks. Tagad kā pieminekļi viņam un sādžai augstā Dvinas krastā – māju pamati un ābeles.

Kresti. Pirmais, ko pamanām, gājēju tilts, laipa, kas kā brīnums, neizprotami kur atbalstīts, šūpojas pār Dvinu. Spēcīga straume. Šai vietā vajadzētu būt krācēm, bet ūdens līmenis ir augstāks par parasto, un gaidītais pārdzīvojums izpaliek. Toties krastā mūs sagaida kas vairāk. Jā, ir tieši tā, kā pirms dažām dienām vietējā laikrakstā lasījām, – atpazīstam dīvaino konstrukciju kārts galā pie mājas, – un pretī jau plati smaidīdams nāk pats ... Solomons²: “О, сколько Соломонов и Соломеек приехало!” (O, cik Solomonu un Solomīšu atbrauca!) Andrejs Ivanovičs, jau 5 gadus pensionārs. Pats pēc sava projekta uzbūvējis tiltu pār upi, un izrādās, savienojis Pleskavas un Kaļiņingradas (tag. Tveras) apgabalus. Ar to pašu abu krastu varas vīriem radījis neatrisināmas problēmas, kā šo tiltu “iegrāmatot” un kuram uzņemties atbildību par to.

Kresti kā ciemats izveidojies tirdzniecības ceļu krustpunktā, kā tirgotāju ebreju apmetne. Apkārtne arī viensētu bijis daudz. Netālu ir ārstnieciskā minerālūdens atradne, kuru sen vairs neizmanto. Huhovas

² Solomons – tā Andrejs Ivanovičs pats sevi dēvē.

muižas īpašumos, purvā, bijusi procelāna rūpnīca, kas izmantojusi lielisko balto mālu. Ciemata baznīca sagrauta 30.gados. Ne vien Solomona ieceres, bet īpaši viņa uzņēmība, enerģija un neatlaidība ir grandiozas, – un jau padarītais to tikai apstiprina. Vajadzīga tikai ūdens gāzēšanas iekārta, – un Krestos būs limonādes cehs. Vajadzīgi tikai paraksti un valdības atļaujas – un Krestos atkal būs baznīca.

Apkārtnes sādžas: Bišovo, Kovaļi, Jehova, Moračeva, Huhova, vēl bijušas: Polki, Mišņiki, Kahaļino... Strauts Kaščeļ ručeļ vēl glabā kāda cilvēka piemiņu savā nosaukumā³. Zmejinij mošok (tulk. “Čūsku sūneklis”) – populārākais apkārtnes purvs (Dvinas kreisajā krastā).

Apm. 10 km leļpus Krestiem – lielākā līdz šim Dvinas pieteka (no kreisā krasta) – Meža. Nosaukums, iespējams, norāda uz robežupes statusu (kr. “межа” – “robeža”, zemes gabala robeža). Vietējie saka arī Mjoža (Мѣжа).

Poimišče, paliela sādža Dvinas labajā krastā iepretī Asinkas ietekai, jau Smoļenskas apgabalā. Smaržo liepas, tuvākajās mājās spieto bites, un saimnieki mūs laipni, bet steidzīgi aizsūta tālāk pa garo un vienīgo Poimiščes ielu, kuras galā uz mūsu pirmo jautājumu tūlīt tiek sasaukta neliela pensionāru sapulce. Pirms kara te bijušas 64 mājas, tagad 18. Cilvēki izbraukuši uz Smoļensku, Vitebsku, Maskavu, Kijevu, Tulu. Bijusi pamatskola, Sertejā – 2 baznīcas, ko pēc kara nojauc. Poimiščes kapos vēl augot priede, kuru iestādījis Napoleons ar saknēm gaisā.

Belousovo. Kādreiz bijusi skola, baznīca, arī netālajā Demidovā, – abas 30.gados sagrautas. Nomāktība cilvēkos: “Ничего не осталось, ничего”. (“Nekas vairs nav palicis, it nekas.”)

Naumovka, Ļediņņiki, Makuņi, Vatnaši, Semičova (vairs nav), Krivka (2 mājas), Smoļani (vairs nav), Kļimovka, Podpojaski...

Jastreb, sādža abos Dvinas krastos, apm 6 km augšpus Veļižas. Nostāsts vēstī par to, kā radies Veļižas nosaukums: “Ехала барыня-баронесса, может Катерина, а может другая. Увидела город. И спрашивает кучера: “Как вот город назовем-то?” А кучер и отвечает: “Как велишь.” Вот так и назвали - “Велишь” - Велиж.” (“Braukusi baronese, laikam Katerina, bet varbūt kāda cita. Ieraudzījusi pilsētu. Jautājusi kučierim: “Kā pilsētu nosauksim?” Kučieris atteicis: “Kā pavēlēsi.” Tālāk seko neiztulkojama vārdu spēle: “велишь” – “pavēlēsi”, “Велиж” – pilsētas nosaukums).

³ “Там мужик худыи жил, так и назвали его - Кашей” (“Tur dzīvoja kāds ļoti kalsns vīrs, viņam bija iesauka – Kaščejs”).

Apkārtņē izzudušas sādžas: Makušina, Volkovščina, Kadolova. Panu uzvārdi vēl saglabājušies tautas atmiņā – Ščemiļovskij les (mežs), Kadolovskoje poļe (lauks). Čarņeikā, lejpus Mizas ietekas, vēl ir divas mājas, bet Krasnojes sādžā, kur kādreiz “baronese” dzīvojuši, tagad vairs tikai viena.

Veļiža, pilsēta, rajona centrs. Pie tilta apstājamiem nofotografēt Uzvaras 30.gadadienā uzstādīto ložmetēju (pieminekli). Garāmgājēji piedāvā: “Забирайте его с собой” (“Ņemiet viņu sev līdzi”).

Augstā kreisajā krastā lejpus Veļižkas ietekas – Lidova gora (jeb Lidas kalns), turpat – kapi. Dvinas labajā krastā jau otro gadu darbojas pareizticīgo baznīca, kas nupat tiek atjaunota. Pēc kara te ticis ierīkots klubs, pēc tam – insekticīdu (inžu) noliktava (!). Jāpiezīmē, ka baznīca atrodas kalnā, plašas ielejas malā, apkārt dārziņi, individuālā apbūve. Blakus bijusi otra baznīca, tagad tajā vietā bērnodārzs. Vispār kādreiz Veļižā bijušas 12 baznīcas, starp tām viena katoļu, – praktiski visas tika iznīcinātas. Vietējais priesteris saka: “Все разрушили, поломали, идолов поставили...” (“Visu iznīcināja, salauza, elku tēlus uzstādīja...”).

Verhņaja Krasnaja, Nižņaja Krasnaja, Panfilova, iepretī, kreisajā krastā Beļajevo, kādreiz liela sādža ar skolu, veikalu (tas ir vēl joprojām), baznīcu (“коммунисты разрушили” – “komunisti sagrāva”). Iekoptie lauki sen aizauguši krūmiem, bet pamazām cilvēki sāk atgriezties.

Verhovje (abos krastos: labajā – Lielā, kreisajā – Mazā). Kādreiz 80 mājas bijušas, tagad 20. Skolas nav, jo nav vairs bērnu, ko tur sūtīt. Baznīca sagrauta kara laikā. Upīti sauc Prudka, tās pieteku – Sutki (jo veidojas, satekot diviem strautiem). Pretējā, kreisajā krastā – strauts Golubova.

Tālāk līdz Baltkrievijas robežai vairāk kā 10 km praktiski neapdzīvoti krasti. Pie pašas robežas pamesta sādža Orļaki. Dvinas kreisajā krastā kādā purvā netālu no Gredjakiem – nosaukumi Častik, Zaščik, Baranov rog (kartē neiespējami identificēt).

Tāpat Baltkrievijā pirmie 10–15 km gandrīz neapdzīvoti. Pie Rudņickas ietekas – Koņki, spriežot pēc ābeļu rindām, koku puduriem un ar garu zāli aizaugušiem klajumiem, bijusi liela sādža. Tagad krastā viena pirtiņa (savādi redzēt tai nesen mūrētu skursteni), bet aiz upītes (Rudņickas) kāda māja. Logos metāla restes, žogs bruņots ar konservbundžām, dārzā aug sīpoli, bet verandā un palodzes rindiņā saliktas pudeles. Un tāds klusums... Vēlāk, Kiseļovā

mums stāsta, ka Koņkos sen vairs neviens nedzīvojojot, tikai vienīgajā mājā nesen apmeties kāds vasarnieks.

Tālāk atkal turpinās parastais stāsts. Sibjaki – 12 mājas (no kādreizējām 50), likvidēta pamatskola, jaunu cilvēku vairs nav, tuvākais veikals Suražā (vairāk kā 10 km), pasts Tarasenkos (8 km), kādreiz tuvākās baznīcas Slobodā, Kazakovā, Orjakos sen likvidētas. Dvīnas krastā uzmanību saista liela, nupat izveidojusies grava. Pirms pāris gadiem kāds ar ekskavatoru smiltis nedaudz paracis...

Sloboda, ciematiņš labajā krastā, lejpus Usvjačas ietekas. Protams, skolas arī vairs nav, toties ir divi skolēni, kas mācās Suražā. Daudz vasarnieku, kā parasti piepilsētās.

Suraža, sena apdzīvota vieta pie Kasplās ietekas Dvīnā. Tantiņai, kas stāsta par Suražu, ļoti interesē notikumi Latvijā. Izrādās, viņa vecāmāte bijusi latviete, šī gadsimta sākumā pārcēlusies uz Suražu. Radnieki vēl dzīvojojot “Kurļandijā” (Kurzemē). Pirms kara Suražā dzīvojuši arī ebreji, poļi, pat vācieši, bijušas 2 skolas – krievu un baltkrievu, tagad vairs tikai krievu. (Arī īstu baltkrievu valodu Baltkrievijā mums pagaidām negadās dzirdēt.) Pie Kasplā un Dvīnas satekas augsts pilskalns, kuru apvij nostāsti par Napoleona laikiem.

8 km lejpus Suražas milzīga sala. Krastā sādža Ostrovskije, un pašu salu sauc vienkārši Ostrov.

Hatolji. Pirms 15 gadiem uzbūvēts ceļš, tagad trīsreiz dienā pat autobuss iet. Upītes (Dvīnas labā krasta pietekas) nosaukums Maskouka, par tā izcelsmi neviens nezina pastātūt.

Tieši pusceļā starp Suražu un Rubu Dvīnas kreisajā krastā Ribaki, gara sādža ar vienīgo ielu paralēli upei. Visas mājas tukšas, tikai pašā sādžas galā dārzā rosās vecenīte. Pa ziemu brauc pie bērnēm, vasaras pavada šeit, ļoti patīkot šejienes daba. Tikai divās mājās vēl vietējie dzīvo, visas pārējās pārdotas vasarniekiem. Pēc maizes jāiet 5 km uz Prisušino. Kādreiz Ribakos skola bijusi, Pjatinkā – ļoti skaista koka baznīca, 30.gados to nojaukuši malkai. Apkārtējās sādžas: Zalužje (pretējā Dvīnas krastā, vairs nav), Peļonki (pārdēvēta par Zadviņji), Kurino, Zapolje (nav vairs), Krupadjori, Makšutki. Budislovas agrākais nosaukums – Muraški.

Kurino, 12 km augšpus Rubas, labajā krastā. Piestājam krastā, kur kāda tantiņa gana lopus. Jaunībā viņa pludinājusi kokus pa Daugavu, līdz pašai Rīgai. Zina nosaukt pēc kārtas visas krāces posmā no Luščihās līdz Vitebskai: Tjakuvskaja, Zdravņovskaja, Vohuvka, Koitovskaja (pie Koitovas sādžas), Rubjanskaja jeb Rubas (pirms

Rubas tilta), Plitki (laikam dolomīta plāksnes, ļoti traucēja plostošanu), Koļasņica, Vodzeņ (sevišķi bīstama vieta), Avdejēvska (pie Avdevičiem), Salodskaja (ūdenskritums), Smoleņaja (pie Andronovičiem), Barvinskaja, Kazjol. Pēc tam 6 km līdz Vitebskai upe ir mierīgāka.

Repino, labajā krastā lejpus Luščihai. Māja–vasarnīca, kur kādreiz dzīvojis gleznotājs Ilja Repins. Ir ideja arī Rubu pārdēvēt par Repino, bet tā laikam netikšot īstenota.

Ruba, pilsēciemats 20 km augšpus Vitebskas. Kreisajā krastā milzīgas dolomīta raktuves. Jūtams lielas pilsētas tuvums, ļoti daudz vasarnīcu.

Verhovje, agrākais nosaukums Siski, pretējā, kreisajā krastā Avdeviči, tālāk Andronoviči, labajā krastā, attālāk no upes – Koroļova, 6 km uz R – Hrapoviči, pirms kara tur skaista baznīca bijusi. Tālāk, pie Vitebskas, apdzīvotās vietas jau saplūst kopā: Losvido, Mazolovo, Sakoļņiki, Bukatino, Lužesno, Šaše, Davidovka, Terspoļ, Markovščina.

Lužesno. Jau no tālienes redzams kāds tornis – izrādās, tiek atjaunota baznīca, pašlaik ietērpta stalažās un ar tikko atjaunotu torni. Tepat netālu Dvinas labā krasta pieteka Lužesņanka ar savām pietekām Hrapivanku un Krivoj ručeļ.

Vitebskā pie Vitjbas ietekas beidzas ekspedīcijas 1990.gada posms. Vēl būs ekskursija pa pilsētu, kur pirmo reizi beidzot dzirdēsīm runājam arī baltkrieviski, vēl būs iespēja iztēlē salīdzināt kādreizējo “Austrumu Toledo” ar pašreizējo Vitebsku, mums stāstīs baltkrievu vēsturi, seno un vēl vairāk – ne tik seno. Bet tas jau būtu cits stāsts par baltkrievu pilsētām pie Daugavas.

Uldis Dreiblats

UPE NO KOŠKOVCIEM LĪDZ DAUGAVPILIJ DAUGAVAS MUZEJA FOTOKOLEKCIJĀ

Fotogrāfijas kā vēstures avota nozīme ir vispāratzīta un nenoliedzama. Arī Daugavas vēstures izpratne nav iedomājama bez zināšanām, kuras dod fotografiski fiksēts mirklis. Kāds būtu mūsu priekšstats, piemēram, par upi pie Kokneses un Pļaviņām, ja nebūtu saglabājušās simtiem mākslinieciski augstvērtīgas fotogrāfijas. Vai mēs zinātu, kādi patiesībā izskatījās plosti, liellaivas, pārceltuves, ja šie toreizējās Daugavas ikdienas elementi nebūtu ieinteresējuši 20.gadsimta pirmās puses fotogrāfus?

Nav šaubu, ka brīnišķīgās ainavas ir Augšdaugavas raksturīgākā vērtība, un varētu būt vilinošs iedvesmas avots dabas fotogrāfiem. Tomēr šis ainaviskajā ziņā apbrīnojamais dabas stūrītis ir daudz mazāk fotografiski "apgūts" nekā citas skaistākās Latvijas un Daugavas vietas¹.

Līdz 1940.gadam Daugavas loki – t.i., upe starp Krāslavu un Daugavpili – ir fotografēti pavisam maz. Daugavas muzeja kolekcijā ir tikai divu vecmeistartu – K.Vībura un V.Upīša radītie darbi². Tās ir 1930.gados izdotās pastkartes un daži fotonegatīvi ar Slutišķu, Račinas, Ververu kraujas, Naujenes u.c. vietu attēlojumiem. (Līdz 1940.gadam pastkaršu izdošana bija fotogrāfa darba efektīgs izplatīšanas un popularizēšanas veids, kas atvieglo vēsturnieka izziņas

¹ Jāatzīmē interesants fakts: raksti par Daugavpils HES problemātiku 1980.gados nereti bija ilustrēti ar Staburaga, Kokneses, Pļaviņu u.tml. attēliem. Tas liecina, ka sabiedrības apziņā Daugavas tēls, pirmkārt, saistās ar šīm vietām, vai arī, ka rakstu autoriem nav bijis pie rokas atbilstošs fotoattēls.

² Arī mums zināmajās citu muzeju un privātajās kolekcijās ir saglabājušies tikai daži attēli par šo Daugavas posmu.

darbu mūsdienās – liela daļa no labākajiem fotodarbiem ir tiražēta, nevis noslēpta nezināmā kolekcijā vienīgajā eksemplārā.) Vispār rodas iespaids, ka no tā laika fotogrāfiem tikai V.Upītis labi pazinis šo reģionu. Viņa uzņemtie attēli noteikti jāpieskaita pie ainavu fotogrāfijas klasikas augstākajiem sasniegumiem.

Atšķirībā no Daugavas lokiem, upe Krāslavā un Daugavpilī tajos gados fotografēta pietiekoši daudz. Pēc pilsētu skatiem ir bijis liels pieprasījums, jo pastāvēja tradīcija (kas, šķiet, izzudusi skatu karšu trūkuma un vājās kvalitātes dēļ) nosūtīt pa pastu kartiņu ar tās vietas attēlu, kur pats sūtītājs tobrīd atradās.

Daugavas muzeja kolekcijā par Daugavpils pilsētu ir V.Upīša, K.Vībura, J.Rieksta, M.Lapiņa, B.Zilbera, E.Šēnfelda, Skakuna, Pavļukēviča u.c. neatšifrētu fotogrāfu³ veidotās pastkartes. Tajās redzami Daugavpils tilti, upju kuģīši “Ērglis” un “Progress”, cietoksnis, dambis, krastmala. Saglabājušies daudzi satriecoši plūdu skati, kuriem kopējo nosaukumu varētu dot tādu pašu, kā to savai sērijai devīs J.Rieksts – “Daugavpils traģēdija” (1922). Arī Krāslavā uzņemti vairāki ārkārtīgi izteiksmīgi plūdu skati (A.Gassels u.c.). Īpaši daudz Krāslava fotografēta no augstajiem skatu punktiem Daugavas krastos, tā saucamajiem “fotogrāfu kalniņiem”, no kuriem redzams upes likums un pati pilsēta – 1920.-30. gados sakārtota, ar ļoti izkoptu ainavu (A.Saule, K.Vīburs, V.Upītis, P.Šmits, J.Novoselovs u.c.).

Situācija fotogrāfu attieksmē pret Daugavas lokiem izmainījās 1978.gadā, kad tika uzsākta Daugavpils HES celtniecība. Pavisam reālie bojāejas draudi, kas skāra šo upes posmu, mudināja daudzus visas vērtības fiksēt vismaz fotografiski. Šajā laikā ir sāka veidot arī Daugavas muzeja fotokolekcija. Tās pamatā ir materiāli no vairākām zinātniskajām ekspedīcijām pa Augšdaugavu, kurās fotogrāfa darbu veicis G.Binde. Kolekcijā ir ainavas, vietējo iedzīvotāju portreti, arhitektūras un vēstures pieminekļu, lauku sētu, etnogrāfijas elementu attēli. Tās visas, atbilstoši ekspedīcijas uzdevumam ir fotofiksācijas, lai arī šis formālais termins neatklāj māksliniecisko kvalitāti, kāda raksturīga lielai daļai šo fotogrāfiju. Arī fotofiksācijās pastarpināti iespējams paust savu nostāju vai dot laikmeta raksturojumu. 1970-80 gados likās neticami, ka pie Daugavas iespējams atrast no civilizācijas tik tālu stāvošu dabas brīnumu. Tikko iepazīts, tas bija jau neglābjami nolemts bojāejai par labu cilvēka augošu vajadzību noteiktajai kārtībai

³ Ja fotogrāfs nav pastarti iezīmējis ar savu spiedogu, tad pastāv visai maz iespēju tās autoru kādreiz atšifrēt.

un industrializācijas laikmeta estētikai. Tās ir izjūtas, kas jaušamas G.Bindes (kuru mēs vairāk pazīstam kā cilvēka kaislību fotogrāfu) darbos un to lielā emocionalitāte veltīta zūdošajam dabas skaistumam.

Arī vairākās L.Baloža ainavās (1970–80 g.) no muzeja kolekcijas var nolasīt mākslinieka pozīcijas (protesta) izpausmes. Ar ārkārtīgi smalku un rūpīgu katras detaļas izstrādāšanu autors ir panācis lielu tīrības un pat trausluma iespaidu un līdz ar to disonansi ar dabas pārveidotāju pasaules uzskatiem, kur "sīkumiem" nav vietas.

1990.gadu sākumā ekoloģisko jautājumu prioritāte sabiedrībā bija jau zudusi un arī situācija šī novada vēsturē veidojās pavisam cita. 1990. un 1991.gadā Daugavas muzeja ekspedīcijās G.Binde ir fotografējis daudz, it kā izbaudīdams jau sev labi pazīstamo "materiālu". Līdz ar to ir nofiksēts tas relatīvi stablais pārejas laiks no nolemības iznīcībai uz pagaidām vēl neapjaustajām pārmaiņām, ko šim reģionam sola zemes reformas likloči, Dabas parka statuss, tūrisma ieinteresētība un popularitāte vispār.

Daugavas muzeja fotokolekcija, protams, tiks papildināta gan ar citu mūsdienu autoru darbiem, gan arī tiks meklētas agrāku laiku fotogrāfijas, bez kurām pilnīgu iespaidu par šo Latvijas nostūri nevarēs gūt. Tomēr jācer, ka šī Daugavas pēdējā nepārveidotā posma fotoattēli nepaliks kā zudušā vienīgie liecinieki, bet tikai kā mākslas darbi vai vēstures avoti, kas vienmēr būs salīdzināmi ar "oriģinālu" dabā.

Bruno Jansons

AUGŠDAUGAVAS AVOTI

Uz jautājumu, cik pie debesīm zvaigžņu, seko nekļūdīga atbilde – daudz. Toties uz analogisku jautājumu, cik avotu Augšdaugavā, parasti atbild – maz, vai pat – ļoti maz. Lai rastu zinātniski pamatotu atbildi dotajam jautājumam, Daugavpils Pedagoģiskās universitātes (DPU) Bioloģijas un ķīmijas fakultātes studentu un mācībspēku grupa 1992.gada vasarā un ruden sākumā uzskaitīja un izpētīja Augšdaugavas avotus 90 km garā upes ielejas posmā no Piedrujas līdz Daugavpilij. Avotu uzskaitīšanas darbu sekmēja neparasti zema ūdens līmenis, kāds Daugavā kopš 1924.gada, kad Daugavpilī darbu sāka hidroloģiskā stacija, vēl nebija novērots. Minimālā atzīme 1992.gada vasarā fiksēta no 13.līdz 16.augustam – 120 cm zem “Daugavpils nulles”. (“Daugavpils nulle” atbilst 85,1 m atzīmei virs Baltijas jūras līmeņa.)

Pavisam uzskaitīti 1736 avoti ar kopīgo debītu 186,9 l/sek. Avotu klasifikāciju pēc to debīta atspoguļo 1.tabula. (Debīts – ūdens daudzums, kas izplūst no avota noteiktā laika vienībā, šajā gadījumā – litrs/sekundē)

Augšdaugavas avotu klasifikācija pēc to debīta:

Nr. p.k.	Avotu grupas	Debīts l/sek.	Avotu skaits		Debīts	
			Skaits	%	l/sek.	%
1.	Ļoti spēcīgi	> 1,0	42	2,5	68,3	26,4
2.	Spēcīgi	0,5-1,0	34	2,9	21,8	11,7
3.	Vidēji spēcīgi	0,1-0,5	180	10,4	34,2	18,2
4.	Vāji	0,05-0,1	171	9,8	10,0	5,6
5.	Mikroavoti	< 0,05	1309	75,4	52,6	28,1
		KOPĀ:	1736	100,0	186,9	100,0

Ļoti spēcīgo avotu grupā gan ar debītu – 5,0 l/sek., gan arī vizuāli, uzmanību piesaista augšupplūsmas avots Daugavas gultnē 200 m

leļpus Pogulankas upes grīvas. Avots fontanēja ar 5–8 m augstu strūklu no atkailināta upes dibena 6 m attālumā no krasta.

Otra lielākā Augšdaugavas avota ūdeņi ar varenu straumi traucas ārā no augšdevona smilšakmenī izskalošanas alas Naujenes pagasta Viljušu māju tuvumā. Viljušu avots ir viens no nedaudzajiem Daugavas ielejas sērūdeņraža avotiem. Sērūdeņradis ar stipri izteiktu raksturīgo puvušu olu smaku izdalās periodiski, kas, acīmredzot, ir saistīts ar pazemes ūdeņu cirkulācijas īpatnībām.

Vairāku spēcīgu Krāslavas pilsētas avotu pulkā izceļas Mīlestības kalna avots. Avots, kura debīts ir 2,5 l/sek., iztek no ielejas pamatkrasta kraujas pakājes netālu no Karņicka kapa un, šķērsojot pilsētas centrālo ielu, ieplūst Daugavā, papildinot tās ūdeņus par 216 tūkstošiem litru diennaktī.

Avotu izvietojums Augšdaugavā ir nevienmērīgs. Piedrujas–Krāslavas posmā visavotainākais ir upes labais krasts pie Kiseļevciem, kur 1,5 km garā krasta joslā atrodas 163 avoti. Lielākie avotu koncentrācijas rajoni leļpus Krāslavas ir starp Kaplavu un Augustinišķiem – 177 un Daugavsargu loka rajonā no Brenčiem līdz Slutišķu sādžai – 153.

Ielejā ir arī avotiem nabadzīgi posmi. Tā, piemēram, Rozālišķu meandra rajonā 8 km garumā no Slutišķu kraujas līdz Rozālišķiem uzskaitīti tikai 4 avoti, bet ielejas kreisajā krastā 4,5 km garā posmā no Krāslavas līdz Sproģiem tikai 3 mikroavotu joslas.

Piedrujas–Naujenes ģeomorfiskajam posmam pārejot Naujenes–Jēkabpils posmā, strauji samazinās avotu, īpaši lielo, skaits, kas izskaidrojams ar ielejas dziļuma krasu samazināšanos.

Avotu izvietojums upes ielejas morfoloģijas elementos ir ļoti atšķirīgs.

Augšdaugavas avotu sadalījums ielejas morfoloģijas elementos:

Nr.	Morfoloģijas elementi	Avotu skaits		Debīts	
		Skaits	%	l/sek.	%
1.	Upes gultnē (redzami zem ūdens)	7	0,6	8,4	4,9
2.	Atkailinātā upes gultnē	1524	87,7	111,8	59,2
3.	Palienes pamatnē	100	5,7	12,5	6,6
4.	Palienē	46	2,6	20,8	11,1
5.	1.virspalu terasē	21	1,2	9,6	5,2
6.	2.virspalu terasē un augstāk	38	2,2	24,3	13,0
	KOPĀ:	1736	100,0	186,9	100,0

Vērojot tabulu, var izdarīt secinājumu, ka attālinoties no gultnes un paceļoties ielejas terasēs, avotu skaits strauji samazinās.

Kvartāra nogulumu pamatmasu veido pamatmorēnas mālsmilts un smilšmāls ar samērā lielu drupu iežu rupjo frakciju – oļu un laukakmeņu piemaisījumu, kas nosaka to labās filtrācijas īpašības. Varbūt tā arī izskaidrojams fakts, ka lielākās Augšdaugavas avotu masas izplūdes vietas ir upes gultnē un palienes pamatnē – tas ir – virs pamatiežu virsmas.

Zemais ūdens līmenis un tā rezultātā daļēji atkailinātā upes gultne radīja iespēju provizoriski aprēķināt visu Augšdaugavas avotu kopīgo debītu un to īpatsvaru upes barošanās bilancē. Pieņemot, ka vidēji viena desmitā daļa upes gultnes 1992.gada vasarā bija atkailināta, ar vienkāršu aritmētisku darbību palīdzību var aprēķināt iespējamo visas gultnes avotu kopīgo debītu un, pieskaitot pārējo avotu devumu, arī Piedrujas–Daugavpils posma provizorisko visu avotu debītu – 129,2 l/sek.

Vispārējā garīgo vērtību degradācija padomju periodā izmainīja cilvēku attieksmi pret lietām, arī pret avotiem. Viens no šīs attieksmes rādītājiem ir labiekārtoto avotu skaits, kas visā Augšdaugavā nepārsniedz desmit. Vairāku ozolkoka mucīņu un citu no koka veidotu labiekārtojuma elementu paliekas liecina, ka cilvēku attieksme pret avotiem Daugavas ielejā ir bijusi humānāka.

Šodien, kad Augšdaugavā sāk atdzimt lauku sēta un attīstās tūrisms, avotus pie mājām, tūristu maršrutos un apmetņu vietās nepieciešams labiekārtot, šim nolūkam izmantojot dabiskos materiālus – laukakmeņus, dolomītu un citus, kas organiski iekļaujas ainavā. Avotu labiekārtošanai ir liela audzinoša nozīme, tādēļ jāizsaka pārliecība, ka šajā darbā aktīvi iesaistīsies skolu novadpētnieki.

Arvīds Barševskis

AUGŠDAUGAVAS VABOLES UN CITI KUKAIŅI

Kukaiņi, ragaini,
Tev grezni svārki.
Ne tādi kungam,
Ne ķēniņam. LD, 2742

Tā mūsu senči Latvju dainās apdziedāja kukaiņu skaistumu. Taču, vai daudzi no mums redzot kādu no šiem sešskājainiem radījumiem, pirms vārda "mošķis" izsaukšanas, ir pavērojuši tā neparasto ķermeņa formu, kustības, krāsu salikumu un harmoniju? Vajag tikai uzdrīkstēties un iziet pļavā kukaiņu vērošanā..., un jūs nenožēlosiet! Cik daudz neparastu krāsu, formu un skaņu jūs uztversiet! Cilvēkos ir liela neziņa par šiem mazajiem, sešskājainiem mūsu kaimiņiem, kuri nebūt negrib mums darīt sliktu, pat, ja tie apgrauž mūsu kāpostus vai mēģina pamieļoties ar asinīm. Viņiem, tāpat kā jums, gribas ēst un ir uz to tādas pat tiesības. Šim sīkajām būtnēm dabā ir sava vieta. Tās ir cieši saistītas ar visiem citiem organismiem un notiekošajiem procesiem. Banāli ir skaidrot, ja izzustu odi, tad uz Zemeslodes izzustu vārdes, tālāk čūskas, stārķi utt.

Gan jau vārdes arī pielāgotos ķert citus kukaiņus, galu galā, ne tikai odus vien tās ēd. Un tomēr, ja ods, vai kāds cits kukainis dabā dzīvo, tam ir sava vieta, funkcija, nozīme, jo dabā nav nevienas liekas dzīvas būtnes. Ja tāda rodas un tiek izjaukts līdzsvars, daba cenšas to izstumt no savas aprites. Diemžēl, mēs to bieži aizmirstam. Pirms dažiem gadiem, cīnoties pret absurdo Daugavpils HES celtniecības projektu, nācās sastapties ar daudziem tehnokrātiski domājošiem

cilvēkiem, kas smīkņāja vien, ja tika pieminēti vārdi “reti kukaiņi”. Atbilde vienmēr skanēja: “Parādiet, kurā Sarkanajā grāmatā tie iekļauti?” Taču, diemžēl, maz ir tādu Sarkanu grāmatu, kur objektīvi būtu iekļautas arī retās, aizsardzību prasošās kukaiņu sugas. Tas praktiski nav izdarāms, jo vairums no tām ir ārkārtīgi sīkas, tādas, kuras pat speciālisti nevar precīzi noteikt un to ir bezgalīgi daudz. Tāpēc, tā nu sanāk, ka kukaiņi visur tiek atstumti malā, īpaši, veicot dažādu projektu ekoloģiskās ekspertīzes. Nav jābrīnās, ka apspriežot Daugavpils HES celtniecības projektu par tiem oficiāli neviens nerunāja. Tieši tas arī pamudināja veikt Augšdaugavas entomofaunas pētījumus (entomoloģija – zooloģijas nozare, kas pētī kukaiņus).

Kā izrādījās, jau pirmo ekspedīciju rezultāti bija sensacionāli. Viena pēc otras kļuva zināmas Baltijai, Latvijai un Austrumlatvijai jaunas sugas. Izmainījās priekšstats par daudzu sugu izplatību Eiropā. Kļuva skaidrs, ka gluži tāpat kā augiem, arī kukaiņiem Daugavas ieleja ir viens no migrāciju ceļiem. Daudzas sugas Latvijā ieceļojušas tieši pa Daugavas ieleju. Lielisks piemērs, spīduļa (*Epuraea distincta*) ieceļošana Latvijā. 80.gadu beigās šī Baltijai jaunā suga tika atrasta pie Latvijas un Baltkrievijas robežas netālu no Piedrujas; 90.gadu sākumā tā masveidā bija sastopama jau pie Daugavpils, bet 1993.g. vasarā lielā skaitā novērota jau pie Pļaviņām.

Savdabīgais mikroklimats, mazpārveidotā daudzveidīgā daba rada lieliskus apstākļus daudzu dienvīdu un austrumu sugu attīstībai un dzīvošanai. Nenopļautās un nenoganītās stāvo nogāžu pļavās var sastapt visdažādākos retumus. Šeit lido gan čemurziežu dižtaureņi (*Papilio machaon*), kuri sastapti visā Daugavas senlejas posmā no robežas līdz Daugavpilij, gan retie raibeņi (*Melitaea phoebe*) pie Naujenes, gan ļoti retie balteņi (*Colias crocea*) pie Slutišķiem. Taču Latvijas taureņu pētnieks no Latvijas Dabas muzeja Nikolajs Savenkovs ir sensacionāli pārsteigts par milzīgo sīktaureņu dažādību.

Bet cik daudz dažādu vaboļu var sastapt ielejā? Naujenes parkā (Jezupovā) gar strautu dzīvo skrejvabole (*Asaphidion austriacum*). Šī ir minētās sugas pirmā atradne visā Austrumeiropā. Tāpat sastop arī reto skrejvaboli (*Elaphrus aureus*), bet nedaudz tālāk, ielejā gar mālainajām peļķēm rāpo nelielās, bet ļoti retās alotājskrejvabolītes (*Dyschirius intermedius*), bet starp reto nogāžu zāli žigli skraida

veiklās smilšvaboles (*Cicindela germanica*), kuras Austrumlatvijā zināmas tikai no Daugavas ielejas krauju nogāzēm. Tur pat sastop arī visas 3 Latvijā retas un ļoti savdabīgās eļļasvaboles (*Meloe brevicollis*, *M. violaceus* un *M. proscarabaeus*). Ar šīm vabolēm jābūt uzmanīgiem. Paņemot rokā, tās no kāju locītavām izdala dzeltenu eļļainu šķidrumu, kurš, nonākot uz cilvēka ādas, var radīt apdegumus.

Daugavas ielejā ļoti interesanti ir akmeņainie palienu posmi – īsta skrejvaboļu paradīze. Tieši šajos biotopos Daugavas ielejā var sastapt reto skrejvaboli (*Agonum impressum*).

Dažviet Daugavas krastos ir sastopamas sausas, smilšainas, ar retu zāli noaugušas pļavas. Tā, apmēram 3 km augšpus Piedrujas, šāda tipa pļavās vienkopus ir pulcējušās daudzas dienvīdņu sugas, kas parastas stepju zonā, bet Latvijā citur sastopamas ļoti reti. Kā jau norādīts grāmatā A.Barševskis "Austrumlatvijas vaboles", Daugavpils, 1993., 24.–25.lpp., 1991.g. šajās pļavās uz 1 m² ievākti vismaz 2 skrejvaboļu (*Harpalus anxius*, *H. servus*) eksemplāri. Kā zināms, šīs sugas Latvijā visur ir ļoti retas.

Daudzu reto vaboļu izplatība ir cieši saistīta ar konkrētu, parasti retu barības augu atrašanos pētījamā teritorijā. Pietiek papētīt floras sarakstu un var prognozēt attiecīgo fitofāgo kukaiņu faunu jebkurā teritorijā. Tā kā Daugavas ielejas flora ir ļoti izpētīta, pateicoties šāda veida prognozēm, pie Naujenes uz traganziņiem izdevās ievākt ļoti reto apionu (*Apion astragali*) un gumiņsmecernieku (*Sitona longula*), kas ir lieli retumi visā Eiropā.

Pašreizējā momentā Daugavas ielejā konstatētas vairāk nekā 1000 vaboļu sugas, daudzas no tām Latvijā zināmas tikai no šejienes. Pagaidām vēl pārāgri izdarīt secinājumus, jo patiesais vaboļu sugu skaits upes ielejā ir vairākas reizes lielāks. Taču skaidrs ir viens – Daugavas ielejas kukaiņu fauna ir ļoti savdabīga un unikāla, krasi atšķiras no ārpusieejas biotopa un citu upju ieleju faunas. Daugavas ielejai ir liela nozīme kukaiņu iecelšanā Latvijā no kaimiņvalstīm. Pārējo upju ielejas ir salīdzinoši sekla, vai arī upes neiziet ārpus Latvijas robežas (piem. Gauja).

Kā pierādīja vaboļu faunas pētījumi, pat neliela aizsprosta celtniecība neatgriezeniski ietekmēs Daugavas ielejas vaboļu faunu un aizšķērsos vienu no galvenajiem vaboļu migrācijas ceļiem. Piem.,

daudzām ģints *Dyschirius* sugām pietiek pastāvīgi paaugstināt ūdens līmeni pat par ceturtdaļmetru, kad tās strauji samazinās skaitā un izzūd. Diemžēl, Latvijas zinātniekiem nekad vairāk nebūs pieejama informācija par unikālās Daugavas ielejas Pļaviņu – Kokneses posma vaboļu faunu. Nebūtu informācijas arī par agrāk entomoloģiski pilnīgi neizpētīto Augšdaugavas posmu, ja vien tiktu realizēts Daugavpils HES projekts. Pašreizējais zināšanu līmenis, kaut arī nepilnīgs, taču pietiekams, lai vēlreiz uzsvērtu, ka Daugavpils HES celtniecība nekad nespēs kompensēt to pārinodarījumu Latvijas dabai, kas radīsies. Tas pats sakāms arī par aizsprosta iespējamo būvi pie Jēkabpils.

Mūsu un nākošo paaudžu uzdevums ir nosargāt neaizsprostotu Augšdaugavas posmu no valsts robežas līdz Pļaviņu HES. Jo kāda jēga tad būs Latvju dainām, latviskajai mentalitātei, ja mums nebūs Likteņupes, ja mums nebūs kur ielūkoties un padomāt:

Kas tur spīd, kas tur viz

Viņā meža maliņā?

Tārpiņš vērpā zīda diegu

Zeltītā ratiņā. LD, 2752

Arnolds Gulbis

PAR DAUGAVPILS ĢERBONI

Iesākumā nedaudz par ģerboņu vēsturi.

Ģerboņu un heraldikas – zinātnes par to sastādīšanu, aprakstīšanu, nozīmi – rašanās un attīstības vēsture ir gadsimtiem sena. Šīs vēsturiskās disciplīnas nosaukums radies no latīņu vārda *Heraldus* – ziņotājs. Bet lūk, kādu ģerboņa apzīmējumu mēs atrodam krievu vēsturnieka, šīs jomas speciālista J. Arsenjeva grāmatā “Heraldika”: “Par ģerboni sauc īpašas figūras vai simboliskus attēlus, kas veidoti pēc zināmiem, stingri noteiktiem likumiem un kalpo par pastāvīgu atšķirības zīmi atsevišķai personai, dzimtai, biedrībai vai iestādei, kā arī pilsētai, apgabalam vai veselai valstij. Tas kļūst par atšķirības zīmi tikai tādā gadījumā, ja tas ir apstiprināts kādai personai, dzimtai, biedrībai utt. no augstākās valsts varas puses kā pastāvīgs un nemainīgs, tas ir, kad ģerboņa izmantošanai dotas zināmas tiesības”.

Kā jau teikts, ģerboņu vēstures pirmsākumi meklējami gadsimtu dzīlēs. To prototipi bijuši visdažādāko totēmu attēli, kas radušies tālā senatnē un kam bijusi kultu simbolu un īpašuma apliccinājuma loma.

Iespējams, ģerboņu aizsākumi slēpjas pirmatnējās kopienas iekārtas laikā, un šis process attīstījies un sarežģījies atkarībā no civilizācijas attīstības. Pirmie ģerboņi bijušas emblēmas uz seno valstu zīmogiem, monētām, medaļām. Trešajā gadsimtā pirms mūsu ēras šumeru valstīs jau pastāvēja savs ģerbonis – ērglis ar lauvas galvu, Ēģiptē – čūska ar kroni. Ģerboņi bijuši arī senās Grieķijas pilsētām: piemēram, Atēnu ģerbonī bija attēlota pūce, Rodosas – roze, Samosas – pāvs, Korintes – spārnots zirgs. Romas ģerbonī bija ērglis, Bizantijas impērijas ģerboni rotāja divgalvainš ērglis. Tādējādi viduslaiku emblēmām un simbolikai jau bija diezgan nopietns pamats.

Īpašs ģerboņu veids ir īstie ģerboņi – emblēmas, kas radušās 11.-12.gadsimtā Rietumeiropā krustakaru laikā. Līdz ar to heraldika kļūst par zinātni. Kā uzskata vēsturnieki, tradīcijas saknes – rotāt bruņinieku ieročus ar heraldiskajiem attēliem, meklējamas Bosforas valsts heraldiskajos attēlos. Viduslaikos bruņinieku sacensības bija ļoti populāras. Turnīros piedalījās bruņinieki, no galvas līdz kājām iekalti dzelzs bruņās. Sazīmēt cilvēku, kas slēpās aiz bruņām, bija ļoti grūti. Un tāpēc katrs bruņinieks izvēlējās sev kādu atšķirības zīmi. To izvietoja uz noteiktas krāsas vairoga, veidoja dažādus attēlus.

Vairogu zīmes bija nepieciešamas cīņās. Parasti kara vai bruņinieku sadursmju laikā kādā klajākā vietā uzstādīja karogu ar visiem saprotamas heraldiskas zīmes attēlu. Visbiežāk tā bija bruņinieku vienības vadoņa zīme. Karogs uz gara kāta apzīmēja pulcēšanās vietu.

Simboliska emblēma bija parocīga arī tādā ziņā, ka visi to saprata. Viduslaikos tam bija liela nozīme, jo karotāji lielākoties bija lasīt nepratēji, bet emblēma viegli palika prātā un izcēlās ar spilgtām krāsām.

Sākumā tie bija attēli, kurus veidoja pilnīgi nejaušas figūras. Kad šo emblēmu lietošana kļuva parasta lieta un plaši izplatījās, bruņinieki nopietnāk sāka izvēlēties attēlus savām emblēmām. Visbiežāk tajās centās atspoguļot kādu notikumu, savus varoņdarbus. Šim nolūkam kalpoja arī atbilstoša simbolika.

Tas viss savukārt lika darboties speciālām iestādēm, kuras izstrādāja teorētiskās un praktiskās heraldikas jautājumus. Tika izstrādāta vesela stingru likumu sistēma, atbilstoši kurai veidoja ģerboni. Šo speciālo iestāžu darba rezultāts bija neskaitāmas rokasgrāmatas. Ar laiku ģerboņu veidošanas jautājumus sāka risināt valsts iestādes.

Kas tad ir ģerbonis, no kā tas sastāv, kā lasāms?

Ģerbonis sastāv no vairoga, ķiveres, nimba, kroņa, vairoga turētāja, devīzes, mantijas.

Vairogs ir galvenā ģerboņa sastāvdaļa. Viena no visizplatītākām bruņinieku vairoga formām bija trijstūra forma, kura arī tika vispirms ieviesta heraldikā. Taču uz šāda vairoga iespējams izvietot tikai nelielu figūru daļu, tādēļ no šīs formas drīzumā atteicās. Visus attēlus uz vairoga veido ar heraldisko emalju, metālu un kažokādu palīdzību. Pēc

heraldikas likumiem atļauts ģerboņu veidošanā izmantot sarkanu, zilu, zaļu, melnu, zelta, sudraba krāsu. Turklāt ģerbonī (mantijā, galvas segā) izmanto arī purpuru un dabīgo cilvēka sejas vai kaila ķermeņa krāsu.

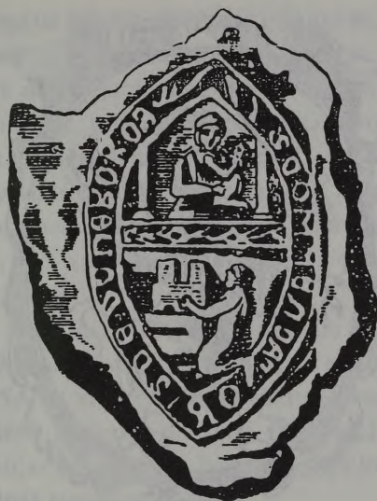
Ļoti reti vairogs ir tukšs, tas ir, bez jebkādiem attēliem. Parasti uz tā atrodas ģerboņa figūras, kam ir tikai nosacīta nozīme, un figūras, kuras aizgūtas no reālās pasaules vai ir fantāzijas auglis (neheraldiskās figūras). Vietu, kuru vairogā aizņem figūra, sauc par stāvokli. Pamatstāvokļi ir septiņi: vairoga centrā, augšā vidū, lejā vidū, labajā vai kreisajā augšējā vai apakšējā stūrī. Viena no figūrām obligāti atrodas vairoga centrā. Vairākas figūras var izvietoties dažādā veidā, un to izvietojums aprakstā vienmēr tiek norādīts ar cipariem, kas apzīmē figūru skaitu katrā rindā – 2.2.; 1.3. utt. Ja figūras atrodas viena virs otras, tad pirmo sauc par noslogotu; figūra var būt pavadīta, noslogota, ieskauta utt. Vairogs lielākoties gadījumu sastāv no vairākām krāsām, kuras it kā sadala to daļās, galvenie dalījumi ir četri, katra no daļām, kas iegūtas galveno dalījumu rezultātā, var savukārt atkal tikt sadalīta. Tādus vairoga dalījumus sauc par otršķirīgiem.

Bez vairogiem ar attēliem ģerboni var veidot arī dažādi papildinājumi. Īsumā tos iespējams raksturot šādi: figūras, kas balsta vairogu, ir vairoga turētāji, tās nav obligātas katram ģerbonim. Vairogu var balstīt cilvēki, dzīvnieki, putni, reāli vai mitoloģiski.

Virš vairoga, cieši klāt atrodas ķivere – bruņiniekam raksturīgs priekšmets. Kopš 15.gadsimta ķiveres rotā kroņi – atbilstoši ģerboņa titulētajiem īpašniekiem. Kroņus iedalīja: imperatora, karaļa, hercogu, parastajos muižnieku utt. kroņos. Grāfu un baronu ģerboņos kroņi atrodas ne tikai uz ķiverēm, bet arī uz pašiem vairogiem – starp vairogu un ķiveri. Ja ķiveres bija vairākas, katru no tām vainagoja kronis.

Bez kroņiem heraldikā izmanto kaskas, turbānus, beretes, kardinālu un bīskapu cepures utt.

“No kroņa lejup laidās savdabīgs rotājums. Tas simbolizēja apmetni, kuru bruņinieki valkāja virs bruņām, lai aizsargātos no pārkaršanas. Ilgstošos sirojumos, cīņās apmetnis novalkājās, pārvērtās skrandās, un lūk tieši šīs skrandas rada atspoguļojumu ģerbonī ornamentālajā zīmējumā. Katrai valstij un katram laika posmam zīmējums bija savādāks.

Par piemiņu kādam vēsturiskam notikumam, tradīcijām vai vienkārši kā sauklis vairoga apakšējā daļā atrodas devīze, kura ir nemainīga visa mantošanas laika ritumā.” (V.Dragūns. Stāsta heraldika. M., 1977, 38)

Pilsētas ģerbonim ir līdzīga vēsture, un tāpat kā dzimtas ģerbonis, tas attīstījies un nostiprinājies heraldikā viduslaikos. Pilsētas ģerbonis ir sociāla parādība, veidojusies feodālajā sabiedrībā. Jaunākajos pētījumos to aplūko kā pilsētas pārvaldes simbolu.

Pilsētas ģerboni traktē kā parādību, kura visumā radusies vēlāk, nevis vienā laikā ar bruņinieku ģerboņiem. Aizsākumi vērojami tādā individuālā ģerboņa attīstības līmenī, kad dzimtas ģerbonis no identifikācijas zīmes pārvēršas dzimtas zīmē un ir tikai un vienīgi mantojams.

Šeit var teikt dažus vārdus par pilsētu zīmogiem. Savas pastāvēšanas sākuma posmā tie atspoguļoja attēlus, kurus vēlāk iekļāva ģerbonī.

Tieši ar šo parādību mēs sastopamies, pētot līdz mūsdienām saglabājušos Daugavpils–Dinaburgas komtura zīmogu. Pilsēta bija viņa rezidence līdz 14.gadsimtam, praktiski kopš dibināšanas 1275.gadā, līdztekus pārējām septiņām pilīm, kurās dzīvoja Livonijas ordeņa mantinieki. Zīmogs bija ovāls, sadalīts divās daļās; augšējā

atrodas Livonijas debesu aizstāves – Dievmātes attēls ar Dieva dēlu uz rokām; ovāla apakšējā daļā – bruņinieks uz ceļiem, kas apskāvis cietokšņa sienu.

Cietoksni-pili pabeidza būvēt apm. 1275.gadā. Jautājums par nosaukumu atrisinājās vienkārši: vācieši upi sauca “Dina”, bet pili “Burg”, tā radās Dinaburgas vārds. Sarakstes vajadzībām, dažādu dokumentu apstiprināšanai utt. arī tika pagatavots augšminētais zīmogs. Pirms Ordeņa valsts bojāejas mestrs kopā ar citām Latgales pilīm Dinaburgu atdeva poļu karalim Sigismundam Augustam. 1561.gadā Dinaburga kļūst par Polijas Livonijas centru, bet pēc pieciem gadiem 1566.gadā poļu karalis dibina Inflantijas vojevodisti. Dinaburga iegūst arī vojevodistes zīmogu: sarkanā laukā sudraba grifs ar karaļa Sigismunda Augusta iniciāļiem uz krūtīm.

Tāpat kā citās provincēs ģerboni varēja izmantot karogā, zīmogā, monētu kalšanā. Ja runājam par pašu ģerboni, tad par pamatu tika ņemts hetmaņa Jana Jeronīma Hodkeviča dzimtas ģerbonis. Šī dzimta nāk no Lietuvas kņazistes un uzvārdu iemantojusi no sava priekšteča, kurš izglābis no nāves savu kņazu – tas noticis ap 1300.gadu. Par šo varoņdarbu dzimtai dāvāts ģerbonis – sudraba grifs uz sarkana fona.

Tas ir viens no senākajiem attēliem, sentautu mītos teikts, ka grifs tālu ziemeļos sargā zeltu, kur ar viņu cīnās tauta, izmantojot zirgus.

No šejienes vairogs un ienaidis starp grifu un zirgiem. To var izskaidrot tikai ar astronomijas palīdzību. Gan Ērglis, gan Lauva bijuši tie zvaigznāji, kuri atzīmēja Saules stāvokli, kad tā iegāja šajos zvaigznājos. Gan Saule, gan Mēness pēc kārtas atrodas uz saulgriežu zvaigznāju fona. Tādējādi lauvas ķermenis un ērgļa galva, kopā savienoti, simbolizē saulgriežu zīmes ideju. Turpretī zirgs vairāk simbolizē gaismu (Sauli vai pavasari un Mēnesi vai rudeni, 21.martā un 23.septembrī, kad Saule atrodas saulgriežu punktā un dienas un nakts ilgums ir vienāds).

Šī emblēma praktiski palika nemainīga, un tomēr pārveidojumi bija: sākumā grīfam uz galvas nebija kroņa, tas atradās tieši virs karaļa zelta iniciāļiem SA uz krūtīm – šo ģerboni uzskata par Pārdaugavas hercogistes (1566) ģerboni, un tikai pēc pieciem gadiem, kad izveidojās Infantijas vojevodiste, kroni sāka attēlot uz grīfa galvas, bet iniciāļi pārvērtās monogrammā.

Ja runājam par ģerboni – oriģinālu – to, kas piederēja hetmanim Janam Jeronīmam Hodkevičam, tad jāuzsver, ka tas bija apbruņots – grīfa mēle bija attēlota sarkana, liesmojoša, bet aste – zaļā krāsā.

Jāpiebilst, ka dzīvnieka – ģerboņa figūras – emblemātiskais apbruņojums ir daudz būtiskāks un svarīgāks rādītājs nekā ieroči viņa ķepās.

Vēlāk grīfs kļūst mazāk kareivīgs, kaut arī viņš pats saglabājies Latgales un Vidzemes ģerboņos visas turpmākās vēstures gaitā (kā Daugavpils ģerbonis tas pārstāja pastāvēt līdz ar pilsētas statusa un jaunā ģerboņa piešķiršanu, ko 1582.gadā izdarīja Stefans Batorijs). Tā, piemēram, pēc šo teritoriju iekļaušanas Krievijas impērijas sastāvā 1772.gadā, 1856.gadā tika apstiprināts Vidzemes guberņas ģerbonis: sarkanā laukā sudraba grīfs ar zelta zobenu, uz krūtīm zem imperatora kroņa sarkana monogramma. Vēlāk, pēc Latvijas Republikas pasludināšanas 1918.gadā, 1921.gada 15.jūnijā, pieņemot tās ģerboni, nolēma, ka Vidzemes un Latgales teritoriju simbolizēs sudraba grīfs sarkanā laukā, bet nu jau bez jebkādām zīmēm, kas apliecinātu pakļautību karalim vai imperatoram, tā vieta ģerbonī tika noteikta vairoga kreisajā lejas daļā.

Šo ģerboni vēlāk oficiāli piešķīra minētajām teritorijām 1930.gadā, tikai ar to starpību, ka Vidzemes ģerbonim fons bija sarkans, bet Latgales ģerbonim – zils, un grīfs tajā pagriezts pa kreisi.

Šis simbols atkal ieņēmis savu vietu Latvijas ģerbonī saskaņā ar Latvijas Republikas Augstākās padomes lēmumu 1990.gada 15.februārī.

Pēc vienām ziņām Ivans Bargais, pēc citām – Stefans Batorijs jauno Daugavpils pilsētu ceļ 18–19 kilometrus no iepriekšējās pils lejup pa Daugavu. Bet, ja runājam par pilsētas tiesībām, ģerboni un statusu, ir pilnīgi precīzas ziņas, ka to visu poļu karalis dāvājis 1582.gada 26.martā.

Dinaburgai dāvētās īpašās tiesības padarīja to par vienīgo tādu Latgalē. Saskaņā ar tām pilsēta bija brīva no vojevodu, panu, stārstu, tiesnešu, vietvalžu, uradņiku varas; pilsētniekiem nebija jāatskaitās viņu priekšā, vienalga, kurš no viņiem un kādā sakarā sūdzējās. Pilsētā dibinājās sava tiesa, tās iedzīvotājus atbrīvoja no karaklausības. Pilsēta saņēma tiesības uz zemes īpašumu. Pilsētnieki izveidoja savu valdību – maģistrātu, kurš pārzināja visu saimniecisko dzīvi, uzturēja policiju, īstenoja tiesas funkcijas, nodarbojās ar administratīvām lietām.

Atbilstoši šīm tiesībām pilsēta veidoja arī savu ģerboni un zīmogu, kurā uz spāņu vairoga zilā laukā trīs sakrustoti bruņinieku šķēpi. Augšā ģerboni rotāja pilsētas kronis. Ģērboņos parasti izmantoja tos bruņinieku ieroču veidus, kuri agrāk par citiem pārvērtās par “muzeju ieročiem”, kurus pārstāja lietot un uzskatīja par arhaiskiem.

Kāpēc gan tieši šķēpi ieņēma vietu Dinaburgas ģerbonī? Stefans Batorijs tādā veidā gribēja iemūžināt savu uzvaru pār Ivana Bargā karaspēku. Pilsētai nedaudz izmainītā veidā tika piešķirts Zamoisku dzimtas ģerbonis. Tādu godu dzimta droši bija izpelnījusies par Lielā hetmaņa Jana Zamoiska (1541–1605) nopelniem.

Šis Dinaburgas ģerbonis eksistēja līdz pat 1772.gadam, kad pilsēta tika pievienota Krievijai un ar tā paša gada 9.decembra lēmumu to nosauca par Dvinskas provinces pilsētu, kas ietilpa Pleskavas guberņas sastāvā. Bet vēlāk, kopš 1777.gada 22.marta tā bija Polockas guberņas apriņķa pilsēta.

Lūk, vietvaldības laika ģerboņa apraksts: vairogš dalīts divās daļās – augšā zaļā laukā Krievijas impērijas valsts ģerbonis – divgalvainš ērglis, bet apakšā sudraba laukā vecais Polockas ģerbonis – jātnieks, kurš labajā rokā tur zobenu, bet kreisajā – sarkanu vairogu ar dubultu krustu. Pirms pilsētai piešķīra šo ģerboni, tai jau bija pilsētā izvietotās krievu karaspēka daļas karogs ar attēlotu jātnieku – tādu pašu kā minētajā Polockas ģerbonī. Tieši vadoties no šī attēla karogā, tika veidots pilsētas ģerbonis ar purpura fonu. Tādējādi tas sāka izskatīties īsti krievisks, ja neskaita apakšējo attēlu, proti, – jātnieku, kurš nāk no Lietuvas kņazistes ģerboņa.

Par šī ģerboņa heraldisko nozīmi var teikt sekojošo: ērglis ir viena no senākajām emblēmām, kas redzama daudzu valstu ģerboņos, arī mūsdienās. Ērglis nozīmē varu, kundzību, gaišredzību. Divgalvainis ērglis bija Krievijas valsts emblēma gandrīz 450 gadus (no 1473. līdz 1917.gadam).

Pēc Bizantijas bojāejas 1453.gadā šo emblēmu piesavinājās Maskavas valsts, bet vēlāk – Krievija, Krievijas impērija. Tiesa, juridiska pamata tam nebija, Maskava vienkārši pasludināja sevi par “trešo Romu”, jo carisms pieņēma un saglabāja Bizantijas reliģiju un kultūru un uzskatīja sevi par Bizantijas garīgo mantinieci.

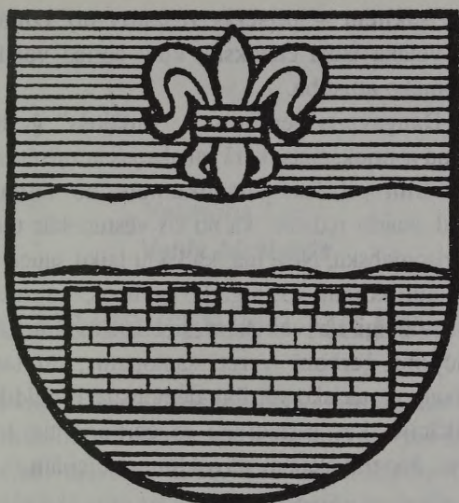
Zirgs iemieso vairāku dzīvnieku labākās īpašības – lauvas drošsirdību, ērgļa aso redzi, vēša spēku, brieža ātrās kājas, lapsas veiklību. Tāpēc arī zirga attēls heraldikā tik bieži sastopams.

Krusts jeb dubultkrusts, kas attēlots uz karavīra vairoga, radies aizvēsturiskos laikos kā Saules zīme, sentautas to plaši izmantoja kulta rituālos. Krusts pauž uzvaras, aizgādniecības un aizstāvības idejas.

Tādā veidā šis ģerbonis turpināja pastāvēt apmēram līdz 1918.gadam, pareizāk, līdz Daugavpils (Dvinskas) atbrīvošanai no lieliniekiem 1920.gada 3.janvārī.

Laikā no 1920. līdz 1925.gadam Daugavpils ģerbonis bija agrāk aplūkoto ģerboņu apakšējais attēls – jātnieks, bet nu jau ar tīru vairogu, bez krusta uz franču tipa vairoga. Šo ģerboni, starp citu, iespieda uz Daugavpils pilsētas pārvaldes kancelejas markām. Akmens ar šo ģerboni marku iespiešanai glabājas Daugavpils novadpētniecības muzeja fondos ar Nr.8659 (25).

Tā kā līdzīgu attēlu kaimiņzeme Lietuva bija pieņēmusi par savu valsts ģerboni, pilsētas vara nolēma veidot citu, vadoties arī pēc 1923.gada likuma, kas bija izdots speciāli heraldikas jautājumu noregulēšanai, un izmantojot īpaši izveidotās Heraldikas komitejas palīdzību. Pilsētas pārvalde iesniedza pilsētas ģerboņa projektu: vairogs, uz tā zilā fona iezīmēta viņņota upe un pils siena. No valdības avīzes “Valdības Vēstnesis” 1925.gada 1.decembra numura mēs uzzinām, kāds tad ir galīgais pilsētas ģerboņa variants. Valsts prezidenta 1925.gada 31.oktobra likumā par pilsētas ģerboni teikts: “Zilā laukā vijas sudraba svītra. Augšā, virs tās – zelta lilija, zem tās, lejā – sudraba krāsā pilsētas siena.” Tālāk teikts, ka vietējai varai

minētais ģerbonis jāievieš viena gada laikā kopš publicēšanas, seko prezidenta Čakstes un Heraldikas komitejas priekšsēdētāja M.Skujenieka paraksts.

Ģerbonis izvietots uz spāņu tipa vairoga (latīņu burtu "U" veidā), kas heraldikā parādījies 13.gadsimtā. Vairoga zilā krāsa heraldikas valodā nozīmē: slava, gods, uzticība, atklātība, šķīstība, godīgums. Svītra pieder pie senākajām ģerboņu figūrām, šajā gadījumā tā ir viļņaina, tas ir, nes sevī informāciju par ūdeni, upi, kas arī atbilst īstenībai, jo pilsēta atrodas pašā Daugavas krastā.

Virs svītras mēs redzam zelta lilijas attēlu. Lilija ir dekoratīvs elements heraldikā, kas simbolizē cerību. Latvijas teritorijā šis ģerboņu simbols parādījies 13.gadsimtā, līdz ar pirmo valstisko veidojumu rašanos.

Šīs figūras iekļaušana Daugavpils pilsētas ģerbonī akcentē, ka šī teritorija ir sena gan tās apdzīvotības, gan valsts izveides ziņā, kā arī norāda uz dziļajām kristietības saknēm.

Apakšā, zem svītras atrodas cietokšņa siena sudraba krāsā. Simboliskus ēku attēlojumus mēs sastopam ģerboņos kopš viduslaikiem. Tie pauž tādus abstraktus jēdzienus kā drošība, suverenitāte, pilsētas varonība, tās atšķirība no lauku apdzīvotajām vietām. Siena simbolizē arī to, ka pilsēta ir sena, norāda uz tās

vēsturiskajām saknēm – pilsētas rašanos no Dinaburgas pils 1275.gadā, uz vēlāka laika cietoksni, kurš būtībā veicināja pilsētas rašanos un turpmāko attīstību.

1925.gada Daugavpils ģerbonis ir “runājošs” ģerbonis, tas ir, pilsētas emblēma ir priekšmets, kurš sabalsojas ar pilsētas nosaukumu. Ja mēs pasekosim pilsētas nosaukumam no Dinaburgas līdz Daugavpilij, tad skaidri redzam, ka no šīs vēsturiskās tradīcijas izkrit nosaukumi Borisoglebska, Ņevčina, kā kādu laiku sauca pilsētu.

Ja vēlreiz aplūkojam 1925.gada ģerboni, saprotams, ka tas attiecināms vienlaicīgi uz vairākām sižetiskām kategorijām. Triju sižetu apvienojums ģerbonī ir reti sastopams, un tas vēl vairāk pastiprina ģerboņa vēsturisko vērtību, demonstrē Heraldikas komisijas augsto kvalifikāciju, kas sastādījusi šo ģerboni, tik ļoti atbilstošu pilsētas vēsturei, ģeogrāfiskajam stāvoklim, tradīcijām.

Valentīna Liepa
Valda Mežbārde

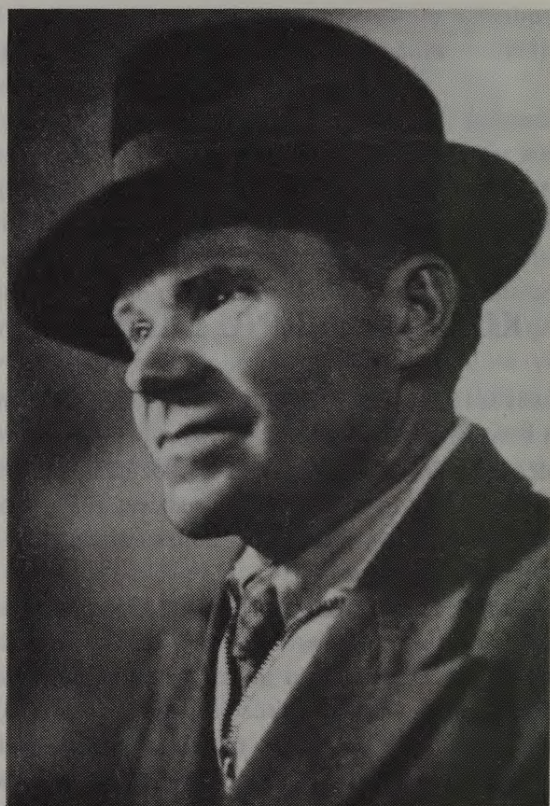
KLUSAIS CERĪŅU MĪLĒTĀJS

Daugavas krastos ir dzīvojuši un dzīvo cilvēki, kuri to mīl. Viens no tādiem ir mākslinieks Kārlis Mudelis, kurš vēl pavisam nesen bija mums līdzās, bet tas bija laiks, kad neredzējām, nesaklausījām līdzcilvēkus. Un līdz ar to arī K.Mudelis daudziem ir tāls, nepazīstams. No nedaudziem dokumentiem un līdzgaitnieku atmiņām ir mēģināts sasiet viņa dzīves pavedienu.

Kārlis Mudelis dzimis 1904.gada 18.maijā Rīgā. Drīz vien ģimene pārceļas uz Daudzesu, kur Daugavas kreisajā krastā pāiet viņa bērnība. Pirmā pasaules kara laikā bēgļu gaitas Mudēļu ģimeni aizved uz Latgali. Kārlis mācās Rēzeknes tirdzniecības tehnikumā. 1919.gadā atgriežas atpakaļ Rīgā. Vispārējās izglītības turpināšanai iestājas Landava vidusskolā Rīgā un pēc tam Latvijas Mākslas akadēmijā. Smago materiālo apstākļu dēļ mācīties iznāk ar pārtraukumiem, tāpēc akadēmiju beidz tikai 1933.gadā ar diplomdarbu "Mājas darbi".

No 1934.gada līdz 1936.gadam mācās Francijas mākslas akadēmijā Parīzē, kur Andrē Lotkē vadībā izstrādā diplomdarbu "Vētra uz Vidusjūras", iegūstot mākslinieka gleznotāja grādu. Par viņa skolotājiem kļūst arī Luvra un citi muzeji, kur K.Mudelis mācās atšķirt patieso no neīstā, diženo no sīkā. Vecmeistaru skola ir neatsverama. Alkas iepazīt pasauli ir lielas, un K.Mudelis dodas uz Abesīniju, uzturas senajā pilsētā Adisabebā. Pēc tam viņš apmeklē Šveici, vēlāk Norvēģiju. Gados, kas pavadīti tālumā no dzimtenes, viņš ir daudz redzējis, daudz ieguvis.

Atgriezies Latvijā, K.Mudelis no 1938.gada līdz 1944.gadam strādā Jēkabpilī kā mākslinieks gleznotājs un rezerves skolotājs.

Kārlis Mudelis 1950.g.

1944.gadā Rīgā uz ielas mākslinieku aiztur vācieši un aizved uz Vāciju, uz Gotenhafenu, pēc tam viņu pārved uz Svinamindi un beidzot uz Izerkalni Čehoslovākijā, kur norīko darbā kādā stikla fabrikā. Pēc Padomju armijas ienākšanas Čehoslovākijā 1945.gadā K.Mudelis tiek iesaukts armijā. Kara dienesta laikā nopietni saslimst un tiek nosūtīts atpakaļ uz Rīgu. Mākslas pārvalde pie LPSR TKP pieņem viņu darbā un ieceļ par skolotāju Daugavpils daiļamatniecības vidusskolā. Tā, sākot ar 1945.gadu un līdz nāvei 1966.gadā K.Mudēja dzīve, darbs un daiļrade saistās ar Daugavpili.

Laikabiedri atceras K.Mudeli kā ļoti sirsnīgu, klusu, pieticīgu un vientuļu cilvēku, kuram bija tuva daba – Daugava, nelielā Lauceses

K.Mudelis "Daugavas krastā".

upe ar saviem krāšņajiem krastiem, Daugavpils nomales. Viņš mīlēja ziedus, īpaši ceriņus. Ziedi vienmēr bija vāzē viņa necilajā Daugavpils dzīvoklī.

No dažādiem avotiem varam uzzināt, ka K.Mudelis darbojies sadzīves žanrā, gleznojis vētrainu jūru, Šveices kalnus, lejas, ļaudis, Abesīnijas košo dabu, Siguldas ainavas, portretus. Šodien mūsu rīcībā ir tikai Daugavpils novadpētniecības un mākslas muzejā esošās 130 ainavas, kas pamatā gleznotas piecdesmito gadu beigās un sešdesmito gadu sākumā.

K.Mudeļa darbus var iedalīt vairākās tematiskās grupās. Plaša ir Daugavas tēma ar tās ūdeņiem, krastiem, ielejām, mājām, ar cilvēka darba un dzīves tuvumu ("Krasts", "Noskaņa", "Daugava", "Daugavas krastā").

Vasaras ainavās visiemīlotākie sižeti saistās ar Lauceses upīti, Grīvas intīmiem stūrīšiem ("Pavasaris–Marianova", "Lauceses krastos", "Upes krastā"). Tas ir K.Mudeļa "zaļais cikls", jo darbos dominē zaļā krāsa ar ļoti bagātām niansēm, ne reti arī spilgta, koša, bet sevi attaisnojoša.

K.Mudelis "Latgales ainava".

Zeltaini spožs mākslinieks ir savās rudens ainavās, kur ir atpazīstamas Nīderkūnu un Kalkūnu vietas ("Rudens Kalkūnos", "Zeltītie koki" u.c.). Lieliskas noskaņu nianse panāktas pelēkā rudens attēlojumos. K.Mudeļa darbos runā Latgale: Latgale rudenī ar savdabīgu rudens smeldzi ("Rudens laukos" u.c.), Latgale ar Daugavas ielejas plašumiem ("Ainava"), dzīvi apliecinošā Latgale ("Rudens novakars" u.c.).

Pavisam citāds K.Mudelis ir, gleznojot Daugavpils pilsētas ainavas ar pagalmiņiem, mājām un nelielu šķūnīšu rindām, pilsētas nomali. Darbi ir koši, dekoratīvi krāsās, brīžam pat ekspresīvi. Kompozīcija būvēta uz dekoratīvu laukumu attiecībām ("Pagalms", "Jumti ziemā"). Šīs grupas darbiem ir arī vēsturiska nozīme, jo varam skatīt tā laika Daugavpili. Ainavās "Virši zied" un "Smilšu kalni Daugavpils nomalēs" attēlotas vietas, kur vēlāk pacēlās Ķīmisķās šķiedras rūpnīcas korpusi.

Košas ir arī K.Mudeļa gleznotās pavasara ainavas. Šoreiz tas panākts ar gaismēnas kontrastiem, tumšā un gaišā salikumiem ("Pavasaris", "Lauceze ziemā" u.c.). Krāsās labi izturēti un niansēti

bagāti ir darbi "Pavasaris Latgalē", "Marts". Purvītiski sniegota ir "Marta saule". Ziedoņa burvībā un priekā gleznots "Ziedonis". Savrupu vietu šajā grupā ieņem "Pavasaris lauku sētā" un "Pavasariņš novakars". Darbi ir ieturēti pelēcīgā koptonī, cauri kuram tomēr jūtama saules gaismas klātbūtne. Šis savdabīgais pelēkā un spožas gaismas apvienojums rada vienreizēju lauku pavasara nosakņu.

K.Mudelim ir arī žanra darbi, kas sīzetā saistīti ar lauku darbiem – siena pļauju, labības novākšanu u.tml.

Visa K.Mudļa daiļrade liecina par viņa lielo tuvību dabai, mīlestību uz Daugavu un tās apkārtni. Tā ir krāsu dziesma Latgalei.

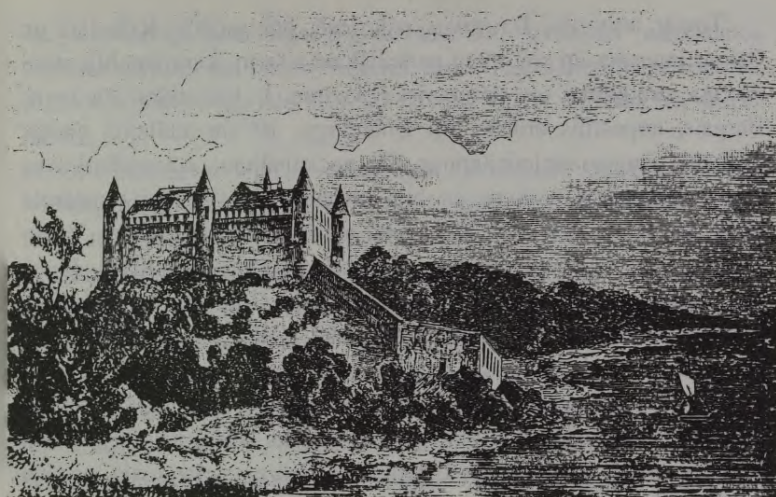
Jurijs Vasiļjevs

DAUGAVPILS PILSĒTAS ATTĪSTĪBA 16.-18.GADSIMTĀ

Laiks 16. un 17.gadsimtu mijā bija nozīmīgs periods Latvijas pilsētu attīstības vēsturē. Tas izskaidrojams ar daudzām izmaiņām gan Baltijas ekonomiskajā un politiskajā situācijā, gan ar pilsētu aizsardzības sistēmu veidošanu. Taču pilsētu attīstība bijušajā Livonijā nenotika vienmērīgi visā tās teritorijā. Livonijas kara rezultātā (1558-1583) valsts bija sadalīta trijās daļās, kas ekonomiski orientējās uz Rīgu, tomēr politiski bija neatkarīgas viena no otras. Vislabvēlīgākie apstākļi jaunu pilsētu tapšanai un attīstībai šai laika posmā izveidojās Kurzemes hercogistē. Vidzemē jaunu pilsētu veidošanos traucēja Rīgas tuvums, konkurēt ar to nevarēja neviena apdzīvota vieta. Latgalē, kas bija kļuvusi par vienu no Polijas-Lietuvas valsts provincēm, pilsētām bija saglabājusies visai neliela ekonomiskā nozīme, dažreiz tās pat pārvērtās sīkos administratīvos vai aizsardzības centros.

Latgales pilsētībūvniecības vēsturei 16.-18.gadsimtā ir savas īpatnības, vēl nepietiekami izpētītas. 19. un 20.gadsimtā Daugavpils, Rēzekne, Ludza strauji aug un iegūst gluži mūsdienīgu izskatu. Rezultātā šo pilsētu plānojumā un apbūvē gandrīz nav iespējams saskatīt tālās pagātnes iezīmes. Tikai ordeņu piļu drupas liecina par saistību ar viduslaikiem, viss pārējais vēstī par jaunākiem laikiem. Laika starpposms, kad veidojās šo pilsētu apbūves pilsētībūvnieciskie principi, praktiski nav saskatāms.

Šai rakstā, pamatojoties uz arhīvu materiāliem, gan jau agrāk zināmiem, gan jaunatrastiem, izdarīts mēģinājums noteikt Daugavpils pilsētībūvnieciskās attīstības raksturu 17.-18.gadsimtā, kas ļautu papildināt Latvijas pilsētu attīstības vispārējo raksturojumu minētajā periodā.

Senā Dinaburgas ordeņpils.

DAUGAVPILS (DINABURGAS) PILSĒTAS AIZSĀKUMI

16.gadsimta vidū Daugavpils ordeņpils pēdējās dienas bija skaitūtas. Jau šī gadsimta sākumā tā nevarēja pretoties lietuviešu karapulku uzbrukumiem, divreiz krita viņu rokās (1403. un 1418.gadā) un tika nodedzināta. 1481.gadā pili ieņēma Ivana III karaspēks. Kamēr ordeņis bija vēl samērā spēcīgs, pili tomēr katru reizi atjaunoja. Pateicoties pils izdevīgajam izvietojumam, tās tuvumā izveidojās neliela pilsētas tipa apmetne – tirgotāju priekšpilsēta. Un tikai Livonijas karš, kas iedragāja Livonijas ordeņa pamatus, nopostīja veco Dinaburgas pili.

Jau 1559.gadā to kopā ar daudzām citām pilīm nodeva kā ķīlu ordeņa sabiedrotajam cīņā pret Krievijas valsti – Polijas karalim un Lietuvas liekņāzam Sigismundam II Augustam. Divus gadus vēlāk, kad ordeņis galīgi beidza pastāvēt, visi ordeņa īpašumi, tai skaitā arī pils un priekšpilsēta, pārgāja Lietuvas varā. 1566.gadā Dinaburga kļuva par Livonijas vaivadijas (vojevodistes) Inflantijas jeb Polijas Vidzemes galveno pilsētu un saņēma savu ģerboni. 11 gadus vēlāk, Livonijas karā Ivana Bargā pēdējā lielākā uzbrukuma laikā ordeņa pili pavisam nopostīja. Līdz ar pilsētas iznīcināšanu beidza pastāvēt arī tirgotāju priekšpilsēta.

Tomēr teritorijai Daugavas vidustecē, kur sadūrās Krievijas un Polijas intereses un kur nereti parādījās arī zviedri, joprojām bija visai svarīga stratēģiska un ekonomiska nozīme. Ir konstatēts, ka Ivans Bargaiss, nopostījis ordeņa pili Dinaburgu, 19 km attālumā no tās uzbūvēja jaunus nocietinājumus. Šie nocietinājumi, acīmredzot, tika celti aizsardzības nolūkos un bija izvietoti fortifikācijai piemērotā vietā, kas nebūt nebija visizdevīgākā jaunās pilsētas attīstībai. Vecās Dinaburgas pils izvietojums šai ziņā bija daudz veiksmīgāks. Jaunā vieta Šunicas upītes grīvā palu laikā pārplūda. Grūti spriest, kāds būtu šī nocietinājuma tālākais liktenis, vai tam blakus izaugtu pilsēta vai nē, ja Livonijas karš ļautu Krievijas valstij rast izeju uz Baltijas jūru un pavērt ceļu sakariem ar Eiropu. Tomēr Livonijas karš Krievijai beidzās neveiksmīgi. Cietoksnis, ko Daugavas krastā uzbūvēja Ivana Bargaī karavīri, tāpat kā visa Latgales un Vidzemes teritorija, nonāca Polijas rokās.

Šis cietoksnis platības ziņā nebija liels, tomēr, šķiet, tas bija tik pamatīgi būvēts, ka pievilka daudzus kara darbības izbiedētos iedzīvotājus. Ar laiku blakus tam izveidojās arī apmetne. 1582.gadā, kad starp Poliju un Krieviju bija paraksūts pamiers, Polijas karalis Stefans Batorijs dāvāja jaunajai apdzīvotajai vietai – Dinaburgai (savu nosaukumu tā bija mantojusi no nopostītās ordeņa pils nosaukuma) Magdeburgas pilsētu tiesības, kas bija daudzām poļu pilsētām. Tas bija svarīgs juridisks akts, pilsētas pastāvēšana blakus Ivana Bargaī karapulku celtajam cietoksnim līdz ar to kļuva likumīga.

Saskaņā ar Stefana Batorija piešķirto privilēģiju, Dinaburgā bija paredzēts tirgus laukumā celt rātsnamu, tam apkārt bija atļauts būvēt veikalus, bez tam tika piešķirtas tiesības ierīkot pilsētā alus brūzi un degvīna dedzinātavu¹. Veikalu, alus brūža un spirta dedzinātavas celtniecības priekšlikumi neapšaubāmi liecina par centieniem atdzīvīnāt tirdzniecību un vairot Dinaburgas nozīmi. Poļu valdība centās piesaistīt pilsētām jaunus iedzīvotājus, bez kuriem, bez šaubām, nebūtu iespējama pilsētas dzīves atjaunošana. Tāpēc personām, kas 1582.gadā veica pilsētu un piļu revīziju, bija tiesības noņemt jebkurā Livonijas vietā jebkuras tautības cilvēkus, izdalot viņiem mājas, dārzus

¹ ЦГАДА, Ф. Литовская метрика, книга 80, док. 99.

utt.² Vienlaicīgi Dinaburgai bija dāvātas 100 “uvolokas” aramzemes papildus tām 20, kas pilsētai bija līdz tam³. Tas bija darīts ar nodomu uzlabot pilsētas materiālo stāvokli un tika veikts uz reducēto muižu rēķina.

Dibināšanas laikā un arī vēl diezgan ilgi pēc tam Dinaburga nebija nozīmīgs tirdzniecības centrs. Tur neattīstījās plaši nedz amatniecība, nedz tirdzniecība. 1625. un 1635.gadā pilsēta cieta no kara uzbrukumiem, vairākkārt pārgāja no rokas rokā⁴. Zināma loma pilsētas ekonomiskās nozīmes celšanā bija Polijas seima 1647.gada lēmumam, saskaņā ar kuru Dinaburgai bija jāklūst par pārkraušanas punktu labībai un citām pa Daugavu pārvadājamām precēm⁵.

1583.gadā pilsētas apkaimē savu darbību uzsāka misionāri–jezuīti no Cēsīm un Tērbatas, bet 1620.gadā viņi ar Smoļenskas vojevodas atbalstu apmetās pašā Dinaburgā, kura kļuva par Latgales garīdzniecības centru. Tam bija svarīga nozīme pilsētas arhitektūras tālākajā attīstībā. 17.gadsimta 30.gados tika uzcelta baznīca, tai pašā laikā pilsētā sāka darboties jezuītu nodibinātā humanitārā skola⁶. Pēc Altmarkas pamiera 1629.gadā Dinaburga kļuva par Latgales (Polijas Vidzemes jeb Inflantijas) administratīvo centru, bet 1635.gadā, pēc Inflantijas vaivadijas (vojevodistes) izveidošanas, par tās galveno pilsētu. Jāsaka gan, ka Dinaburgas tiesiskais stāvoklis 17.gadsimta pirmajā pusē nebija spīdošs. Pilsētas vienīgais pilntiesīgais saimnieks bija karaļa nozīmētais stārasts, kuram bija pakļauti pilsētas maģistrāta locekļi – birģermeistars un 4 padomnieki.

Dinaburgas pilsētībūvniecisko attīstību 16.gadsimtā un 17.gadsimta pirmajā pusē vislabāk raksturo 1655.gadā sastādītais Dinaburgas plāns⁷. Tas ir vienīgais zināmais grafiskais dokuments, kurā redzams Dinaburgas plānojums, kāds bija izveidojies septiņdesmit gadu laikā

² B.Brežgo. Daugavpils pilsētas teritorija 16.-18.gs. Daugavpilī, 1938, 18.lpp.

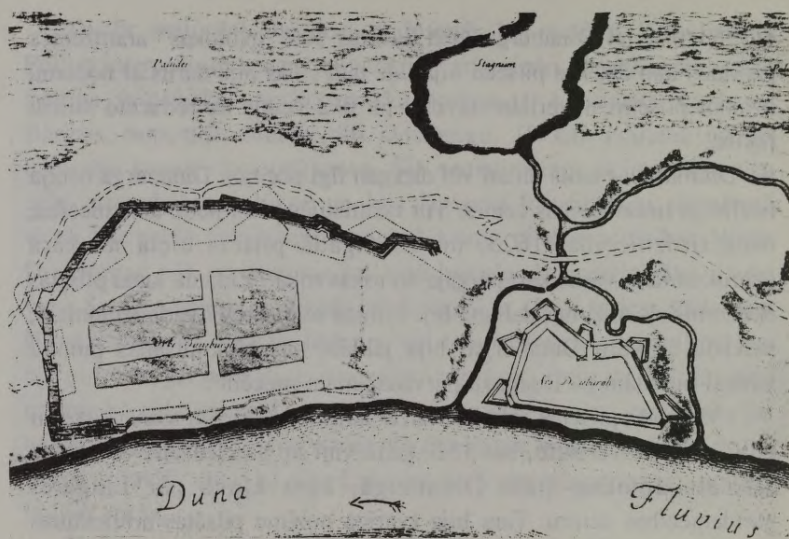
³ 1 uvolokā (Lietuvas volokā – tulk.) bija 21,36 ha

⁴ G.Manteuffel. Inflanty Polskie. Poznan, 1879, 110.lpp.

⁵ B.Brežgo. Latgolas pagotne, 1.Daugavpilī, 1943, 6.lpp.

⁶ B.Brežgo. Daugavpils pilsētas teritorija 16.-18.gs., 6.lpp.; A.Сапунов. Инфлянты. Исторические судьбы края, известного под названием Польских Инфлянт. Витебск, 1886, стр. 24.

⁷ Delineatio Geometrica Urbis et Arcis Duneburgh e.t.c. – ЦГВИА, ф.ВУА, д.21897

Dinaburgas 1655.g. plāns. V.Svides gravīra.

pēc tās dibināšanas. Iepriekš minēto pilsētas attīstības vēstures datu salīdzinājums ar šo plānu ļauj atrast dažas pilsētas organisma veidošanās īpatnības šajā laika posmā.

Dinaburgas 1655.gada plānu 1690.gadā Stokholmā gravējis V.Svide. Salīdzinot šo plānu ar vēlākajiem rasējumiem, jau no pirmā acu uzmetiena redzamas vairākas nesakritības: pārāk tuvu pilsētai izvietoti purvi un ezeri, ļoti sarežģīts Šunicas upītes tecējums. Iespējams, ka gadsimtu gaitā pilsētas apkārtnes topogrāfija varēja nedaudz mainīties: varēja izsīkt strauti, aizaugt ezeri utt. Bet tā ka pati pilsēta attēlota pietiekami profesionāli, kaut arī nedaudz shematiski, V.Svides plānu tomēr jāuzskata par pilnīgi ticamu dokumentu.

Visai būtisks ir fakts, ka šai plānā Dinaburga parādīta it kā no divām daļām, kuras abas atrodas Daugavas labajā krastā.

Pirmajai, mazākajai daļai ir neregulārs apveids. Apkārt tai nocietinājumu josla, dziļi grāvji vai gravas, pa tiem plūst divas Šunicas upes atceces. Šīs daļas vidū neredz nekādus "apdzīvojamās apbūves" kvartālus. Šī daļa nosaukta par "Dinaburgas cietoksni".

Otrajai daļai, kas atrodas ziemeļos no "cietokšņa", ir regulāras daudzstūrains nocietinājumu kontūras. Pa perimetru ar punktētu

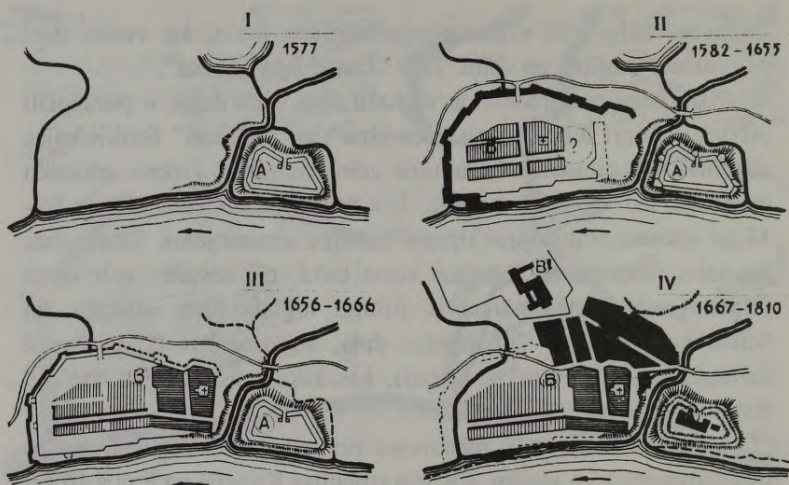
līniju parādīta vēl viena nocietinājumu josla, ko veido lieli piecstūrains bastioni un vaļņi. Tā ir "Dinaburgas pilsēta".

Plānošanas paņēmieni, kas realizēti abās šajās daļās, ir principiāli atšķirīgi. Sūpri atšķiras arī "cietokšņa" un "pilsētas" fortifikācijas sistēmas. Ja cietokšņa struktūrā acīm redzama virkne arhaisku elementu, tad "pilsēta", turpretī, bez šaubām, ir Rietumeiropas 16.-17.gs. sākuma arhitektūras tipisko principu iemiesojums. Tātad, abas šīs daļas nevarēja būt būvētas vienā laikā, tās nevarēja celt viena pilsētbūvnieku loka pārstāvji. Pilnīgi loģiski būtu uzskatīt, ka "cietoksnis" – tā ir Dinaburgas daļa, ko dibinājis Ivana Bargā karaspēks, bet "pilsēta" – tā daļa, kas sāka attīstīties pēc Stefana Batorija rīkojuma (zīm. 2, I, II).

Minēto pilsētas daļu plānojuma principu salīdzinājums ar tām pilsētbūvnieciskām idejām, kas bija izplatītas Krievijā un Polijā 16.gs. beigās – 17.gs. sākumā, arī apliecina, ka šis secinājums ir pamatots. Tā, piemēram, viens no ievērojamākajiem krievu pilsētbūvniecības mākslas pētniekiem L.Tverskijs⁸ apliecina, ka Ivana Bargā laikā plaši izvērstās cietokšņu celtniecības gaitā sāka izplatīties pilsētu regulāra plānojuma sistēma, tomēr pārsvarā bija cietokšņi, kuru apveids atbilda apkārtnes reljefam. Šie cietokšņi kalpoja kā patvērums, un tāpēc to iekšpuse parasti palika neapbūvēta. Viss tas ir redzams arī Dinaburgas "cietoksnī". Kas attiecas uz Poliju, tad 16.gs. beigās tur darbojās itāļu arhitekti, ņēma būvētas un dibinātas pilsētas, kuru plānojumā un struktūrā bieži vien var ieraudzīt itāļu renesanses ideālo pilsētu projektu atskaņas. Pēdējiem ir raksturīgas poligonālas formas apveidi, tiem laikiem atbilstoša fortifikācijas sistēma un kvartālu apbūve. Dinaburgas daļā, kas 1655.gada plānā nosaukta par "pilsētu", visas šīs tendences izpaužas pietiekami skaidri.

Un tā blakus "cietoksnim" 1655.gada plānā izvietota regulāra plānojuma pilsēta. To sadalīja divas ielas, kuras zem taisna leņķa krustojās centrā. Viena no tām bija paralēla, otra – perpendikulāra Daugavai. Šīs ielas dalīja pilsētu gareniskā un šķērsvirzienā gluži tāpat, kā savā laikā dalīja kvartālos seno romiešu karapulku nometnes. Gareniskā, uz cietoksnī orientētā iela bija apmēram 130 m gara, bet

⁸ Л.И.Тверский. Русское градостроительство до конца 17 века. Планировка и застройка городов. Л.-М., 1953.

Dinaburgas plānojuma shēma 16.-18.gadsimtā. (Autora rekonstrukcija)

I Ivana Bargā cietoksnis 1577.g. II Stefana Batorija dibinātā

pilsēta 1582-1655 III Dinaburga-Borisoglebska 1656.-1666.

IV Pilsētas paplašināšanās 1667-1810.

A – cietoksnis, B – dzīvojamās apbūves rajoni, B' – jezuītu kolēģijas komplekss.

Ar aplīti – tirgus vieta.

šķērsiela – 70 m, abu ielu platums – apmēram 8 m. Pilsēta bija sadalīta tikai piecos kvartālos, pie tam četriem no tiem bija gandrīz vienāds dziļums – apmēram 20 m. Tāds neliels dziļums liecina, ka tos varēja izmantot dzīvojamo māju ierīkošanai un varēja sadalīt vienāda lieluma gabalos. Piektajā, vislielākajā pēc laukuma kvartālā attēlota kāda sablokēta celtnē ar tornīti, kurš atgādina pareizticīgo baznīcu sīpolveidīgos kupolus, un blakus tai divstāvu piebūve. Pilnīgi iespējams, ka tās bija pirmās jezuītu kolēģijas baznīcas ēkas, ko uzcēla Daugavpilī 1626.-1631.g., bet kas gāja bojā karadarbības rezultātā.

Pilsētu apjoza ne visai augsts valnis ar dažiem trapecveida bastioniem un grāvi, jādodomā, piepildītu ar ūdeni. Plānā valnis apzīmēts ar lauztu līniju. Tas, ka pilsētas nocietinājumos nebija lielu poligonālu bastionu un bija garas, no artilērijas uguns neaizsargātas kurtīnes (cietokšņa mūris starp diviem bastioniem), liecina, ka “Dinaburgas pilsētas” aizsargjosla nebūt nebija pilnīga. Plānā starp pilsētu un cietoksni atzīmēts taisntūra grāvis, kam vai nu bija jāpārvēršas par

ostu, kurā varētu ieiet kuģi, vai jāklūst par pilsētas nocietinājumu daļu. Tomēr, spriežot pēc 1655.gada plāna, šis grāvis tā arī netika pabeigts. Dinaburgas galvenais aizsardzības centrs šai periodā bija cietoksnis, to veidoja zemes valnis, ko stiprināja četri piecstūraini bastioni un divi pusbastioni. Valnis bija daudz augstāks par bastioniem un tā kontūrām bija ieliekti stūri, kas traucēja tā aizsardzību. Tomēr, ja visi nocietinājumi kopā ar valni un, iespējams arī ar bastioniem, attiecināmi uz Ivana Bargā laikiem, tad tas var kļūt par jaunu interesantu 16.gadsimta beigu krievu pilsētībūvnieku meistarības apliecinājumu – veidojot nocietinājumus uz rietumu robežām, viņi pielietoja tos pašus fortifikācijas paņēmienus, ko viņu rietumu kaimiņi.

Braucamie ceļi, kas savienoja Dinaburgu ar citiem rajoniem, gāja gar pilsētu burtiski zem tās vaļņiem. Ar pilsētu tos savienoja divas iebrauktuves iepretī galvenajām ielām. Taču šo ielu krustojumā, kur šādas plānošanas sistēmas gadījumā vajadzētu atrasties tirgum, nekāds laukums nav parādīts. Tāpēc atliek pieņemt, ka Stefana Batorija aktā pieminētais tirgus atradies vienīgajā samērā brīvā teritorijā – starp pilsētu un cietoksni, starp kvartālu, kurā, iespējams, atradās jezuītu kolēģija ar baznīcu, un ostu (sk. zīm. 2, II).

Visa Dinaburgas struktūra norāda uz to, ka šī pilsēta atšķiras no viduslaiku apmetnēm. Un kaut pati pilsēta vēl bija izvietota par "cietoksni" dēvētu nocietinājumu tuvumā, tomēr to savstarpējā saistība balstījās uz citiem pamatiem. Nevis pretstatījums, vienas pilsētas organisma daļas pakļaušana otrajai, bet to identitāte, sastāvdaļu savstarpējā papildināšana. Tas bija svarīgs pilsētībūvnieciskās struktūras attīstības posms, kas liecināja, ka gotikai raksturīgos pilsētu celtniecības paņēmienus nomaina renesanses laikmets.

DAUGAVPILS – KRIEVU PILSĒTA BORISOGĻESKA

1654.gadā sākās karadarbība starp Krieviju un Poliju. Tās rezultātā krievu rokās nonāca daudz lietuviešu cietokšņu un pilsētu, tai skaitā arī Viļņa un Kauņa, kā arī Latgales ziemeļdaļa, Ludzas un Rēzeknes pilis. Izmantojot Polijas vājumu, poļu zemēs iebruka arī zviedri, tie ieņēma Dinaburgu, vairākas citas pilsētas, tai skaitā arī Polijas galvaspilsētu Krakovu. Bet jau 1656.gadā cara Alekseja Mihailoviča

karaspēks atņēma zviedriem Dinaburgu, Koknesi un uzsāka Rīgas aplenkumu. Pēc tam karš ar mainīgām sekmēm turpinājās vēl 10 gadus, Latgales pilis šai laikā atradās krievu rokās, līdz 1667.gadā saskaņā ar Andrusovas pamiera noteikumiem tās atguva Polija.

Šis smagais, lielu postījumu laiks ir atstājis vairākus dokumentus, kuri uzskatāmi parāda pilsētas dzīvi kara laikā. Tie ir, galvenokārt, kara lietu dokumenti, kurus līdz šim, runājot par Daugavpils vēsturi, neizmantoja. Balstoties uz šiem dokumentiem, var ne tikai daudz maz pilnīgi atjaunot Daugavpils vēsturi šai laikposmā, bet arī noteikt pilsētas arhitektonisko izmaiņu raksturu.

Kara lietu grāmatās minēts, ka krievu karaspēks 1655. gada vasarā pienāca pie Dinaburgas. Tas aplenca pilsētu un uzreiz sāka rakt skanstis, celt torņus, lai varētu nodrošināt ātru karaspēka pārvietošanu uz Rīgas pusi. Pilsētu nācies aplenkt, jo strūgas nav varējušas tikt tai garām tāpēc, ka gan pašā pilsētā, gan Daugavas pretējā krastā iepretī pilsētai bijušas ierīkotas skanstis un no tām nepārtraukti šāvuši uz Daugavas pusi ar vaļņu bisēm. Krievi izsītuši ienaidnieku no skanstīm, tomēr pēc tam aplenkumu pārtraukuši un aizgājuši, lai apvienotos ar saviem galveniem spēkiem⁹, kas tai laikā karoja Lietuvā.

Drīz vien tai pašā 1655.gadā Dinaburgu ieņēma zviedri un steidzīgi sāka to nostiprināt. Kara lietu grāmatās teikts, ka tai "pilsētā vācu ļaudīm (t.i., zviedriem – J.V.) daudz nocietinājumu, gan zemes, gan koka, un šaujamo daudz, un cilvēku arī"¹⁰. Šai laikā, acīmredzot, bija iecerēta, tomēr nerealizēta arī daudz radikālāka pilsētas rekonstrukcija. Tās pēdas saglabājušās 1655.gada plānā, kur, kā jau tika minēts, ar punktētu līniju ap "Dinaburgas pilsētu" apzīmēta nocietinājumu līnija, kurai no 17.gadsimta fortifikācijas viedokļa bija "pareizs" izskats. Pēc sava zīmējuma tā ir identiska tiem nocietinājumiem, ko 17.gadsimta beigās daudzās Vidzemes pilsētās veidoja zviedru fortifikatori. Tāpēc tā var būt saistīta tikai ar 17.gadsimta vidus zviedru pilsētbūvniecību projektiem.

Kad 1656.gada maijā starp Krieviju un Zviedriju sākās karadarbība, krievi devās plašā uzbrukumā gar Daugavas krastiem. Lai pavērtu ceļu uz Rīgu, viņiem vispirms bija jāieņem Dinaburga un

⁹ ЦГАДА, ф.210, Московский стол, ст.270, лл.674-675.

¹⁰ Турат, Ф.Белгородский стол, ст.394, л.145.

pēc tam Koknese. Naktī uz 31.jūliju trīs ar pus tūkstoši krievu karavīru J.Miloslavska vadībā uzsāka Dinaburgas aplenkumu. Pirms rītausmas viņi ieņēma pilsētu, pēc tam arī cietoksni, sagrāba daudz trofeju, sevišķi daudz artilērijas munīcijas. Pilsēta tika pilnīgi iznīcināta, tajā „.. valdnieka karaļaudis... sētas un baznīcas nopostīja, bet vācu ļaudis nopēra...”¹¹.

Dinaburgu, kura bija ieņemta svēto Borisa un Gļeba dienā, pārdēvēja par “Borisoglebsku”. Pēc Kokneses ieņemšanas arī šī pilsēta tika pārdēvēta un nosaukta par “Dimitrijevgradu”.

Kamēr Dinaburga atradās cara Alekseja Mihailoviča rokās, tās likteni ietekmēja acīm redzama pretruna starp Maskavas vēlmi atjaunot iegūto pilsētu un objektīvo situāciju uz vietas, kura neapšaubāmi traucēja šai atdzimšanai un, vēl vairāk, pārvērta Dinaburgas iedzīvotāju dzīvi par nožēlojamu. 1654.gadā bija sastādīts Rēzeknes un Ludzas traktu kadastrs (nodokļiem aplikamo objektu saraksts) ar nodomu noskaidrot lauku iedzīvotāju skaitu un sastāvu. Tai laikā centās arī atdzīvināt tirdzniecību tādās pilsētās kā Koknese un Rēzekne. Uz Dinaburgu – Borisoglebsku tūlīt nozīmēja vojevodu. Pilsētā vajadzēja ierasties arī personai, kas spriež tiesu, savāc nodokļus, jo pašā pilsētā neesot bijis, ko šim amatam izvēlēt¹². Tad Dinaburga kļuva arī par Borisoglebskas apriņķa galveno pilsētu, lai gan administratīvi bija Polockas pakļautībā.

Laikā, kad Livonijā turpinājās pastiprināta karadarbība, priekšpilsētā uzglabāja armijas munīcijas krājumus, kurus turp nogādāja pa Daugavu¹³. Tā kā pilsēta tai laikā bija galīgi nopostīta, uzreiz sākās diezgan strauja celtniecība. Ja iepriekšējā periodā celtniecībā bija jūtama cieša saistība ar poļu nocietināto pilsētu būvniecības paņēmieniem, tad tagad tā būvējās tiešā atkarībā no krievu pilsētībūvnieku pieredzes.

Krievijā līdz 17.gadsimta pirmajai pusei, t.i. Dinaburgas pievienošanas laikam, bija uzcelti vairāki desmiti pilsētu un cietokšņu (“остроги”). Bija izveidoti pilsētībūvnieciskās darbības principi. Pilsētu celtniecība, kas bija kļuvusi par centrālo valsts orgānu funkciju, sākās ar sava veida izlūku, t.s. “dozorščiku” darbu, tiem vajadzēja uz vietas

¹¹ А.Сапунов. Инфлянты, стр.26.

¹² ЦГАДА, ф.210, Московский стол, ст.285, л.142.

¹³ Турат, л.337.

pārliecināties par celtniecības iespējām pilsētā. Pēc tam tika sastādīti "rasējums" un tāme, tos vajadzēja apsūpināt bajāru domē, un tad uz nākamās pilsētas vietu sūtīja vojevodu ar celtnieku pulku. Visas atskaites par pilsētas un nocietinājumu stāvokli vojevoda sūtīja Kara lietu pārvaldei. Kaut kas līdzīgs notika arī Dinaburgas atjaunošanas laikā.

Vispirms tika noteikts atjaunojamās apmetnes tips. Šai gadījumā apmetnes tipu izvēlējās pats cars Aleksejs Mihailovičs. No diviem izskatīšanai piedāvātiem variantiem, "kā celt – pilsētu vai cietoksni", respektīvi, vai celt tradicionālu pilsētu ar "kremlī", priekšpilsētām, slobodām, vai vienkārši apmetni – cietoksni, cars, acimredzot reāli izvērtējis saspringto situāciju Livonijā un vēlēdamies pēc iespējas ātrāk atjaunot Dinaburgas aizsardzības spējas, lika "uzcelt uz vaļņa cietoksni ar visiem nocietinājumiem". Vienlaicīgi bija pavēlēts tūlīt nosūtīt vojevodam Vasilijam Fefilatjevam namdarus un kalējus, piešķirot viņiem algas¹⁴. No Polockas atsūtīja cirvjus un lāpstas, ieradās 5 lielgabalnieki, 9 namdari un 5 kalēji. Viņi, tāpat kā zaldāti, kuri 1657.gadā ziņoja, ka pārziemojuši Borisogļebskas pilsētā un daudzus pilsētas darbus strādājuši¹⁵, bija ne tikai galvenais darbaspēks, bet, ja tā var sacīt, arī pilsētas atjaunošanas autori.

Spriežot pēc kara lietu grāmatās teiktā, Dinaburga pēc atjaunošanas saglabāja dalījumu divās daļās, tikai viena no tām (cietoksnis) sāka saukties par "augšpilsētu", bet otra – par "lejas pilsētu". "Augšpilsēta" bija pārvērsta par "cietoksni ar visiem nocietinājumiem". Atbilstoši šim dalījumam bija "augšas" un "lejas" valnis, kā arī "augšpilsētas" un "lejas pilsētas" nocietinājumi (оцпор – šai gadījumā tā bija koka sēta ar nosmailinātiem baļķiem, mietu žogs, kas atradies pirms vaļņiem) – palisādes. Sākumā uz vaļņa bija vienkārši saliktas mucas ar zemi, dažviet bija koka sēta¹⁶. Kā nocietinājumu sastāvdaļas minēti torņi, torņi bez logiem, cietokšņa un pilsētas vārti, "izvadi".

Krieviem, kas dzīvoja pilsētā, nemitīgi nācās nodarboties ar celtniecības un remontdarbiem, ar pilsētas aizsardzības sistēmas labojumiem. Tā jau 1659.gadā vojevoda ziņoja, ka pilsētai piegādātie kokmateriāli nav bijuši pietiekami sausi, tagad izžuvuši, tāpēc

¹⁴ ЦГАДА, ф.210, Московский стол, ст.270, лл.889,890.

¹⁵ ЦГАДА, ф.210, Московский стол, ст.272, л.479.

¹⁶ ЦГАДА, ф.210, Белгородский стол, ст.543, л.220.

izveidojušies lieli caurumi un arī veltņi sakaltuši, bet no tās koksnes, kas bija pilsētā pavasarī, cirsti divi torņi un “tarasas” apkārt augšpilsētai¹⁷. Citiem vārdiem, šai laikā apkārt Dinaburgai izveidota cirsta koka sēta, tipiska krievu nocietinājumiem. “Tarasas”, t.i. cirstas taisnstūra kameras, kas padarīja sienu ļoti stabilu un stipru, bija paredzēts no iekšpuses piebērt ar zemi, tomēr 1659.gadā darbaspēka trūkuma dēļ to nepaguva izdarīt. Gar šo sienu bija izvietoti dēļi, kuros stiprināja vaļņu bises un musketes¹⁸.

Ir ziņas, ka uzreiz pēc pilsētas ieņemšanas cars pavēlēja uzcelt tur baznīcu par godu svētajiem Borisam un Gļebam¹⁹. Jau pieminētajā cara priekšrakstā par cietokšņa celtniecību Dinaburgā teikts, ka par baznīcas celšanu, par svētbildēm un zvaniem jāraksta Maskavas patriarham Nikonam²⁰. Jau 1657.gadā Borisa un Gļeba baznīcu piemin kā esošu celtni. Pilnīgi iespējams, ka baznīcu, tāpat kā cietoksni, cēluši krievu zaldāti. Tā bija parasta lieta 17.gadsimta celtniecības praksē. Piemēram, Koknesē, kā tika ziņots caram, 1659.gadā “baznīcas lietu tavi, valdniek, karaļaudis ar savu darbu ceļ”²¹. Tomēr gada laikā uzcelto baznīcu nepaguva apriņķot kā nākas, tāpēc vojevoda 1657.gadā žēlojās caram, ka baznīcā nav ne svētbilžu, ne baznīcas grāmatu, un tā nevar dievkalpojumu noturēt un cittauniešus kristīt. Zvanu arī neesot, bet uz vietas neko tādu ne nopirkt, ne dabūt nevarot. Un piebilda, ka Maskavas pops slimības dēļ slikti redzot²². Pilnīgi iespējams, ka pēc Dinaburgas atdošanas Polijai, Borisa un Gļeba baznīca tika iesvētīta kā katoļu baznīca.

Krievijas varas iestādes veica vairākus pasākumus, lai pilsēta ātrāk kļūtu apdzīvota, lai pievilinātu jaunus iedzīvotājus. Tas bija jo sevišķi aktuāli tāpēc, ka Dinaburgas agrākie iedzīvotāji pameta pilsētu līdz ar karadarbības sākšanos. Bez iedzīvotājiem bija palicis arī Dinaburgas apriņķis. Izcils tā laika krievu karavadonis un politisks darbinieks A.Ordins-Naščokins, kas bija nozīmēts uz Koknesi par vojevodu,

¹⁷ Турпат, т. 429, лл.253,254.

¹⁸ ЦГАДА, ф. 210, Новгородский стол, ст.299, л.91.

¹⁹ С.М.Соловьев. История России с древнейших времен, т.6, ст.1698.

²⁰ ЦГАДА, ф.210, Московский стол, ст.270, л.889.

²¹ Турпат, ст.279, л.84.

²² ЦГАДА, ф.210, Московский стол, ст.272, л.426.

1657.gadā rakstīja cāram, ka, ja apriņķi būs tukši, valdnieka karakalpiem neiztikt jauniegūtājās pilsētās, bet vest uz turieni labības krājumus no Krievijas neizdevīgi²³.

Vēl 1656.gadā vojevodām bija likts sākt savākt bijušos pilsētu un apriņķu iedzīvotājus. Pirmajam Dinaburgas vojevodam V.Fefilatjevam bija ieteikts, meklējot pilsētas un apriņķa iedzīvotājus, tos "ar valdnieka žēlastību viscaur iedrošināt un, ja kādi aizbēgušie atnāks, arī tiem iedvest ticību un likt dzīvot Borisoglebskas apriņķī, agrākajā vietā, kur katrs pirms tam ir dzīvojis, un lai katrs pārvalda tās zemes un laukus, kas viņam agrāk piederējuši"²⁴. Bija pat mēģināts atsaukt cilvēkus no Kurzemes, kas aizgājuši no Dinaburgas "šai gadā un citos gados" un dzīvo pie "vāciem". Pie tam pēdējais, t.i. Kurzemes iedzīvotājus aicināja nepaturēt pie sevis Dinaburgas apriņķa agrākos iedzīvotājus, palīdzēt to meklēšanā un ar pavadoņiem vest uz agrākajām dzīves vietām.

Tas viss deva zināmus rezultātus. Jau 1656.gada augusta sākumā "karaļaudis un priekšpilsētnieki, un dažādi apriņķa ļaudis nāca uz Borisoglebsku un pie ticības", bet augusta beigās sāka ierasties ļaudis no Kurzemes ar sievām un bērniem. No turienes atgriezās vairāk nekā trīssimt piecdesmit cilvēki, tai skaitā "šļahtiču divdesmit divi cilvēki, priekšpilsētas ļaužu piecdesmit cilvēki, apriņķa ļaužu divsimt astoņdesmit cilvēki"²⁵. Fefilatjevs ziņoja, ka priekšpilsētas ļaudis jeb pilsētnieki, atgriezušies no Kurzemes, sākuši celt sētas savās vecajās vietās²⁶.

Droši vien, cerot, ka sakari starp pilsētu un laukiem atdzīvosies, vojevodam 1656.gada augustā lika celt Borisoglebskā dzirnavas "labā vietā". Tām no Disnas un Drujas vajadzēja atsūtīt dzirnakmeņus, bet no Polockas dzirnavnieku. Kad tas ieradies Dinaburgā, vojevoda pavēlēja dzirnavnieka uzraudzībā celt pilsētas tuvumā dzimavas uz Šunicas upes, septiņas pusasis augstāk par zemāko aizsprostu²⁷. Pilsētas ūdensdzirnavas uz Šunicas upītes saglabājās līdz pat 19.gadsimta sākumam, kad šai vietā sāka būvēt jauno Dinaburgas cietoksni.

²³ С.М.Соловьев. История России с древнейших времен, т.6, ст.1709.

²⁴ ЦГАДА, ф.210, Московский стол, ст.285, л.120.

²⁵ Турпат, к.121. Droši vien šie skaitļi atbilst nevis absolūtajam to cilvēku skaitam, kas atgriezušies, bet gan ģimeņu vai pieaugušo vīriešu skaitam.

²⁶ Турпат.

²⁷ ЦГАДА, ф. 210, Новгородский стол, ст.162, л.417.

Cik var spriest, Dinaburgas pamatiedzīvotāji nebija civilpersonas – amatnieki, tirgotāji, priekšpilsētu iemītnieki utt., bet gan karaļaudis. Tiesa, karaspēka lielāko daļu drīz vien pēc pilsētas ieņemšanas izveda no tās, tomēr 1659.gadā tur vēl palika 250 karavīri. Dažos gados šis skaits pieauga līdz 300–400, dažreiz saruka līdz 240.

Neraugoties uz jaunu iedzīvotāju piesaistīšanas pilsētai, nocietinājumu atjaunošanu un dažādu ēku celtniecību, dzīve Dinaburgā neuzplauka, jo neizdevās novērst lauku rajonu galīgu izputēšanu un organizēt kaut vai minimālu preču apmaiņu starp pilsētu un laukiem. Lai nodrošinātu sakarus ar laukiem, bija nepieciešami droši ceļi, bet tas bija pats grūtākais. 1657.gadā pasludināta speciāla cara pavēle par Borisoglebskas apriņķa zemnieku aplaupīšanā un nogalināšanā vainīgo sodīšanu²⁸, tomēr stāvoklis pilsētas apkaimē maz izmainījās. 1659.gadā vojevoda ziņoja cāram, ka apriņķis ir no pilsētas tālu un karaļaudis izlaupijuši maizi un pārtiku, ka apģērbu nav kur nopirkt – nav pieveduma, bet malku sardzes telpām un dzīvojamām mājām zaldāti stiepj no meža uz savām mugurām²⁹.

Piedevām drīz vien nāca klāt vēl jauna nelaime, kas veicināja apriņķa izpostīšanu un pilsētas grimšanu nabadzībā: pie Dinaburgas sāka parādīties poļu–lietuviešu karapulki. Tas sagādāja daudz grūtību pilsētai, jo “aplenkuma laikā pilsētā nav ūdens, nav meistarū, kas varētu salabot akas, bet slepenas ejas no pilsētas uz Daugavu vai Šunicu nav, nav neviena, kas to varētu ierīkot.” Cilvēku trūkums radīja arī citas nepatīkšanas, jo “aplenkuma laikā ar tiem mazajiem spēkiem ne tikai lejas valni, bet arī augšas valni nenoturēt”³⁰.

Kad 1663.gadā Dinaburgas krievu garnizonam sākās nopietnas sadursmes ar poļu karaspēku, pilsēta atradās visai bēdīgā stāvoklī: “..zedeņu žogs uz vaļņa sagāzies un nekāda nocietinājuma nav, bet salabot nevar, jo poļu ļaudis bez mitas pie pilsētas piebrauc...”³¹ 1663.gada 7.jūlijā poļi pienāca tieši klāt Dinaburgai, no vienas puses aizdedzināja lejas pilsētu, bet otrā pusē ieņēma pilsētas sienu. Tomēr krievi sīvi pretojās, patrieca poļus no pilsētas sienas un vaļņa un

²⁸ ЦГАДА, ф.210, Московский стол, ст.285, л.123.

²⁹ Турат, ст.289, л.234.

³⁰ ЦГАДА, ф. 210, Белгородский стол, ст.429, л.252, 253.

³¹ ЦГАДА, ф. 210, Белгородский стол, ст.542, л.220.

padzina no pilsētas. “Un pēc tam poļu un leišu ļaudis pilsētu aplenca”³². Jādomā, ka aplenkums nevilcās ilgi, jo jau 15 dienas vēlāk Dinaburgas vojeвода ziņoja cāram, ka “valdnieka karaļaudis izbrukuma laikā sasita pie pilsētas poļu un leišu ļaudis un daudz krājumu viņiem traukos un ratos atņēma...”³³. Tādā veidā Dinaburgā parādījās maize un garnizonam uz četriem mēnešiem bija nodrošināta pārtika.

Tomēr arī pēc tam pilsēta arvien vairāk panīka. Lūk, raksturīgs vojevodas ziņojums, kas labi atspoguļo pilsētas stāvokli 1665.gada sākumā: “...bet augšējo pie Daugavas, valdniek, Borisoglebskas pilsētu šī gada pavasara ūdeņi sabojāja – daudzas cietokšņa vietas, simt divdesmit asis, kā arī no guļbaļķiem celtās sienas, arī pakāji, kam piecdesmit septiņas asis sienas nobrukušas, bet uzcelt, valdniek, nav no kā, kokus sarūpēt pa Daugavu nevar leišu ļaužu braukāšanas dēļ: stāv viņu pajūgi abās Daugavas upes pusēs, arī Kurzemes pusē, bet pa sauszemes ceļu, valdniek, tavu karaļaužu apsardzībā nevar, jo ne pilsētā, ne pagastos nav pajūgu; visi pagasti, valdniek, nopostīti bez atlikuma, iedzīvotāju nav neviena...”³⁴. Dinaburgas – Borisoglebskas stāvoklis neizmainījās arī vēlāk, tā pašā 1665.gada beigās tika konstatēts, ka: “...pilsēta novecojusi, daudzviet sabrukusi, bet salabot nav ar ko un nav kam, cilvēku maz...”³⁵. Tā tas turpinājās, kamēr 1667.gadā Andrusovā parakstīja Krievijas un Polijas pamieru un Krievija atteicās no visām tās Baltijā iegūtajām teritorijām, tai skaitā arī no Dinaburgas – Borisoglebskas.

Visumā tie desmit gadi, kad Dinaburga 17.gadsimta vidū atradās krievu valsts sastāvā, liecina par krievu pilsētībuvnieku racionālu pieeju pilsētu atjaunošanai. Būtiski, ka atjaunošanas laikā pilsētā bija saglabāti pilsētas organisma svarīgākie elementi, kas bija izveidojušies vēl 16.gadsimta beigās. Šeit jāpieskaita: pilsētas vispārējais plānojums, kurā ietilpa arī Dinaburgas sadalījums divās daļās – “augšpilsētā” (“cietoksnis”) un “lejas pilsētā”; galveno nocietinājumu konfigurācija un izmēri, tas, ka jaunais cietoksnis bija izvietots gar veco zemes

³² ЦГАДА, ф. 210, Севский стол, ст.175, л.220.

³³ ЦГАДА, ф. 210, Белгородский стол, ст.542, л.223, 224.

³⁴ ЦГАДА, ф. 210, Новгородский стол, ст.187, л.97.

³⁵ Турпат, л.58.

valni, un, beidzot, pašas pilsētas plānojums, – atgriežoties pilsētā, iedzīvotāji būvējās savos vecajos gruntsgabalos.

Pilsētā parādījās arī jauni apbūves elementi – Borisa un Gleba pareizticīgo baznīca, mājas, kurās dzīvoja “karaļaudis”. Dinaburgas pilsētībūvnieciskās struktūras attīstības analīzei ir ļoti svarīgi noteikt, kurā teritorijā šīs celtnes bija. Pilnīgi iespējams, ka būvēt varēja tikai brīvajās, nevienam nepiederošās teritorijās, jo šai periodā zemes valdīšanas tiesības saglabāja zemes īpašnieks, neatkarīgi no tā, kurās rokās nonāca pilsēta. Tiesa gan, kad cara Alekseja Mihailoviča karapulkiem ieņēmot Dinaburgu, pilsēta nodega, tomēr, tā kā pilsētnieki saņēma atļauju būvēties viņiem agrāk piederošajos zemesgabalos, tad, pilsētu atjaunojot un paplašinot, nevarēja ignorēt izveidojušos pilsētas zemes lietošanas sistēmu. Brīva, neviena neaizņemta teritorija Dinaburgā varēja būt tikai diezgan liels laukums starp pilsētu un cietoksni, kur agrāk, iespējams, atradās tirgus un kur savā laikā sāka rakt kanālu vai aizsardzības grāvi. Šī vieta bija ērta arī kompozicionālā ziņā, jo ļāva izveidot kompaktu apbūvi, kura tādējādi izrādījās cieši saistīta ar cietoksni un atradās gandrīz pašā pilsētas ģeometriskajā centrā. Spriežot pēc Dinaburgas 18.gadsimta otrās puses plāniem, šie rajoni tik tiešām bija apbūvēti: gar kanālu (vai grāvi) izveidojās Lucinas (Ludzas) iela, turpinājās ielas apbūve gar Daugavas krastu (Rīgas iela), bet starp Šunicas krastu un Ludzas ielu izvietojās pilsētas centrs – tirgus, baznīca utt. Viss tas atradās veco pilsētas nocietinājumu joslas robežās un tāpēc var būt saistīts tikai ar to laiku, kad fortifikācijas sistēma noteica arī pilsētas plānojuma struktūru. Pēc Dinaburgas atgriešanās Polijas sastāvā, pilsētas nocietinājumiem vairs nebija nopietnas lomas aizsardzībā. Tātad, plānojuma struktūras veidošanās un daļēji arī apbūve šai rajonā var būt saistīta ar 1656.-1666.g. celtniecību (sk. zīm 2, III). Tomēr apbūves pārvietošanās uz rajonu, kas atradās tuvāk cietoksnim, veicināja agrākā regulārā pilsētas plānojuma atmiršanu, bet tas, ka poļu būvētos zemes nocietinājumus (“skanstis”) nomainīja ar krievu aizsargnocietinājumu arhitektūrai raksturīgām no baļķiem celtām sienām ar torņiem, noveda pie renesanses laika pilsētībūvniecības iezīmju zuduma.

DAUGAVPILS (DINABURGA) 18.GADSIMTĀ

Analizējot Dinaburgas pilsētas izbūves struktūru 18.gadsimtā, nedrīkst aizmirst, ka tā netika nopostīta, kad to saskaņā ar Andrusovas pamieru nodeva Polijai. Protams, pilsētas ēkas bija novecojušas, iedzīvotāji izputināti, no pilsētas, droši vien, bija izvests viss, ko tikai varēja izvest utt. Tomēr pati pilsēta bija vesela – saglabājās tās plānojuma sistēma, nocietinājumi, celtnes, t.i. viss tas, ko bija atjaunojuši krievu vojevodas un iedzīvotāji, kas savā laikā bija atgriezušies pilsētā. Veselais saprāts neļauj pielaist tādu varbūtību, ka pēc Dinaburgas – Borisogļebskas atdošanas Polijai, tajā vairs nebūtu krievu pilsētībnieku darbības pēdu.

Daudz ticamāks šķiet pieņēmums, ka pilsētas organisma pamats, t.i. galvenās materiālās vērtības saglabājušās un izveidoja 18.gadsimta Dinaburgas galveno kodolu. Par to liecina arī daži netieši dati, tai skaitā tas, ka 1671.gadā bija salabotas pils sienas³⁶, ka vēl 1690.gadā pilsēta joprojām neliela: nodokļus tajā vāca no 30 "visādiem dūmiem" ("dūms" – sens apzīmējums zemnieku mājai)³⁷. Citiem vārdiem, pilsēta tai laikā maz atšķīrās no Borisogļebskas.

1677.gadā Dinaburga kļuva par Latgales administratīvo centru, un tajā vairākas reizes gadā pulcējās Latgales pilsētu vietvalži. Kādu laiku pilsēta vēl pildīja aizsardzības funkcijas. 1710.gadā bija pilnīgi atbruņots cietoksnis, vienīgā atlikusī Dinaburgas nocietinātā vieta, jo mēra sērgas dēļ gandrīz pilnīgi bija izmiris viss pilsētas garnizons un izrādījās, ka ir nelietderīgi to atjaunot. Tas zināmā mērā ietekmēja pilsētas attīstību.

Par Dinaburgas vispārējo stāvokli 18.gadsimta pirmajā pusē diezgan pilnu priekšstatu var iegūt pēc 1765.gada inventarizācijas saraksta³⁸. Šajā sarakstā esošo ziņu analīze ļauj diezgan droši spriest par pilsētas apbūves raksturu.

³⁶ А.Сапунов. Река Западная Двина. Витебск, 1893, стр.459.

³⁷ В.Бреžго. Латгolas vēstures materiāli. Даугавпилі, 1944, 4.лpp.

³⁸ Inventarizācijas saraksts ar nosaukumu "Dinaburgas stārstijas inventārs" (sastādīts poļu valodā 1765.gada 1.februārī) bija publicēts gr.: Д.И.Довгялло. Историко-юридические материалы, извлеченные из актовых книг губерний Витебской и Могилевской, т.31. Витебск, 1903.

1765.gada inventarizācijas sarakstam nav pievienoti nekādi grafiski materiāli. Tas rada zināmas grūtības, to interpretējot. Un tikai arhīvos atrastie Dinaburgas 18.gadsimta pēdējā ceturkšņa plāni palīdzēja atšifrēt inventarizācijas saraksta datus. Salīdzinot inventarizācijas saraksta datus ar 1655.gada plānu, izdevās noteikt pilsētas plānojuma attīstības tendences 18.gadsimtā.

Svarīgākā Dinaburgas iezīme 18.gadsimtā bija tā, ka tai apkārt vairs nebija koka un zemes nocietinājumu sistēmas, kas agrāk noteica ielu izvietojumu un daļēji arī apbūves raksturu. 1765.gadā pilsētā saglabājās tikai cietokšņa valnis, kurš, kā teikts sarakstā, "jau sagrūst". Acīmredzot, tikai tradīcijas pēc cietokšņi jeb, kā to sauc 18.gadsimta dokumentos, "pili" ("uz pils rondeles"), atradās birģermeistara māja. Tiesa, pils palika vienīgā mākslīgi veidotā paaugstinātā vieta Dinaburgā, kas pavasara palu laikā "aizstāvēja pilsētu no Daugavas upes ledus"³⁹.

Dinaburgas plānojuma un apbūves rakstura izmaiņas 17.gadsimta beigās – 18.gadsimta sākumā saistītas arī ar to, ka pilsēta kļuva par Latgales bīskapa rezidenci un tajā aktivizējās jezuītu darbība. Kopš 1673.gada pilsētā ir katedrāle⁴⁰, par kuru bija pārvērsta Dinaburgas draudzes koka baznīca (kā jau iepriekš bija minēts, tā varētu būt no jauna iesvētītā bijusī pareizticīgo baznīca).

18.gadsimta 40.gados Dinaburgā, pēc dažu pētnieku datiem, uzcēla ģimnāzijas ēku⁴¹, jādodomā, ka tas drīzāk bija katoļu seminārijs, jo tieši tādu mācību iestādi gadsimta sākumā centās atvērt pilsētā Latgales bīskapi. Bet pats galvenais – tā bija plaša un drosmīga celtniecība, ko pilsētā izvērsa jezuītu ordenis. Tā notika plašā teritorijā aiz bijušās pilsētas nocietinājumu robežas.

1765.gada inventarizācijas sarakstā teikts, ka "Dinaburgas jezuīti sākumā, vairāk nekā gadus astoņdesmit atpakaļ (t.i., acīm redzot, tūlīt pēc tam, kad Dinaburga bija atdota Polijai – J.V.) pilsētā zemes strēmeles (šņores), pļavas utt. paņēma sev. Vēlāk nezin ar kādām tiesībām paņēma savā valdījumā pilsētas zemes gabalus, konviktu (baznīcas centru), skolas, krogus, uzcēla folverku (pusmuižu) un

³⁹ Д.И.Довгялло. Историко-юридические материалы..., л.5.

⁴⁰ G.Manteuffel. Inflanty Polskie, 111.lpp.

⁴¹ В.Брежго. Латголас паготна, 1, 7.lpp.

iebraucamajās vietās ar kaktu krodzniecību nodarbojās”⁴². Šis komplekss, ko varētu nosaukt par pilsētas garīdzniecības centru, ieņēma Dinaburgā sevišķu vietu un pretstatīja sevi pārējai apbūvei ne tikai juridiski, bet arī tīri arhitektoniskā ziņā.

Dinaburgas pārvēršanās par Latgales administratīvo un klerikālo centru bija saistīta ar jaunu iedzīvotāju, tai skaitā šļahtas, pieplūdumu. Tas radīja nepieciešamību apgūt jaunas apbūves platības. Kā iepriekšējā laika posmā, tā arī tagad tam varēja izdalīt tikai teritoriju ārpus izveidojušos rajonu robežām, šai gadījumā – aiz bijušo pilsētas nocietinājumu robežas. Šīs platības ārējā robežas no austrumiem ierobežoja apbūvei nederīgas pārpurvotas teritorijas, no ziemeļiem – jezuītu kolēģijas zemesgabals, bet no rietumiem – grava, kuras dibenā tecēja Bolotnija strauts.

Apbūves teritorijas paplašināšanās notika, droši vien, drīz pēc Dinaburgas atdošanas Polijai, laikā, kad pils vēl nebija zaudējusi aizsardzības centra nozīmi, bet krievu uzceltā pilsētas daļa vēl palika pilsētas organisma svarīgs elements, tomēr, acīmredzot, jau pēc tam, kad jezuīti apmetās viņu noskatītajā zemesgabalā. Jaunā rajona ielu tīkla izveidošanos neapšaubāmi ietekmēja jezuītu kompleksa atrašanās vieta: līdz tam pagarināja Ludzas ielu, uz to gāja arī jaunā Pils iela, kura savienoja jezuītu kompleksu ar tirgu (tirgū atradās koka baznīca un bija uzcelts divstāvu rātsnams), ar pili (birģermeistara rezidenci) un tiltu pāri Šūnicai (zīm. 2, IV).

Ar šo faktiski bija izmantotas Dinaburgas atūstības iespējas esošajā teritorijā. Novērtējot pilsētas izvietojumu vispār, 1765.gada inventarizācijas saraksta autors viens no pirmajiem skaidri formulēja tēzi, ka “pilsēta atrodas ļoti sliktā vietā... un tāpēc, ka atrodas zemā vietā, tālāk paplašināties nevar”⁴³. Šis viedoklis bija noteicošais 18.gadsimta otrajā pusē, un tam, jādodomā, bija svarīga loma pilsētas tālākajā liktenī.

Pēc 1765.gada inventarizācijas saraksta pilsētā bija nedaudz vairāk par 50 mājām, no kurām lielākā daļa nosaukta par “vecām”; bija arī nelielas “mājiņas”, dažas “mājas” un 4 šļahtas saimniecības –

⁴² Д.И.Довгялло. Историко-юридические материалы..., стр.11.

⁴³ Турат, л.5.

“pagalmi”, neskaitot Dinaburgas stārasta K.Plātera pili. Dažas mājas, sevišķi tās, kas atradās uz pilsētas baznīcas zemes, pēc inventarizācijas saraksta vārdiem, “celtas māja pie mājas” – saspiesti un blīvi⁴⁴.

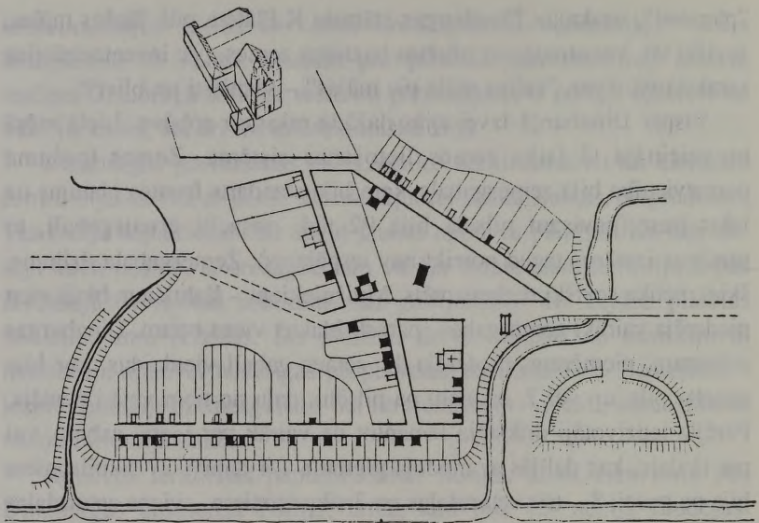
Vispār Dinaburgā izveidojās dažāda rakstura apbūve. Lielā mērā to veicināja tā laika zemes lietošanas sistēma. Zemes īpašuma pamatvienība bija zemesgabals, kam bija standarts frontes platums uz ielas pusi (pavisam pilsētā bija 92 tādi nosacīti gruntsgabali, to precīzus izmērus tagad noteikt nav iespējams). Zemesgabala dziļums, šķiet, netika sevišķi reglamentēts. Muižniekiem – šļahtičiem bieži vien piederēja vairāki zemesgabali, parasti blakus viens otram. Dinaburgas stārastam, piemēram, piederēja 11 zemes gabali vienlaidus, kur bija uzcelta pils, un vēl 7, izkaisīti pa pilsētu, daļu no tiem viņš izrentēja. Pārējie iedzīvotāji drīkstēja izmantot ne vairāk par vienu gabalu, vai pat tā daļu, kas dalījās ar moduļa platuma 1/4 daļu⁴⁵. 27 sīkpilsoņiem bija pa pusei, 8 – trīs ceturtdaļas un 3 sīkpilsoņiem – viena ceturtdaļas no zemesgabala. Tas noteica blīvāku apbūvi tajos rajonos, kur apmetās mazāk turīgi iedzīvotāji. Pavisam pilsētā bija 52 namīpašnieki, vairāki zemesgabali piederēja pilsētai un jezuītu kolēģijai⁴⁶. Tomēr raksturīgi, ka vienpadsmit šļahtiču ģimenēm piederēja 42,5 zemesgabali, bet visiem pārējiem namīpašniekiem tikai 37,5 gabali.

Dinaburgas plānojumā var atšķirt vairākas apbūves zonas, kas atšķiras pēc funkcionālās izmantošanas un iedzīvotāju sociālā sastāva. Bez dzīvojamās zonas šeit bija vēl tirdznieciski-administratīvā zona, kas izveidojās ap tirgu, un jezuītu kolēģijas zona, kur atradās mūra baznīca un, kā minēts 1765.gada inventarizācijas sarakstā, arī “akadēmiska skola, konvikts (pansionāts – J.V.), krogs, kas piederēja jezuītiem”⁴⁷.

⁴⁴ Турпат, стр.4.

⁴⁵ Zināmas analogijas ar Dinaburgas parcelācijas sistēmu var saskatīt dažās Latgales un Lietuvas pilsētās. Tā privilēģijā, ko 1590.gadā piešķīra Ludzas pilsētai sakarā ar tās nodibināšanos, uzreiz bija noteikti zemesgabalu izmēri: dzīvojamai apbūvei – 10x10 asis, sakņu dārziem – 30x30 asis. Kā parādīja A.Pilipaiša pētījumi, vairāku Lietuvas pilsētu plāni 16.-18.gadsimtos tika veidoti pēc moduļu sistēmas, zemes gabala platuma (šņores) puses vai trešdaļas. S. A.Pilipaitis. Lietuvas miestu ir miesteliu rekonstrukcija bei apsauga. – Muziejai ir paminklai. Vilnius, 1967, 36.lpp.

⁴⁶ Grāmatā “История Латвийской СССР”, т.1., стр.334, pavirši analizējot 1765.gada inventarizācijas sarakstu, tiek doti kļūdaini dati par zemesīpašumu raksturu un skaitu Dinaburgā.

Pilsētas plānojums 1765.g. (Autora rekonstrukcija)
 Tumšie kvadrātiņi – dzīvojamās mājas, gaišie – vecas mājas,
 tumšais taisnstūris laukumā – pils.

Visai savdabīga izveidojās dzīvojamās zonas apbūve gar trim galvenajām pilsētas ielām – Rīgas, Ludzas un Pils. Jaunajā pilsētas rajonā centrālās teritorijas starp jezuītu kolēģiju un tirgu pilnīgi aizņēma šļahtieču īpašumi. Šeit bija uzcelta Dinaburgas stārasta Plātera koka pils, Inflantijas reģenta Šadurska māja u.c. Speciāla šķērsiela savienoja šos īpašumus ar tirgu un ar ceļu, kas gāja no Dinaburgas uz Rīgu. Šī bija apdzīvojamās zonas aristokrātiskā daļa, kas atšķīrās ar brīvu un plašu apbūves sistēmu. Vienā Pils ielas pusē, kas ierobežoja aristokrātisko zonu no austrumiem, atradās tikai Plātera un vēl viena šļahtieča īpašumi, bet otrajā ielas pusē, kur nebija pilsētas aristokrātu īpašumu un kur zeme bija sadalīta daudzos gabalos, izveidojās diezgan blīva apbūve. Dinaburgas visgarākā un visvecākā Rīgas iela arī bija visai savdabīga jau tāpēc, ka stiepās pa pašu Daugavas krastu. Tās trase iezīmēta jau 1655.gada plānā. Vēlāk, iespējams, Borisoglebskas pastāvēšanas laikā, to pagarināja līdz Šunicas grīvai. Bet tā kā Daugavas krastu ikgadus izskaloja un tas nobruka (pat kara lietu

grāmatās minēts, ka pilsēta stāv "uz augsta nobēruma"⁴⁸, katru gadu nemītīgi samazinājās zemesgabalu garums, kamēr 18.gadsimta vidū krauja gandrīz sasniedza mājas, kas bija uzceltas gar krasta līniju. Lai cik tas arī dīvaini liktos, tomēr tieši šajā ielas pusē bija blīvi sabūvētas nelielas mājeles, kaut arī to īpašnieki faktiski palika bez zemes. 1765.gada inventarizācijas saraksta materiālu analīze parāda, ka daudziem Rīgas ielā dzīvojošiem sīkpilsoņiem bija sakņu dārziem izmantojamie zemesgabali ne aiz savas mājas (kur sakņu dārziem nebija vietas, jo tur sākās krauja), bet pretējā ielas pusē. Rezultātā arī šeit tikai vienai ielas pusei bija pilsētas apbūves izskats, bet otrajā pletās sakņu dārzi. Tādējādi Dinaburgas perifērijā zemesgabali bija blīvi apbūvēti, bet pilsētas centrālo daļu raksturoja izklaidus apbūve.

Par pilsētas galveno arhitektoniski-māksliniecisko dominanti kļuva jezuītu kolēģijas ēku komplekss. Tieši uz šo kompleksu bija orientētas divas no trim pilsētas galvenajām ielām – Ludzas un Pils. No otrās puses, lai kompleksa mākslinieciskā iedarbība būtu pietiekami efektīva, galvenajām ēku fasādēm jābūt pavērstām uz pilsētas pusi, uz tām ielām, kas iet uz baznīcu. Dotajā situācijā tas nozīmēja, ka nācies atkāpties no tradicionālās kristīgās baznīcas orientācijas. Un patiesi, baznīca it kā pagriezta gandrīz pa 90°, un galvenā fasāde raugas uz dienvidiem, bet altāris – uz ziemeļiem, nevis uz austrumiem, kā parasti, toties celtne pagriezusies "ar seju" pret pilsētu. Jaunā mūra jezuītu baznīca ar lielisku baroka fasādi pārspēja visas citas pilsētas "ievērojamās vietas"⁴⁹.

Daugavpilī pirmo reizi radīta celtne, patiesi izcila pēc savas arhitektoniski mākslinieciskās nozīmes, kas to izcēla citu Latgales pilsētu starpā ne tikai administratīvi, bet arī pēc sava veidola. Baznīcas ēka ar diviem torņiem un trim jomiem noslēdza Ludzas ielu. Starp citām kolēģijas ēkām ievērojamākās bija skolas un konvikta ēkas. Šīs divstāvu celtnes savā starpā un ar baznīcu savienoja galerijas. Šo celtni būvi, šķiet, var datēt ar 1761.gadu, kad jezuītu rezidence bija pārveidota par kolēģiju un tās telpas bija paplašinātas. Šajā

⁴⁸ ЦГАДА, ф.210, сг.394, л.145.

⁴⁹ Precīzi baznīcas celtniecības laiks nav zināms. To datē ar 18.gadsimta vidu. Pēc dažām ziņām jezuītu baznīca bija "pārbūvēta" 1746.gadā par godu "laimīgām zviedru kara beigām" (А.Сапунов...). Šī ēka nopostīta pēc 2.Pasaules kara.

Cietokšņa baznīca, 18.gs. vidus. 1930.gadu foto.

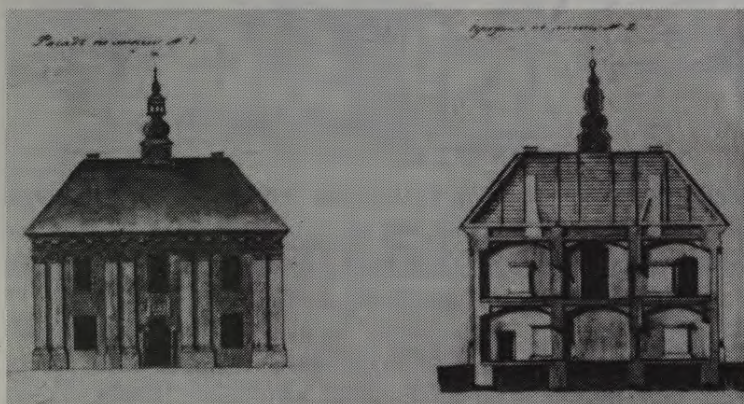
celtniecības periodā, acīmredzot, bija būvēta konvikta ēka, kuras harmonisko fasādi sadalīja toskaniskā ordera pilastru pāri, bet augsto jumta segumu vainagoja tīri dekoratīvs tornītis.

Par zināmu robežu Daugavpils vēsturē kļuva 1772.gads, kad Latgali pievienoja Krievijai. Tiesa, sākumā tam nebija liela efekta, tomēr visumā, sevišķi 19.gadsimtā, kad Dinaburga pārvērtās no panīkušā miestiņa par lielu Latvijas rūpniecības centru, tam bija izšķiroša nozīme. 1777.gadā Dinaburga kļuva par Polockas guberņas apriņķa pilsētu, nedaudz vēlāk radās doma par cietokšņa būvi Daugavpilī, tomēr 18.gadsimtā šī ideja netika realizēta.

1778.gadā izstrādāja jaunu pilsētas plānu un baltkrievu ģenerālgubernators to apsūprināja. Tā kā pilsēta ļoti cieta plūdu laikā, nolēma pārcelt to jaunā vietā – apmēram 1,5 – 2 km no Daugavas krasta. Pilsētai bija jābūt ar taisnstūra apveidiem, diezgan primitīvu taisnstūrainu ielu tīklu un dažiem tirdzniecības laukumiem, kuros plānoja izvietot tirdzniecības rindas un kroņa ēkas. Tagad par šo projektu var spriest tikai pēc rasējuma, ko zīmējis baltkrievu guberņas

zemes mērnieks K.Tomaševskis⁵⁰, kur pilsēta parādīta nelielā mērogā, toties pietiekami precīzi un detalizēti. Sevišķi svarīgs šis dokuments ir tāpēc, ka tur fiksēts vecais, tai laikā saglabājies Dinaburgas pilsētas plānojums un apbūve.

Tomēr 1778.gada projekts palika tikai uz papīra, un pilsētas stāvoklis neuzlabojās līdz pat 19.gadsimta sākumam. Dinaburgas maģistrāta protokolos par 1800.gadu ir pietiekami daudz liecību tam, ka tirdzniecībai un amatniecībai joprojām bija pakārtota nozīme pilsētas saimnieciskajā dzīvē.

Jezuītu kolēģijas konvikta fasāde un šķērsriezums 1760.gados.
19.gs. sākuma zīmējums.

Šķiet, ka uz 18.gadsimta beigām attiecas vēl viens Dinaburgas plāns, kuram pievienotas diezgan sīkas ziņas par pilsētu. Kaut gan pats plāns, ko parakstījis mērnieks sekundmajors J. von Siverss, ir visai shematisks, tomēr kopā ar tam pievienoto aprakstu tas ļauj iegūt papildziņas par pilsētu. Tā pils iekšpusē apzīmēti veikali un noliktavas, bet nav birģermeistara māja, šļahtiču īpašumi attēloti tikai aiz pilsētas apbūves, bet no apraksta izriet, ka pašā pilsētā palicis viena šļahtas saimniecība, jezuītu komplekss izrādījies apjots ar mūra sētu utt.

Šai laikā Dinaburgā joprojām bija 51 koka nams, jezuītu klosteris un katoļu koka baznīca, tomēr minētas jau sešas ielas un šķērsielas, kā arī kroņa celtnes – provianta un sāls magazīnas (noliktavas).

⁵⁰ ЦГВИА, ф.ВУА, д.21527.

K.Tomaševska zīmētais iecerētās jaunās pilsētas plāns 1770.g.

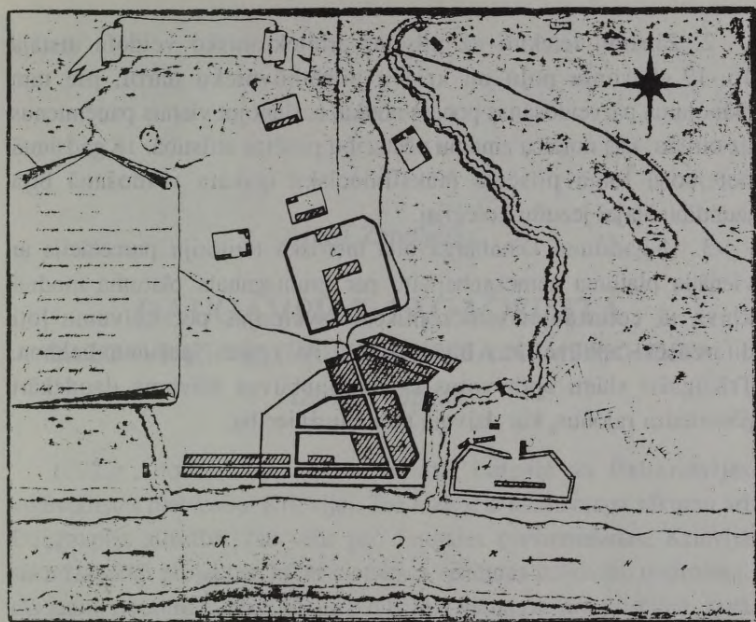
Dinaburgas aprakstā teikts, ka tajā bija “sens zemes nocietinājums, 240 asis apkārtmērā, no 6 līdz 7 ar 1/2 asis augstumā..., prickšpilsēta... Šunicas upītes grīvā, 250 asis garumā, 150 asis šķērsām, ko lielu palu laikā pārpludina visu, bet parasti tās lielāko daļu.” Tālāk teikts, ka Dinaburgā “nemēdz būt tirgošanās un gada tirgi, nav iebraucamās vietas..., sīkpilsoņiem nav tādas nodarbošanās kā tirdzniecība, pārtiek viņi no zemkopības un no dzērienu pārdošanas, amata prasme iedzīvotājiem ir retums, tikai 12 amatnieki..., nav ne fabrikas, ne rūpnīcas”⁵¹.

Tas viss liecina par dzīvesveida izmaiņām pilsētā. Ar šlahtiņu īpašumu skaita samazināšanos sāka mainīties arī centrālo rajonu izskats⁵². Visai būtiski, ka tirgus vairs nebija tirgošanās vieta. Vēl 1810.gadā Dinaburgas maģistrāts ziņoja, ka šeit pilsētā nekad nenotiek tirdzniecība, vajadzības gadījumā pirkumus piegādā no Rīgas, Polockas vai Vitebskas, jo vienīgajā pilsētas bodē “neskaitot pavisam niecīgu skaitu dažādu sīkumu, pārdošana nenotiek”⁵³.

⁵¹ ЦГИАЛ, ф.1399, оп.1, д.628.

⁵² Iespējams, ka tieši ar to ir izskaidrojama 1784.gadā atzīmētā gruntsgabalu skaita palielināšanās pilsētā. Tad pilsētā bija 128 gruntsgabali (История Латвийской ССР, т.1, стр.337).

⁵³ ЦГВИА, ф.349, оп.2, д.860, л.15.

J.fon Sīverss zīmētais pilsētas plāns 18.gs. beigās.

Mainīt pilsētas likteni, pāvērt tai tālākās attīstības perspektīvu varēja tikai radikāli līdzekļi. Par šādu līdzekli izrādījās 1811.gadā saktā jauna liela cietokšņa celtniecība Dinaburgas pilsētas vietā, lai sargātu Krievijas rietumu robežas. Veco Dinaburgu burtiski noraka no zemes virsas, tās vietā izpletās cietokšnis. Pilsētai tas bija jauna liela etapa sākums. No 18.gadsimta pilsētas saglabājās tikai jezuītu kolēģijas ēku komplekss kā agrāk izveidojušās apbūves vērtīgākais elements. Jezuītu baznīcu pārvērtā par pareizticīgo baznīcu, un līdz pat nopostīšanai pēc 2.Pasaules kara tā saglabāja galvenās vertikālās dominantes lomu jaunajā cietokšņī, kas bija būvēts krievu ampīra stilā.

Īss pārskats par Daugavpils–Dinaburgas attīstību 16.-18.gadsimtā ļauj izdarīt dažus secinājumus:

1. Kad 19.gadsimta sākumā pilsētas apbūvi pārcēla jaunā vietā, tās plānojuma struktūrā saglabājās vairāki svarīgi elementi un iezīmes no pilsētas dibināšanas laika, tai skaitā Ivana Bargā dibinātā cietokšņa atliekas, pilsētas dalījums divās daļās, sabiedriskā centra un dzīvojamās apbūves izvietojums.

2. Zināmu ietekmi uz pilsētas arhitektonisko veidolu atstāja 16.-17.gadsimta poļu un krievu pilsēt būvnieku darbi, pie tam plānojuma pārveidošanas process notika, uzslāņojot vienus paņēmienus uz otriem, kas noteica zināmu pēctecību pilsētas attīstībā. 18.gadsimtā noteicošā loma pilsētas mākslinieciskā izskata veidošanā bija jaundibinātajai jezuītu kolēģijai.

3. 18.gadsimtā Dinaburgā bija metriskā teritoriju parcelācija ar vienāda platuma zemesgabaliem: par gruntsgabala platuma moduli kļuva tā ceturtdaļa; tomēr pilsētā izveidojās pēc blīvuma ļoti diferencēta apbūve, kas bija atkarīga no zemes īpašuma lieluma. Trūcīgāko slāņu apdzīvotos rajonos apbūves blīvums daudzkārt pārsniedza rajonus, kur dzīvoja poļu muižniecība.

Ievērojamā arhitektūras un mākslas zinātnieka, daudzu zinātnisku un kritisku darbu autora Dr.hab.arch. Jurija Vasiļjeva (1928-1993) pētījumu lielākā daļa Latvijas pilsēt būvniecības jomā nav publicēta.

Šis raksts aptver nelielu Daugavpils pilsētas senāko attīstības etapu ar cietokšņa izbūves sākumposmu. Iespējams, ka šodien autors rakstu būtu vēlējies papildināt ar jaunām atziņām, jo tas tapis jau 1971.gadā, tomēr tā zinātniskā vērtība nav apšaubāma. Rakstā pilnībā saglabāts autora stils un izteiksmes forma. No krievu valodas tulkojusi A.Skorova.

Arīgo Zandbergs

DAUGAVPILS 19.GADSIMTĀ
DAUGAVPILS VĒSTURISKĀ CENTRA PIRMSPROJEKTA
IZPĒTE 1982.G.

1772.g., Polijas dalīšanas rezultātā, Latgale un Baltkrievijas vojevodistes pievienoja Krievijai. Tas iezīmēja jaunu etapa sākumu arī Daugavpils attīstībā. Jau tūlīt pēc Latgales pievienošanas, Krievija sāka izstrādāt projektus, kā ar cietokšņa sistēmas palīdzību nodrošināt tās jauno rietumu robežu. Daugavpils bija viena no tām pilsētām, kurā jau no paša sākuma paredzēta šāda cietokšņa būve. 1778.g. pat apstiprināts viens no Daugavpils cietokšņa projektiem. Taču cietokšņa celtniecība sākās tikai pēc 1810.g., kad saasinājās Krievijas impērijas attiecības ar ķeizarisko Franciju. Tad arī izveido speciālu komisiju, kuras uzdevums bija atrast stratēģiski nozīmīgākos punktus cietokšņu celtniecībai. Latgalē ir divas šādas vietas, kas var pretendēt uz cietoksni: Daugavpils un Druja. Pie Drujas šai laikā Daugavu šķērso lielais Varšavas–Pēterburgas trakts, tātad tā ir vieta ar izcilu stratēģisku nozīmi. Bet Daugavpils? Daugavpili ar Lietuvu saista tikai otršķirīgi ceļi, kas nevar līdzināties Varšavas–Pēterburgas traktam. Kā iemeslu, kāpēc priekšroka dodama Daugavpilij, Barklajs de Tolli Aleksandram I min to, ka šeit jau atrodas neliels cietoksnītis¹. Neapšaubāmi, šim momentam apstākļos, kad laiks, kas atlicis, lai sagatavotos franču iebrukumam, ir maz – ir sava reāla vērtība. Taču praktiski vecais cietoksnītis netiek ņemts vērā nevienā no jaunā cietokšņa projektiem. Tas paliek vietā, kur ap cietoksni veidojās gluda, nolīdzināta josla, t.i., glasis. Toties jaunā cietokšņa teritorijā izrādās pilnībā ieslēgta jezuitu

¹ R.Dundurs. Daugavpils cietoksnis. 4.lpp.

kolēģija un tās saimniecības ēku grupa. Ir gluži dabīgi, ka jebkurš cietoksnis sastāv no aizsardzības būvēm un ēkām, kurās dzīvo garnizons un tiek uzglabāti kaujas materiāli un proviants. Ja šādu ēku nav – cietoksnis praktiski ir kaujas nespējīgs. Ko nozīmēja šāda ēku celtniecība, var spriest kaut vai no tā, ka jezuītiem par viņu būvēm un zemi samaksāja 300000 rubļus, bet Daugavpils iedzīvotājiem 50061 rubli, kas kopā ir 350061 rublis². Tai pašā laikā galveno cietokšņa aizsardzības būvju celtniecības tāme ir 472006 rubļu³. Tātad esošais ēku fonds un zemes vērtība sastāda gandrīz pusi no cietokšņa galvenās daļas izbūves izmaksas. Tas liek domāt, ka vietas izvēlē visai nozīmīgs faktors varēja būt esošais ēku fonds, kas sākotnējā izbūves stadijā deva ja ne gluži pusi, tad vismaz vienu trešo daļu “jau gatava” cietokšņa. To, ka stratēģiskā nozīme jaunizbūvētajam cietoksnim nebija visai izcila, savukārt rāda tas, ka samērā drīz pēc uzbūvēšanas to pārvērs par cietoksni–noliktavu, tas iegūst otrās šķiras nozīmi.

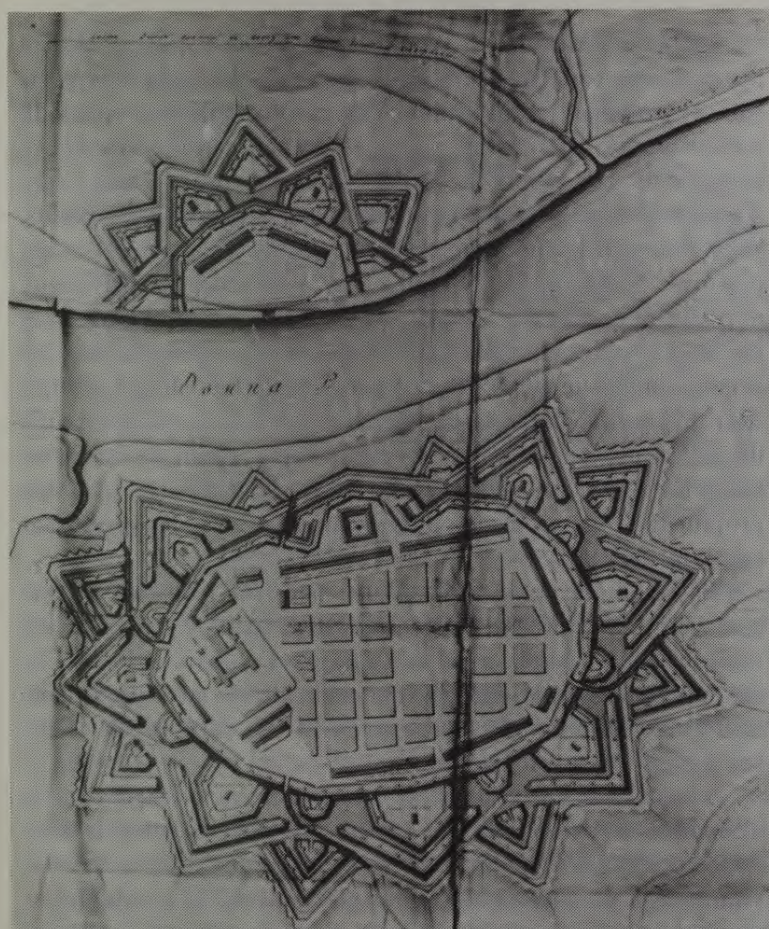
Par cietokšņa celtnieku nozīmēts inženieris–pulkvedis Hekelis, kas vēlreiz apbraukā visu Daugavas posmu starp Daugavpili un Druju un 1810.g. 2.maijā ziņo kara ministram, ka visizdevīgākā vieta cietoksnim pie Daugavas ir Daugavpils. Daugavpili cars arī apstiprina kā nākošā cietokšņa celtniecības vietu.

Sīku pētījumu par Daugavpils cietokšņa celtniecību izstrādājis vēsturnieks R.Dundurs 1978.g. un, šķiet, nav nozīmes to sīkumos pārstāstīt. Tādēļ šeit skarti vienīgi atsevišķi pilsētbūvnieciski aspekti, kuriem R.Dundura pētījumā atvēlēta mazāka vieta.

Pēc projekta cietoksnis sastāvēja no divām daļām: galvenās, kas atradās Daugavas labajā krastā, kādreizējās Daugavpils pilsētas vietā un priekštilta nocietinājuma Daugavas kreisajā krastā. Pēdējais sastāvēja no diviem bastioniem un diviem pusbastioniem ar trim lunetēm (lauka nocietinājumiem) starp tiem, kur bija arī pietiekoši liels laukums karaspēka koncentrācijai. Cietokšņa galvenā daļa, savukārt, sastāvēja no septiņām frontēm, kuras veidoja galvenais valnis. Pirmās sešas frontes bija plašā trīsceturtdaļlokā pavērstas pret “iekšzemi”, bet septītā – pret Daugavu. Starp frontēm bija novietoti septiņi bastioni, bet astotais bastions iekārtots septītās frontes vidū.

² R.Dundurs. Daugavpils cietoksnis. 8.lpp.

³ Turpat, 12.lpp.

Inženierpulkveža Hekeļa Daugavpils cietokšņa un priekštilta
nocietinājumu projekts 1810.g.

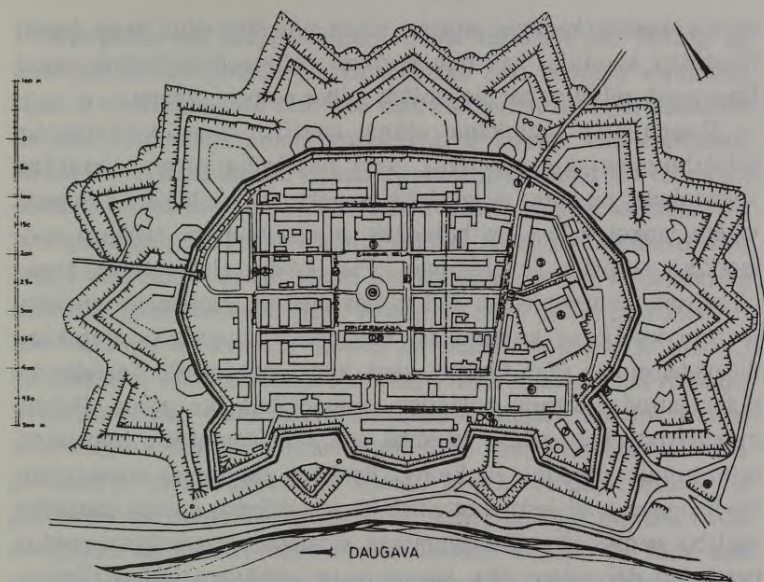
Pārējo fronšu vidū bija novietotas kurtinlunetes (kurtīne – cietokšņa mūris starp bastioniem), bet to priekšā atradās ravelīnu (palīgbūve cietokšņa nocietinājumu priekšā) un redutu (zemes nocietinājums ar valni un grāvi) josla. Visa šī cietokšņu aizsardzības sistēma ir ļabi pazīstama un tās galvenie elementi izstrādāti jau 17.gs., veidojot lielo pilsētu nocietinājumu sistēmas. Tādēļ īpaši komentāri šeit, šķiet, nav nepieciešami.

Cietoksni sāka celt 1810.g., forsējot pirmām kārtām priekštilta nocietinājumu būvi. Taču divu gadu ilgajā būvperiodā, kas bija atlicis līdz Napoleona iebrukumam, varēja izveidot tikai pagaidu nocietinājumus, tādēļ 1812.g., atsitusi pirmo franču uzbrukumu, krievu armija tomēr bija spiesta cietoksni atstāt un tas nonāca franču rokās. Karam beidzoties, viss 1810.g. sāktais darbs praktiski bija izpostīts, koka ēkas nodedzinātas, bet jezuītu celtais mūra komplekss – stipri papostīts. Tādēļ 1813.g. būvdarbi bija jāsāk no jauna. Divdesmit turpmākajos gados pabeidza galvenos aizsardzības sistēmas elementus un 1833.g. cietoksni simboliski iesvētīja. Taču būvdarbi, kaut arī lēnākos tempos, turpinājās arī pēc 1833.g. Pēdējā kurtinlunete pabeigta tikai 1871.g., kad cietoksnis jau, šķiet, ir zaudējis savu militāro nozīmi un jau 1874.g. tajā iekārto Viļņas artilērijas pārvaldi un noliktavu. Sākot ar 1876.g. te sāk koncentrēt noliktavas, pamazām apbūvējot esplanādi. 1897.g. Daugavpils cietoksnis tiek pārvērsts par cietoksni–noliktavu.

Ar cietokšņa celtniecību saistīti arī daži inženiertehniskie pasākumi. Jau pirms Napoleona iebrukuma cietoksni un priekštilta nocietinājumus savieno ar peldošu tiltu pār Daugavu. Arī vēlāk šis tilts atjaunots. 1817.g. cars dod rīkojumu izbūvēt arī 7 pēdas dziļu upju ostu. Pēc ilgiem strīdiem iesāk un 1841.g. pabeidz celt dambi, kas aizsargā pilsētu no plūdiem.

Ja mēs vērtējam cietoksni kā arhitektūras un pilsētībūvniecības pieminekli, tad nozīmīgākā, bez šaubām, ir tā galvenā daļa. Priekštilta nocietinājumi pēc sava rakstura bija tīri militāra būve, arhitektoniski visai monumentāla un iespaidīga, taču pilsētībūvnieciski tai bija nozīme vienīgi kā ainavas veidotājai, bet ne kā pilsētas organizētājai. Galvenā daļa, turpretim, jau pati par sevi bija pilsētībūvniecisks objekts un tai bija arī visai liela nozīme vēlākajā pilsētas attīstībā.

Salīdzinot Daugavpils pilsētas plānu 18.gs. beigās ar jaunā cietokšņa novietojumu un plānojumu, nevar nepamanīt, ka pēdējā novietojumu lielā mērā nosaka tieši jezuītu kolēģijas un tās saimnieciskā kompleksa, kā arī tuvējās dzīvojamās apbūves novietojums vecajā Daugavpilī. Tīri militārajiem apsvērumiem (no kuriem, protams, izriet gan cietokšņa forma, gan tā lielums, gan orientācija attiecībā pret Daugavu) vietas izvēlē nepārprotami bijusi

Daugavpils cietokšņa apbūves ansambļa plāns.

tikai otrās šķiras nozīme. Sākumā cietoksnis, acīmredzot, vispār tiek uzskatīts nevis par tīri militāru objektu, bet par kaut ko līdzīgu nocietinātai pilsētai, kura, vismaz daļēji, saglabā arī civilās funkcijas. Un tā tas reāli arī notiek: kaut arī Daugavpils aprīnķa administratīvās iestādes jau 1820.g. pārceļas no cietokšņa un Krāslavu, privātūpašuma tiesības uz dažām no cietoksnī esošām ēkām saglabājās vēl pat 19.gs. otrajā pusē. Tādēļ arī, ņemot vērā tīri praktiskus apsvērumus, cietoksnis novietots tā, lai tā teritorijā atrastos gan jezuītu kolēģijas ēkas, gan Tomaševska plānā saskatāmā lielo ēku grupa uz ziemeļaustrumiem no jezuītu kolēģijas, par kuru jau tika izteikta hipotēze, ka tā ir jezuītu kolēģijas saimniecības ēku grupa, iespējams, arī daļa no pilsētas apbūves. Laika posmā, kas pagājis kopš Tomaševska plāna izgatavošanas, varēja rasties ielas, kas iet gar jezuītu kolēģiju (kādreizējās Pils ielas turpinājums) un, iespējams, arī tai paralēlās ielas. Ir tikai dabīgi, ka celtnieki centās cietoksni situēt pēc iespējas tā, lai viņu rīcībā nonāktu pēc iespējas liels skaits esošo ēku, kas var kalpot kā noliktavas un dzīvojamās ēkas virsniekiem. Lielākai daļai

darbos iesaistīto kareivju, protams, nācās mitināties teltīs, jo tos desmit tūkstošus kareivju, kas bija norīkoti celtniecības darbos, mazā Daugavpils pilsētiņa pat pie labākās grības nespēja uzņemt.

Daugavpils cietokšņa plāna analīze rāda, ka visi tie pilsētībūvnieciskie elementi, kuri pastāvēja pirms cietokšņa izveidošanas un kurus nevajadzēja nojaukt izbūves laikā, lai to vietā varētu ierīkot vaļņus un bastionus, ir neapšaubāmi atstājuši savu ietekmi uz plāna izveidojumu. Pie tādiem elementiem, kurus cietoksnis pārmantojis no kādreizējās pilsētas, jāpieskaita vispirms jezuītu kolēģijas komplekss, kas paliek nemainīts cietokšņa dienvidaustrumu stūrī. Otrkārt, vietā, kurā, spriežot pēc Tomaševska plāna, atrodas jezuītu kolēģijas saimniecības ēku grupa, Hekeļa pirmajā projektā parādās attiecībā pret visu kompleksu asimetriski novietotais parādes laukums. Parādes laukuma asimetrisko novietojumu grūti izskaidrot citādi kā ar vēlēšanos vismaz pagaidām saglabāt saimniecības ēku kompleksu, vienlaikus netraucējot cietokšņa pastāvīgo dzīvojamo ēku, kazarmju un noliktavu izbūvi. Trešais pilsētībūvnieciskais elements, kas pārmantots no vecās pilsētas, ir vairāku ielu trases. Šādas ielas, iespējams, ir vēlākās Mihaila un Imperatora ielas. Kaut arī pētījuma autora rīcībā esošais plānu materiāls neļauj precīzi konstatēt, tomēr, šķiet, ka Mihaila iela parādas gan pirmajā Hekeļa cietokšņa plānojumā, gan vēlāk realizētajā, kaut gan abi plānojumi atšķiras ar ielu virzieniem. Kas attiecas uz Imperatora ielu, tad tā pašā sākumā, šķiet, ir ceļš, kas mezdams nelielu līkumu ap jezuītu kolēģijas ēkām, ved uz Šuņu ezeru, uz ūdens dzirnavām, tālāk uz Austrumlatgali un Polocku. Tas ir ceļš, kas vēlākajos dokumentos dēvēts (ārpus cietokšņa) par Krāslavas ceļu. No šī ceļa nozarojās arī viens no Rīgas ceļiem. Pirmajā plānojumā ir gan ar diviem vārtiem iezīmēts tā virziens, bet pašā iekšējā plānojumā tas atspoguļojās maz izteiktā formā, jo tā normālu izveidošanu traucē jezuītu kolēģijas žogs. Tikai pēc 1812.g., kad žogs ir nojaukts, ceļš izveidots kā taisna iela. Ceturtais elements, kas neapšaubāmi iespaidoja plānojumu, bija apkārtnes ceļi, kas noteica visas vēlākās cietokšņa vārtu vietas.

Tam jaunajam plānojumam, kas parādās blakus jau esošajiem plānojuma elementiem, ir divi varianti. Pirmais ir 1810.g. izstrādātais

Hekeļa plāns, kas netika realizēts, otrais izstrādāts pēc 1812.g. un cietokšņa plānos parādās jau kā realizēts. Šim pēdējam variantam, šķiet, ir bijusi arī agrīna fāze, par kuru var spriest tikai pēc netiešiem datiem. Pamatideja abiem variantiem ir kopīga un, iespējams, atvasināta no tradicionālas karaspēka noietnes shēmas jeb vēlinajām pilsētu ideālshēmām: plānojuma centrā ir liels parādes laukums, bet tam apkārt grupējas kvartāli, kuros, jādomā, paredzēts celt dzīvojamās mājas virsniekiem; apkārt visam šim kodolam galvenā vaļņa tuvumā izvietojās kazarmas kareivjiem. Atšķirības starp abiem projektiem ir ielu virzienos un kvartālu lielumā un skaitā. Pirmajā (t.i. 1810.g.) variantā ielas veido taisnstūra tīklu, kura viena mala paralēla vēlākajai Imperatora ielai. Šādu ielu orientāciju, iespējams, noteicis jezuītu saimniecības ēku komplekss. Katrā ziņā šāda ielu orientācija ir pretrunā ar cietokšņa kopējo formu, jo ielu virzieni nesakrīt ar galvenām cietokšņa simetrijas asīm, kādēļ malējie kvartāli iznāk neregulāri un dažāda lieluma. Tas izslēdz iespēju, ka šāda ielu orientācija veidota, izejot no paša cietokšņa iekšējās struktūras. Plānu veido sešas vēlākajai Imperatora ielai paralēlas un četras tai perpendikulāras ielas, neskaitot vaļņiem paralēlās ielas, starp kurām šis taisnstūra plānojums izvietots. Mazliet ekscentriski plānojumā izvietots parādes laukums, kas izveidots uz 4 kvartālu rēķina. Dzīvojamie kvartāli (ieskaitot 3 nomaļos kvartālus, kuri ir tik mazi, ka tajos nav iespējams novietot vairāk kā vienu ēku) ir pavisam 29 un to izmēri nav lieli.

Veidojot cietokšņa plānojumu pēc 1812.g., par ielu tīkla pamatu pieņemta cietokšņa garākā ass, kas iet paralēli Daugavai. Tādēļ cietokšņa ielu tīkls jau vairs nav pretrunā ar cietokšņa vispārējo formu un neregulāri kvartāli vairs neveidojas starp ielu tīklu un galveno valni, bet gan starp jauno ielu tīklu un Imperatora ielu, kas saglabājusi kādreizējo virzienu, kuru nosaka divi cietokšņa vārti. Cietokšņa galvenajai asij paralēli tagad izveidotas 6 ielas, bet tām perpendikulāri – 4, ieskaitot to skaitā mazliet sašķiebtu Imperatora ielu. Tiesa, spriežot pēc tā, ka gadsimta beigās cietoksnī skaitās 20 kvartāli, sākotnēji galvenai asij perpendikulāro ielu skaits bijis par trim vairāk, tā kā kvartālu forma, tāpat kā iepriekšējā variantā, ir bijusi kvadrāts, nevis taisnstūris, kā realizēts.

Galvenais laukums, tāpat kā iepriekšējā variantā, izveidots, upurējot divus taisnstūra kvartālus. Vienā pusē galvenajam laukumam novietota t.s. komandanta māja, kurā atrodas cietokšņa štābs un viesnīca iebrucējiem. Šeit vairākas istabas vienmēr gatavībā arī pašam caram. Komandanta mājai pretim – slimnīca, bet laukuma malās virsniņu dzīvojamās ēkas. Starp šo centrālo kodolu un cietokšņa galveno valni, tāpat kā pirmajā variantā, novietotas kazarmas, noliktavas un arsenāli.

Cietokšņa apbūve un tāpat arī reālais plānojums veidojušies 19.gs. divdesmitajos–trīsdesmitajos gados. Taču ielas un pagalmi vēl ilgi paliek bez jebkāda labiekārtojuma. Zinot to, ka cietoksnis atrodas zemienē un ka tā teritorijai trūkst tiešas, dabīgas noteces, nav grūti iedomāties, kāds stāvoklis te bija pavasaros un rudenos. Tikai 1843.g. cietokšņa komandants pieprasa, lai ierīkotu bruģētus ceļus un pazemes drenāžas sistēmu. Cars izskata labiekārtošanas priekšlikumus un nolemj pirmām kārtām nobruģēt galveno (Imperatora) ielu, ielas ap parādes laukumu un ielu, kas ved uz Konstantīna vārtiem. Bruģēt paredzēts arī virsniņu māju pagalmus, turpretim kazarmju pagalmus, lai tie labāk būtu izmantojami kareivju apmācībām – nobērt ar granti⁴.

Ēkas parasti projektēja cietokšņa inženieru komanda. Kā to rāda arhīva materiāli, tad vismaz daļai no tām autors ir arhitekts A.Štauberts. Šī laika būves projektētas laikmetam raksturīgajās monumentālajās ampīra formās. To tuvākam raksturojumam pētījuma autoram trūkst materiālu.

Kā jau teikts, cietoksnis vismaz tā būvniecības sākuma posmā, netika uzskatīts par pilnīgi militarizētu, no ārpuses norobežotu teritoriju. Pēc vecas tradīcijas tas skaitījās “pilsēta”, bet apbūve ārpus cietokšņa – “priekšpilsētas”. 1818.g. noteikts, ka cietokšņa teritorijā ir atļautas arī privātbūves, tikai tām jābūt mūra. Ka šādas privātbūves tur patiešām pastāvējušas, rāda pilsētas maģistrātā reģistrētie pirkšanas–pārdošanas līgumi. Visas tās ir samērā lielas, 2–3 stāvu augstas mūra ēkas, kuras, jādomā, lielāko tiesu kalpo jau kā īres mājas.

Interesantākā un visplašāk apraksūtā ir māja, kuru 1860.g. no tirgoņa Maksima Usačova iegādājās pulkvedis Ivans Fjodora dēls fon

⁴ И.И.Львов. Крепость-склад Двинск. стр. 65.

Hekelis. Visai iespējams, ka mums šai gadījumā ir darīšana ar kādreizējā cietokšņa celnieka dēlu, kas atpērk māju, kuru savā laikā būvējis un kurā, jādomā, arī dzīvojis viņa tēvs. Pirkuma līgumā ir īpaša piezīme, ka māja uzbūvēta uz kroņa zemes. Tā ir trīsstāvu mūra māja, kuras galvenā fasāde iziet uz Imperatora ielu, bet atsevišķas saimniecības celtnes arī uz Hospitāļa ielu. Mājai ir pagrabi un divstāvu mūra flīgelis Hospitāļu ielā, kuram ir koka galerija uz akmens stabiem un dzīvojamās istabas. Pie dzīvojamās ēkas bez tam pieder koka šķūnis, zirgu staļļi, mūra noliktava, pirts, astoņas citas piebūves un vārti. Viss, kā jau teikts, uzcelts uz kroņa zemes, nemaz par to nemaksājot⁵.

Ziņas par diviem pārējiem īpašumiem ir jau daudz trūcīgākas. Šķiet, ka arī paši īpašumi ir ievērojami mazāki kā Hekeļa māja. Vienā gadījumā Kauņas guberņas muižnieks Ignatijs Antona dēls Arudzēvičs reģistrē mantojumu, kas sastāv no vienas mūra trīsstāvu dzīvojamās ēkas ar 5 logu asīm Imperatora ielā Nr.3 un vienas divstāvu dzīvojamās ēkas ar deviņām asīm, kas atrodas Mihaila ielā Nr.1, iepretim Nikolaja kazarmām. Līgumā pieminēts, ka šīm ēkām ir arī mūra saimniecības ēkas, taču tās netiek raksturotas⁶.

Trešais reģistrētais pirkums ir divstāvu mūra dzīvojamā ēka, kuru no kolēģijas padomnieka sievas Jekaterinas Voroncovas kopīgi nopērk Daugavpils tirgonis Fjodors Pjotra dēls Tartakovs un Ludzas tirgonis Jons Jefima dēls Vlotņikovs. Arī šeit saimniecības celtnes tikai pieminētas, bet nav raksturotas. Ir uzrādīts arī mājas iepriekšējais īpašnieks – Pēterburgas trešās ģildes tirgonis Žitinskis, kas kādreiz dzīvojis Daugavpilī. Īpašuma adrese pretrunīga: Nikolaja ielā pie Aleksandra vārtu laukuma, kas praktiski ir neiespējama un liecina tikai par to, ka pircēji vēl īsti labi neorientējās cietokšņa topogrāfijā. Doti arī īpašumu kaimiņi. Arī tie ir privāto māju īpašnieki⁷.

Tas viss diezgan uzskatāmi rāda, ka vēl 19.gs. sešdesmitajos gados, vismaz teritorijā ap Imperatora, Mihaila, Nikolaja un, iespējams, arī ap Aleksandra ielu, – tātad teritorijā, par kuru mēs varam domāt, ka tā vismaz daļēji bijusi apbūvēta jau pirms cietokšņa ierīkošanas, ir

⁵ LCVVA fonds 752, apraksts 1, lieta 626.

⁶ LCVVA, fonds 753, apr.1, lieta 637.

⁷ Turpat, lieta 635.

sastopami vēl relatīvi daudz privātīpašumu. Visi šie īpašumi ir ļoti lieli un pārskatot to īpašniekus, šķiet diezgan skaidri jūtama tendence, ka šeit dzīves vietu meklē augstāko šķiru pārstāvji.

Pēc 1784.g. ģenerālmērīšanas datiem⁸ Daugavpilī šai gadā ir: kristīgie tirgotāji – 35 vīrieši un 31 sieviete; sīkpilsoņi – 121 vīrietis un 174 sievietes; dažādi (ierēdņi) – 8 vīrieši un 4 sievietes; ebreju sīkpilsoņi – 79 vīrieši un 28 sievietes.

Kopējais iedzīvotāju skaits tātad ir 540, ja neskaita tos, kas Daugavpilī gan dzīvo, bet nepieder tās pilsoņiem. Taču tas, ka šai laikā Daugavpilī ir tik daudz tirgotāju nenožīmē, ka Daugavpils ir kļuvusi par lielu tirdzniecības centru. Pilsētas tirgoņi šai laikā braukā apkārt pa ciemiem un dažādiem gada tirgiem, uzpērk tur savestās preces, ar šo un to arī paši patirgojās un beidzot visas sapirktās preces (linus, vilnu, labību) nosūta uz Rīgu jeb Polocku⁹. Pašā Daugavpilī, ja var ticēt Ļvova avotiem, sākoties cietokšņa celtniecībai, bijusi tikai viena sīka bodīte, kurā bijis iespējams iegādāties šādus tādus sīkumus¹⁰.

1825.g., t.i., 15 gadus pēc cietokšņa celtniecības sākuma un 13 gadus pēc Napoleona iebrukuma, Daugavpilī pēc Krievijas impērijas statistikas datiem ir: 81 veikals, 9 traktieri, 60 dzertuves un 7 pirtis. Arī divi sīki rūpniecības uzņēmumi¹¹. Šie dati lieliski raksturo Daugavpils pārveidošanos cietokšņa ietekmē. Katru vasaru Daugavpils cietokšņa celtniecībai tiek sapulcināti vairāki tūkstoši kareivju un Daugavpils pilsēta plaukst un pelnās no šī pasākuma. Tā nav nedz rūpniecības, nedz ievērojams satiksmes mezgls, bet tā aug, jo šeit ir armija, kas jāapkalpo. Kamēr ceļ cietoksni, tikmēr Daugavpils zēl.

Taču cietoksnis Daugavpils pilsētas attīstību iespaido ne tikai ar pieprasījumu pēc dzertuvēm. Tas ir viens no mezgliem Krievijas rietumu robežas aizsardzības sistēmā un tādēļ tā celtniecība būtiski pārveido ne tikai tuvāko apkārtni, bet skar visas tuvākās guberņas, kas savukārt atkal atsauca uz Daugavpils pilsētas attīstību. Jau 1826.g. sākas sarunas par izmaiņām Pēterburgas–Varšavas–Vīnes traktā, kas

⁸ B.Brežgo. Latgales inventāri. 69.lpp.

⁹ Турпат, 20.lpp.

¹⁰ И.И.Львов. Крепость-склад Двинск. стр. 21.

¹¹ B.Brežgo. Latgales pilsētu vēstures materiāli. 441.lpp.

kalpo kā nozīmīgs pasta ceļš visā šai Eiropas reģionā. Paredzēts ceļa trasi izmainīt tā, lai tā turpmāk neietu caur Druju, bet caur Daugavpili. Līdz ar to Daugavpils būtu pieslēgta vienam no galvenajiem Krievijas impērijas ceļiem. Saskaņā ar cara norādījumu šai ceļa trasē jāizdara uzbērums zemākajās vietās, tātad ceļi jāveido sava laikmeta tehnikas augstākajā līmenī. Viss tas, protams, prasa līdzekļus. Pie vienas pašas Daugavpils šī projekta realizācija pēc inženiera ģenerāļa Opermana aprēķiniem prasa 197128 rb¹². Jau nākamajā gadā tuvinās guberņas, caur kurām šis trakts iet, paziņo, ka naudas trūkuma dēļ viņām projektu nav iespējams realizēt. 1830.g., kad sākās poļu sacelšanās, projekta realizācija tiek atlikta uz nenoteiktu laiku. Taču uzbēruma veidošana ir nepieciešama ne tikai ceļu ierīkošanai, bet arī cietokšņa nodrošināšanai pret plūdiem. It īpaši to parāda 1829.g., kad ūdens līmenis ceļas par 25 pēdām virs normālā un ne tikai appudina cietokšņa kazemātu un ēku pirmos stāvus, izskalo dambi starp Veco un Mazo priekšpilsētu un sagādā nedienas pilsētniekiem, bet, neskatoties uz to, ka tas jau vietām apstādīts ar krūmiem, krietni paposta arī cietokšņa valni. Šķiet, ka visu 1829.g. darba sezonu pēc tam nākas labot plūdu izdarītos postījumus cietokšņa esplanādē, aizsardzības sistēmās. Tas spiež meklēt līdzekļus, lai turpmāk to novērstu. Pirmām kārtām, protams, cietoksnī, jo tos laikus pilsētnieku nameļi vēl galvenokārt koncentrējās Šuņu ezera apkaimē, kur zemes līmenis ir mazliet augstāks un plūdu briesmas nav tik lielas. Taču, ja plūdi izskalo cietokšņa vaļņus un uzbērto glasis, tas uz ilgāku laiku var kļūt cīņas nespējīgs.

Priekšlikumi pilsētas aizsardzībai pret plūdiem veido divus principiāli atšķirīgus variantus. Viens no tiem, pieņemot, ka plūdi ir ledus aizsprosta sekas, paredz izrakt kanālu, kas ūdeni novadītu tieši lejpus no iespējamajiem aizsprostiem. Otrs, kas pamatots ar ilggadīgiem ūdens līmeņa mērījumiem Daugavā, uzskata, ka plūdi Daugavā nav saistīti ar ledus aizsprostiem, bet Daugavpils apstākļos ir gluži "normāla" parādība. Lai novērstu plūdus, nav jārok visai dārgais kanāls, bet jāizveido dambju sistēma, kas Daugavpili aizsargātu plūdu laikā. Šādu dambi projekta autors kapteinis Meļņikovs iesaka uzcelt

¹² R.Dundurs. Daugavpils cietoksnis. 67., 68.lpp.

gar Daugavas krastmalu, savienojot ar to augstienes ziemeļos un dienvidaustrumos no Daugavpils. Meļņikova projekts ne tikai pareizāk atspoguļo plūdu patiesos cēloņus, bet salīdzinājumā ar kanālu tas ir arī lētāks un bez cietokšņa aizsardzības no plūdiem atrisina arī dažas citas Daugavpils problēmas. Tā kā dambis militāru apsvērumu dēļ, izņemot vietas, kur tas uzbūvēts uz paša upes krasta, nedrīkst atrasties cietoksnim pārāk tuvu (jo tas var noderēt ienaidniekam par aizsegu), tas var no plūdiem aizsargāt ne tikai pašu cietoksni, bet vienlaikus arī norobežot no upes diezgan lielu teritoriju, kurā var izveidot jaunu priekšpilsētu. Otrkārt, dambis atrisina arī Pēterburgas–Varšavas trakta nepieciešamā uzbūruma problēmu. Tātad Meļņikova projekts deva iespēju vienlaikus atrisināt trīs problēmas: aizsargāt cietoksni, radīt vietu jaunai priekšpilsētai un atrisināt jaunā pasta ceļa problēmu. Pieņem kapteiņa Meļņikova projektu.

Protams, ar realizāciju neiet visai ātri. Cars to apstiprina tikai 1833.g.27.aprīlī¹³, dambja būve pabeigta tikai 1841.g. Šai pat gadā atrisināta arī Daugavas tilta problēma. Jau 1840.g. cars ir iepazinies ar Novogorģijevā un Kauņā uzbūvētiem peldošiem koka tiltiem un devis rīkojumu tādu pašu tiltu uzbūvēt arī Daugavpilī. Tilts pabeigts 1841.g.1.maijā. Līdz ar to viss tehnisko būvju komplekss, kas netieši saistīts ar cietokšņa celtniecību, ir pabeigts un 1841.g. tiek likvidēts arī cietokšņa celtnieka postenis. Turpmāko uzraudzību par cietokšņa būvēm pārņem Vidzemes inženieru apgabala komandieris, kura sēdekļis pārcelts uz Daugavpili¹⁴.

Šeit, garāmejojot, jāpiemin vēl kāda inženierbūve, kura pabeigta jau 1826.g. Tā ir pirmā Krievijas zīmju telegrāfa līnija, kas, tāpat kā Varšavas trakts, iet caur Daugavpili. Pilsētībūvniecisko risinājumu telegrāfs, protams, neietekmē, taču tas nepārprotami raksturo Daugavpils nozīmes pieaugšanu.

Pilsēta šai laikā aug kopā ar cietoksni. Turklāt aug ne tikai kvantitatīvi, bet arī kvalitatīvi. Ja pirmā reakcija ir krasais veikalu un dzertuvju pieaugums, tad tālākais process jau ir daudz sarežģītāks. Daugavpils ar saviem ceļiem un veikaliem pamazām kļūst par centru, kas piesaista sev visu Latgales ekonomiku. Cietokšņa celtnieki beidz

¹³ И.И.Львов. Крепость-склад Двинск. стр. 55

¹⁴ Турпат, стр. 61

savu darbu un aiziet, bet Daugavpils kā Latgales tirdzniecības metropole paliek. Visas šīs izmaiņas vislabāk parāda statistikas dati, kas saglabājušies par Daugavpili no 1833.g., tātad no gada, kad Daugavpils cietoksnis iesvētīts un it kā formāli jau uzskatāms par pabeigtu. Šai gadā pilsētā ir jau 121 veikals (tātad veikalu skaits kopš 1825.gada ir pieaudzis par 50%), bet 9 traktieru vietā vairs tikai 5. Un no 60 dzertuvēm ir palikušas tikai 13. Pirtis šai gadā nav īpaši uzskaitītas, bet rūpniecības uzņēmumi jau ir 4¹⁵.

1840.g., kad atkal izdarīta statistiskā uzskaitē, veikalu skaits jau pieaudzis līdz 230, taču šoreiz audzis arī traktieru un dzertuvju skaits, kas atbilstoši ir 7 un 35. Rūpniecības uzņēmumu skaits jau pieaudzis līdz 8¹⁶. Šie dati rāda, ka Daugavpils augšanā iestājusies jauna fāze – tā pieaug jau vairs ne tikai kā cietoksni apkalpojoša “piedeva”, bet jau kā patstāvīga pilsēta, kas pamazām pati veido savu ekonomisko bāzi.

Par to liecina arī iedzīvotāju skaita pieauguma likne. 1808.g. Daugavpilī ir bijuši 2369 iedzīvotāju. Pirmajos 15 cietokšņa celtniecības gados, kad strauji mainās iedzīvotāju nodarbinātības forma un parādās tās 60 dzertuves, pats iedzīvotāju skaits tikpat kā neizmainās. 1825.g. ir 2885 iedzīvotāji. Tas liecina tikai to, ka tie paši bijušie Daugavpils iedzīvotāji ir vienkārši piemērojušies jauniem apstākļiem. Taču ir sācijas arī pilsētas augšanas process un turpmākajos 8 gados tās iedzīvotāju skaits jau dubultojies: 1833.g. Daugavpilī ir 6261 iedzīvotājs. Nākošajos septiņos gados Daugavpils iedzīvotāju skaits vēlreiz dubultojas un 1840.g. tas jau ir 11 361 iedzīvotājs. Vienīgi uz cietokšņa apkalpošanas bāzes šāds straujš iedzīvotāju skaita pieaugums, it īpaši gados, kad tā celtniecība jau iegājusi nobeiguma fāzē un pamazām sarūk apjomos, būtu bijis neiespējams. Taču cietokšņa nozīme Daugavpils ekonomikā vēl aizvien ir milzīga. Par to neapšaubāmi liecina tas, ka pēc galveno celtniecības darbu pabeigšanas (1841.g.), iedzīvotāju skaits Daugavpilī atkal sarūk: 1848.g. tas vairs ir tikai 9659. Tiesa, jāievēro tas, ka iepriekšējos statistikas datus iedzīvotāju skaitā var būt ieskaitīti arī celtniecībā nodarbinātie kareivji, kas tagad jau no Daugavpils aizgājuši, tā automātiski samazinot tās iedzīvotāju skaitu. Taču, kā arī tas nebūtu,

¹⁵ B. Brežgo. Latgales pilsētu vēsture. 441.lpp.

¹⁶ Turpat, 134.lpp.

tie gandrīz desmit tūkstoši iedzīvotāju, kas konstatēti pēc cietokšņa celtniecības pabeigšanas, pat tad, ja tajos ir ieskaitīti garnizona kareivji, liecina, ka Daugavpils šai laikā izaugusi par pilsētu, kurai jau sāk veidoties patstāvīga ekonomika¹⁷.

Protams, šīs jaunās ekonomiskās bāzes nozīmi vēl nedrīkst pārspīlēt. 1840.g. statistiskajos datos ir runa par 230 veikaliem un 8 rūpniecības uzņēmumiem, taču visi šie uzņēmumi ir vēl ļoti mazi. Lielākā daļa no veikaliem ir sīkas bodītes, kas to īpašniekiem kalpo vienīgi kā papildus peļņas avots. Kas attiecas uz rūpniecības uzņēmumiem, tad 1848.g. tie ir: viena alus darītava un septiņas ādu apstrādāšanas darbnīcas¹⁸. Lielu nozīmi Daugavpilī šai laikā, jādomā, vēl arvien ir saglabājusī lauksaimniecība. Pēc 1848.g. statistikas datiem pilsētniekiem šai laikā ir piederējuši 158 zirgi, 379 liellopi (kuriem jāpieskaita vēl 54, kuri nav izgājuši pavasara ganībās) un 147 cūkas. 1848.g. statistiskajos datos par iedzīvotāju skaitu Daugavpilī gan ir dažādas iedzīvotāju kategorijas, taču to struktūra ir tāda, ka pēc šiem datiem pilsētas ekonomisko struktūru grūti atšifrēt. Nozīmīgākā no grupām ir sīkpilsoņi (3574), brīvie viensētnieki (700) un muižnieki (837). Jādomā, ka nodarbošanos ar lauksaimniecību piekopa, ja ne visas, tad vismaz divas pirmās grupas.

Otra nozīmīga grupa, kas statistikas datos nav īpaši izdalīta, ir amatnieki. Pēc iepašiem statistikas datiem to 1848.g. kopsummā (bez ģimenēm) ir 175. Nozīmīgākie amati šai skaitā ir akmeņkaļi (25), miesnieki (21), drēbnieki (21), kurpnieki (19), krāšņu mūrnieki (16), krāsotāji (9), galdnieki (9), stiklinieki (9) un varkaļi (9). Starp amatniekiem atrodami arī jau tādu luksusa profesiju pārstāvji kā juvelieri (5), grāmatmācītāji (3) un kokgriezēji (2)¹⁹. Tie, protams, galvenokārt apkalpo pilsētā un apkārtņē dzīvojošos muižniekus un garnizona virsniekus, taču to lielais skaits liecina arī par vispārējās kultūras pieaugumu. Toties trūkst jebkādu statistisku datu par tādām profesijām, kā mūrnieki un namdari. Šo profesiju trūkumu tomēr būtu nepareizi tulkot kā pasivitāti celtniecībā vispār. 1848.g. ir laiks, kad

¹⁷ B. Brežgo. Latgales pilsētu vēsture. 446.lpp.

¹⁸ Turpat, 136.lpp.

¹⁹ Turpat, 293.lpp.

intensīvi tiek apbūvēta Jaunā priekšpilsēta. Pēc statistikas datiem Daugavpili kopumā laikā starp 1840.g. un 1848.g. ir uzceltas 23 mūra ēkas un 159 koka ēkas²⁰.

Attiecīgo būvamatnieku trūkums tādēļ, šķiet, skaidrojams ar to, ka visas šīs ēkas ceļ, tā sakot, mājas kārtībā. Citiem vārdiem: kroņa ēkas un, iespējams, daļēji arī muižnieku un bagāto tirgoņu mājas būvē armija, bet apkārtējiem muižniekiem (piemēram, Plāteriem, kuriem arī Jaunajā priekšpilsētā ir daudz īpašumu) ir iespējams izmantot savus dzimtcilvēkus. Kas attiecas uz tā saucamiem sīkpilsoņiem, tad jādodomā, ka viņi savas nelielās mājiņas vēl arvien ceļ pašu spēkiem, kā tas kādreiz bija pierasts viņu tēvu tēviem.

Beidzot vēl jāatgriežas pie muižniekiem, kuri pēc 1848.g. statistikas datiem ir 337. Šī grupa kopā ar garnizona virsniekiem veido pilsētas aristokrātisko virsslāni, kas pēc sava apjoma nav nemaz tik mazs. Šim virsslānim ir arī diezgan liela nozīme Daugavpils tapšanas procesā. Viņi ir tie, kas nosaka pilsētas kultūras dzīvi. Viņi ir arī tie, kas ar savu rocību šai laikā nosaka celtnu arhitektūru.

Nākamajos gados Daugavpils turpina augt arvien straujāk. 1860.gadā reģistrēti jau 19 rūpniecības uzņēmumi. Iedzīvotāju skaits (ieskaitot 6271 kareivi lielo cietokšņa garnizonu) šai gadā sasniedz jau 25764 iedzīvotājus. Salīdzināt šos datus ar 1848.g. datiem tomēr pagrūti, jo šoreiz lietota jau cita iedzīvotāju klasifikācija. Ir iespējams konstatēt, ka šai laikā tirgoņu skaits pieaudzis no 135 uz 402, amatnieku kopējais skaits (ar ģimenes locekļiem) ir 505. To skaits, kas apzīmēti ar nenoteiktu vārdu "pilsonis", pieaudzis no 3524 līdz 14399, ja vien abos gadījumos ar šo apzīmējumu tiek saprasta viena un tā pati iedzīvotāju grupa.

1860.g. Daugavpils attīstībā ir lūzuma gads. Šai gadā Pēterburgas–Varšavas dzelzceļa līnija sasniedz pilsētu. Gadu vēlāk sāk darboties Rīgas–Daugavpils dzelzceļš, bet 1862.g. jau ir pabeigta visa Pēterburgas–Varšavas līnija. 1866.g. sāk darboties arī Rīgas–Daugavpils līnijas turpinājums līdz Orlai, kam 1873.g. pievienojas dzelzceļa līnija uz Šauļiem. Īsā laikā pilsēta ir pārvērtusies par ievērojamu dzelzceļa mezglu, kas nevar neatsaukties uz tās turpmāko attīstību.

²⁰ Turpat, 417.lpp.

Un vēl viens notikums, kam nav maza nozīme: 1861.g.19.februārī Latgalē atceļ dzimtbūšanu. Tas nozīmē, ka laukos daļēji atbrīvojas darba spēks, kas aktīvi meklē sev pielietošanu un cer to atrast arī Daugavpilī.

Protams, šīs pārmaiņas pilsētas ekonomikā neatspoguļojas momentāni. Rūpniecības uzņēmumu skaita ziņā notiek pat zināma redukcija – rūpniecības uzņēmumu skaits pēc 1861.g. sāk samazināties: ja 1861.g. ir bijuši 28 uzņēmumi, tad 1862.g. to skaits jau nokrities līdz 18, bet 1868.g. – 12. B.Brežgo šo rūpniecības depresiju saista ar 1863.g. poļu sacelšanos²¹, taču statistikas dati liek par to šaubīties. Pirmkārt, depresija sākas jau divus gadus pirms poļu sacelšanās. Otrkārt, raksturīgi, ka pirmām kārtām cieš tie uzņēmumi, kas ražo būvmateriālus. Ja 1861.g. Daugavpilī ir bijuši 5 ķieģeļu ceplī, 3 krievu podiņu rūpnīcas, 7 kaļķu ceplī un 1 kokzāģētava, tad 1862.g. no tiem vairs darbojās tikai 1 ķieģeļnīca un kokzāģētava, bet 1863.g. vairs palikusi tikai kokzāģētava. Tajā pašā laikā alus darītavu un tvaika dzirnavu skats paliek nemainīgs, bet degvīna un liķiera rūpnīcas pieaug no 4 (1861.g.) līdz 8 (1869.g.)²². Viss tas rāda, ka rūpniecības depresija ir cieši saistīta ar celtniecības depresiju, bet pēdējā, jādomā, sekas tam, ka muižnieki, kas šai laikā ir galvenie ēku būvētāji, ir zaudējuši sev tik izdevīgo, lēto darbaspēku – dzimtcilvēkus un, vismaz uz laiku, pārtraukuši būvniecību. Taču iespējams, ka zināmu ietekmi uz šo depresiju atstājis arī dzelzceļš, kurš uzsūcis sevī zemāk atalgoto profesiju pārstāvjus un ļauj ievest būvmateriālus no citām vietām.

Celtniecības industrijas depresija tomēr ir īslaicīga. Jau 1864.g. atkal darbojas 2 ķieģeļu ceplī, 3 krāsns podiņu darbnīcas un 3 kaļķu ceplī, neskaitot, protams, kokzāģētavu, kura nekad nav beigusī pastāvēt. 1885.g. rūpniecības uzņēmumu skaits jau ir sasniedzis 30, bet 1896.g. – 51 uzņēmumu. Šai laikā neizvirzās kaut kāda viena nozare, bet pamazām tiek apgūtas arvien jaunas nozares, tā bagātinoties pilsētas ekonomikas dzīvei²³. Vienlaikus parādās arī pirmie iespaidīga izmēra rūpniecības uzņēmumi. Tirgoņa Izraila Gurviča tvaika dzirnavas dod produkciju par 114782 rubļiem gadā.

²¹ B.Brežgo. Latgales pilsētu vēsture. 417.lpp.

²² Turpat, 417.lpp.

²³ Turpat, 477.lpp.

Kokzāģētava ir šo dzirnavu palīguzņēmums, un dod produkciju par 28000 rubļiem gadā²⁴. Gerbera un Jofes sērkokociņu fabrikā 1881.g. strādā 200 cilvēki un tā dod 65000 rubļu produkcijas gadā²⁵. 1885.g. Zaksa sērkokociņu fabrikā jau ir 250 cilvēki, un tiek izmantotas tvaika mašīnas²⁶. Bet brāļu Nātansonu vara pogu rūpnīcā ir 150 strādnieki, kas dod produkciju par 50000 rubļiem gadā²⁷.

Tas viss raksturo Daugavpils straujo ekonomisko izaugsmi 19.gadsimta otrajā pusē. Ja 1861.g., kad atklāja pirmo dzelzceļu, tā bija tipiska provinces pilsētiņa ar daudziem sīkiem veikaliņiem, tad gadsimta beigās jau ir ievērojams rūpniecības centrs, kas iedzīvotāju skaita un saražotās rūpnieciskās produkcijas ziņā pārsniedz guberņas pilsētu Vitebsku. Tik straujš izaugums, protams, nav iespējams bez ievērojama apbūvētās teritorijas paplašinājuma. Kādreizējā Daugavpils pilsēta, kuras teritoriju tagad aizņem cietoksnis, vēl arvien pretendēdams uz pilsētas nosaukumu, tagad jau ir mazākā Daugavpils daļa. Tai apkārt izaugušas priekšpilsētas, kuru izmēri jau sen pārsniedz cietokšņa – pilsētas apmērus. Priekšpilsētas tagad jau pretendē uz galvenās, uz istās pilsētas godu.

DAUGAVPILS PRIEKŠPILSĒTAS

Priekšpilsētu veidošanās sākas, iespējams, jau pirms cietokšņa būvniecības. Daudzās celtnes, kas izvietojušās ap Daugavpils centrālo daļu 18.gadsimtā, veido tādu kā puspilsētu, kā aglomerāciju, un atsevišķās vietās, šķiet, pat kaut ko līdzīgu ciematiem. Sākot cietokšņa celtniecību, bijušie Daugavpils iedzīvotāji tad arī, acīmredzot, pāriet dzīvot šais jau agrāk pastāvējušās priekšpilsētās.

Sākotnēji apbūve, jādomā, noris bez kāda īpaša plānojuma. Galvenā apbūves zona šai laikā ir Šuņu ezera krastā, kur veidojās rajons, vēlāk iesaukts par Mazo priekšpilsētu²⁸. Ir zināms, ka šeit atradušās dzirnavas, krogs, sinagoga un ebreju kapi²⁹. Sinagogas un

²⁴ Turpat, 481.lpp.

²⁵ Turpat, 482.lpp.

²⁶ Turpat, 283.lpp.

²⁷ Turpat, 482.lpp.

²⁸ B.Brežgo. Daugavpils vēsture. 59.lpp.

²⁹ T.Ābeltiņš. Daugavpils likteņi.

kapu eksistence liek domāt, ka šeit ir samērā daudz ebreju tautības iedzīvotāji. 1823.g. ir rikojums, kas aizliedz ebrejiem dzīvot uz laukiem un liek tiem pārvietoties uz pilsētām. Ja ap 18.gs. beigām vēl vairāk kā 40% Latgales ebreju dzīvo uz laukiem, tad tagad tiem jāmeklē apmešanās vieta pilsētās un Daugavpils ebreju skaits, iespējams, dubultojās.

Šis priekšpilsētas mūžs nav visai ilgs. Nosakot cietoksnim 200 asu platu esplanādi (1816-1818), lielāko daļu no šeit būvētajām ēkām nākas pārcelt uz citu vietu. Tādēļ 1837.g. cietokšņa apkārtnes plānā šajā vietā vairs redzama tikai viena pastrupa iela, kas ved uz pussalu ezerā. Tālab šo priekšpilsētu vēlāk iesauc par Mazo priekšpilsētu. Tā pamazām atmirst, taču vēl 1861.g. šeit tiek pirktas un pārdotas mājas.

Nākošais priekšpilsētu attīstības posms ir t.s. Vecā priekšpilsēta, kas atrodas uz dienvidiem no Šuņu ezera, Šunicas upes kreisajā krastā. Arī šeit jau, jādomā, agrāk pastāvējusi apbūve, kas stiepusies gar ceļu, kas ved uz Krāslavu.

Sākoties cietokšņa celtniecībai, šai priekšpilsētai ticis izstrādāts plānojums, kuru cars apstiprina 1818.g.19.septembrī³⁰. Šis jaunais plānojums aizpilda teritoriju starp Šuņu ezeru un jau agrāk apbūvēto Krāslavas ceļu. Vecā priekšpilsēta tūri formāli saistīta ar cietoksni, it kā tiešs cietokšņa galvenās ielas turpinājums. Viss tas liek domāt, ka sākotnēji Veco priekšpilsētu plānots attīstīt ievērojami plašāku, izmantojot teritoriju, kurā jau 18.gs. beigās bija domāts veidot Daugavpili. Katrā ziņā tiem trim īsajiem stariem, kas šķērso pāris uzbūvētos Vecās priekšpilsētas kvartālus 1837.g.plānā, tikai tad būtu bijusi kāda arhitektūras kompozīcijas jēga, ja tos būtu bijis paredzēts turpināt tālāk, veidojot uz to bāzes jau plašāku pilsētbūvniecisku kompozīciju. Tas tomēr nav noticis, jo Vecās priekšpilsētas vietā drīz stājās Lielā jeb Jaunā Priekšpilsēta.

Ar kapteiņa Meļņikova ieteikto aizsargdambi radās iespējamība aizsargāt no pavasara plūdiem samērā plašu, līdz tam tikpat kā neizmantotu, teritoriju. Salīdzinājumā ar Veco priekšpilsētu, šai jaunapgūtajai teritorijai ir tā priekšrocība, ka tā atrodas pie Daugavas, kura vēl arvien kalpo kā transporta maģistrāle, kas saista Daugavpili

³⁰ И.И.Львов. Крепость-склад Двинск. стр. 41

gan ar Rīgu, gan Polocku, gan Vitebsku. Tai cieša saistība arī ar jauno Pēterburgas–Varšavas traktu un šeit pāri Daugavai paredzēts uzcelt tiltu. Viss tas, šķiet, liek mainīt sākotnējo ieceri par Daugavpils priekšpilsētu izveidošanu un Vecās priekšpilsētas tālākā attīstība apstājas, sākot veidoties t.s. Lielajai jeb Jaunajai priekšpilsētai.

Vecās priekšpilsētas galīgo likteni tomēr nosaka cietokšņa aizsardzības sistēmas tālākā izveidošana. Piemērojoties jaunajam bruņojumam, rodas nepieciešamība paplašināt esplanādi. Ar 1849.g. aizliegts būvēt privātās celtnes tuvāk cietokšnim par 500 asīm. 1857.g. šis attālums palielināts līdz 600 asīm, bet 1861.g. – līdz 700 asīm³¹. Visa Vecās priekšpilsētas apbūvētā teritorija tagad atrodas apbūves aizlieguma zonā un tās attīstība tiek pārtraukta. Kādu laiku tā vēl ir apdzīvota, taču tās iedzīvotājiem, sākot ar 1866.g., cenšas ierādīt apbūves gabalus citur. 1865.g. plānā uz esplanādes robežas, šoreiz jau otrā Šuņu ezera krastā, parādīts jaunš plānojums, kas it kā turpina abu šo priekšpilsētu attīstību. Bet vietā, kur Vecā priekšpilsēta atradusies sākotnēji, 19.–20.gs. mijā apbūve praktiski vairs neeksistē.

Kad īsti Jaunā priekšpilsēta projektēta, nosprausta dabā un apbūvēta, – nav zināms. Ap 1820.g. tai vietā atradusies vienīgi slimnīca un pāris dzīvojamās ēkas³². 1829.g. lielajos plūdus uz šo vietu no cietokšņa izsūtītas divas laivas iedzīvotāju glābšanai³³. Pat tad, ja šīs laivas ir bijušas krietni lielas, to mazais skaits liek domāt, ka šai laikā Jaunās priekšpilsētas teritorija nav intensīvi apdzīvota. Par to arī nebūtu ko brīnīties, jo šī teritorija ir viena no zemākajām Daugavpils tuvumā. Par to liecina arī Alejas ielas kādreizējais nosaukums – Purva iela. Šī iela, spriežot pēc 1837.g. plāna, ir pastāvējusi kā ceļš jau pirms Jaunās priekšpilsētas apbūves un, domājams, tā arī saukts par Purva ceļu. Iespējams, ka zināmas izmaiņas apbūvē ienes Pēterburgas–Varšavas šosejas nospraušana. Ja turpina to virzienu, ar kādu Varšavas šoseja ienāk Daugavpilī, tad šī trase gandrīz sakrīt ar vēlāko Pēterburgas ielu Jaunajā priekšpilsētā un beidzas pie Daugavas turpat blakus vietai, kurā 1865.g. plānā paredzēta pārceltuve. Viss tas liecina par vecām tradīcijām, kas Pēterburgas ielu un pārceltuvi saista

³¹ И.И.Львов. Крепость-склад Двинск. стр. 97

³² В.Бреžго Даугавпils vēsture. 59.lpp.

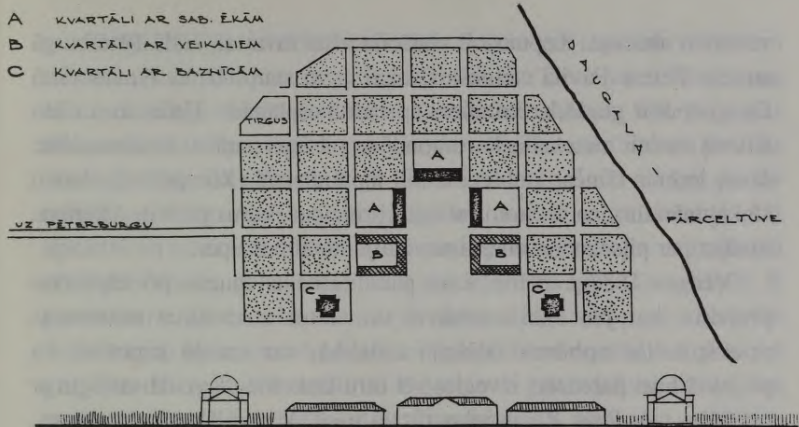
³³ Turpat, 49.lpp.

ar Pēterburgas šoseju, kas līdz dambja izbūvēšanai gājusi pa šo vietu. Kaut arī laika posms starp Pēterburgas šosejas izveidošanu un Jaunās priekšpilsētas nosprausšanu ir gaužām īss, šai laikā varēja parādīties tendence būvēties pie jaunās šosejas. Ir skaidrs, ka projektējot ielu virziens nosprausts jau izejot no vispārējās kompozīcijas, kas saistīta ar cietoksni. Jaunās šosejas virzienu tas, protams, nedaudz izmainīja, tomēr, jādomā, ka līdz pat dambja nobeigšanai jaunā Pēterburgas iela turpināja pildīt Pēterburgas šosejas funkcijas. Taču trīsdesmito gadu vidū jau noteikti eksistē Jaunās priekšpilsētas plāns un šī teritorija apbūvēta saskaņā ar šo plānu.

Minēto iemeslu dēļ, šķiet, noraidāma ir L.vova izteiktā hipotēze, ka jau 1818.g. cars, būdams Daugavpilī, apstiprinājis visu priekšpilsētas projektu. 1818.g. pilsētu vēl nepārprotami paredzēts attīstīt tikai Šuņu ezera virzienā. Kaut kādu praktisku nozīmi teritorija, kurā vēlāk uzcelta Jaunā priekšpilsēta, iegūst tikai kopā ar Meļņikova dambja projektu. Šai laikā – 1830.g. sākumā – jādomā, arī ir tās projektēšana, nosprausana un apbūvēšana. 1837.g. izgatavotajā Daugavpils cietokšņa un tā apkārtnes plānā šī priekšpilsēta jau parādīta kā eksistējoša, kaut arī Meļņikova dambis vēl nav. Trūkst vienīgi apbūve ap centrālo laukumu. Nepieciešamība pēc jauniem apbūves gabaliem šai laikā jau bija visai liela – tieši trīsdesmitajos gados strauji pieaug muižnieku skaits, kas apmetas uz dzīvi Daugavpilī un apziņa, ka tieši šeit atradīsies pilsētas jaunais centrs, liek riskēt un savlaicīgi nodrošināties ar apbūves gabalu jaunajā pilsētas centrā, negaidot dambja pabeigšanu.

Visu priekšpilsētu plāni vēlreiz apstiprināti 1839.g. Tas ir tikai formāls apstiprinājums tam, kas izprojektēts un daļēji jau realizēts trīsdesmito gadu sākumā. Kā zināms, 1833.g. cars apstiprina dambja projektu. Lai uzbūvētu Jauno priekšpilsētu, dambi nākas ievērojami atvirzīt no sākotnējās Pēterburgas–Varšavas šosejas trases un pašu šoseju tāpat sagriezt sānis ar likumu apkārt Jaunajai priekšpilsētai. Tāpat dambja un priekšpilsētas projektam, acīmredzot, bija jātop vienlaikus un principā abi tie apstiprināti jau 1833.g.

Arī Jaunā priekšpilsēta, kā to var spriest pēc 1837.g. zīmētā cietokšņa un tā apkārtnes (L.i. – priekšpilsētas) plāna ir kompozicionāli saistīta ar cietoksni. Tiesa, šai gadījumā nav neviena ceļa, kas vestu tieši no cietokšņa uz Jauno priekšpilsētu, kā tas bija Vecās

Jaunās priekšpilsētas kompozicionālā shēma.

priekšpilsētas gadījumā. Tādēļ šeit nākas lietot citus kompozīcijas paņēmienus. Pilsēta ir icplānota frontāli pavērsta pret cietoksni ar galveno lauku šīs frontes vidū. Galvenais laukums ir atklāts pret cietoksni, tā it kā ap 700 asu attālumā esošais cietoksnis noslēgtu šī laukuma vienu malu. Cietoksnis it kā ieaug pašā pilsētā. Kādā no nekustamo īpašumu pirkšanas-pārdošanas dokumentiem šis laukums tā arī nosaukts par laukumu pretīm cietoksni³⁴.

Atrast šādai pilsētubūvnieciskai koncepcijai analogu arhitektūras vēsturē ir ļoti grūti. Šī pētījuma autoram nav zināms neviens piemērs, kurā būtu apvienoti visi tie kompozīcijas principi, kādi šeit parādās. Parādes tipa laukums, kas pieslēdzas maģistrālei, ir bieži sastopams risinājums, taču šai gadījumā mums ir darišana ar kaut ko daudz sarežģītāku. Šeit mums nav maģistrāle tās tradicionālajā nozīmē, no kuras paveras skats uz monumentālu ēku laukuma dziļumā. Kaut gan, kā pakārtots, varētu teikt, lokāls, kompozīcijas paņēmiens šeit izmantots arī tradicionālais motīvs: attiecībā pret Pēterburgas (t.i. vēlāko Saules) ielu, kura šai laikā kalpo kā pilsētas maģistrāle, ir iedziļinātais laukums, aiz kura atrodas apriņķa valde. Noteicošais šai kompozīcijā ir monumentālais cietokšņa un pilsētas saslēgums. Laukums paveras uz esplanādi, aiz kuras zemajiem stādījumiem paceļas cietokšņa valnis ar kādreizējo jezuītu baznīcas torni kā

³⁴ LVVA F753-A1-L631

vertikālu akcentu. Kopumā šī situācija visai tuva tai, kādā Pēterburgā atrodas Pētera–Pāvila cietoksnis, tikai ar to starpību, ka Ņevas vietā Daugavpili ir gludā, ar krūmiem apstādītā esplanāde. Un ar to, ka šeit tālumā esošais cietoksnis korespondē ar pilsētas parādes laukumu. Pēc savas ieceres tā neapšaubāmi ir ļoti monumentāla kompozīcija, kas it kā kāpināti turpina tos kompozīcijas principus, kurus piemin Alferova, runājot par pilsētas un miesta novietojumu abpus upei.

Vērojot 1837.g. plānu, kurā parādīts nevis Jaunās priekšpilsētas projekts, bet jau esošā apbūve, un, zinot atsevišķus momentus priekšpilsētas apbūves tālākajā attīstībā, var izteikt hipotēzi, ka projektā bijis paredzēts izveidot vēl otru laukumu, T veidā saslēgtu ar centrālo, tagadējās Rīgas ielas otrajā pusē, kur vēlāk atradās tirgus, tādā veidā vēl plašāk pavēršot pilsētu pret cietoksni, un šī laukuma abos galos simetriski novietojot vienā katoļu, otrā – pareizticīgo katedrāles. Tādā veidā arī pilsēta, skatoties no cietokšņa, veidotu monumentālu panorāmu. Vienīgi šāda pilsētībūvnieciska kompozīcija attaisno vietas izvēli katoļu baznīcai, kuras būvniecībai atļauja saņemta 1838.g. Vēlāk, sekojot utilitārām interesēm, šai zonā parādījās tirgus laukums un pareizticīgo katedrālei jau bija jāmeklē jauna vieta.

Literatūrā par Daugavpili atrodami norādījumi, ka centrālā laukuma sabiedriskās ēkas tur uzceltas divdesmito gadu beigās – trīsdesmito gadu sākumā (t.i. no 1828.-1835.g.), taču 1837.g. plānā neviena no tām vēl nav parādīta. Par ģimnāziju ir zināms, ka to nolemts dibināt 1830.g. un 1831.g. patiešām arī ir nodibināta Daugavpils apriņķa muižnieku skola, ar ģimnāzijas tiesībām un ko no 1835.g. arī sauc par ģimnāziju³⁵. Taču nav zināms, kur īsti šī skola atradusies. Pēc Ļvova ziņām tikai 1837.g. nolemts celt ģimnāziju Jaunajā priekšpilsētā. Ap šo laiku, t.i., 1838.g., tiek iegūta atļauja arī katoļu baznīcas celšanai. Beidzot 1839.g. apstiprināts Jaunās priekšpilsētas daļas (jādomā, centra) plāns. Viss tas liek domāt, ka visas trīs pirmās Daugavpils sabiedriskās ēkas: apriņķa pārvalde, ģimnāzija un katoļu baznīca, patiesībā celtas 19.g.s. četrdesmito gadu sākumā. Tās celtas cietokšņa inženieru komandas uzraudzībā un, vismaz galvenajām valsts celtnēm, arhitektūras projektus devis tas pats cietokšņa ēku arhitekts Štaubergs.

³⁵ B.Brežgo. Daugavpils vēsture. 67.lpp.

Pārējā Jaunās priekšpilsētas daļa sastāv no regulāri veidotiem taisnstūra kvartāliem ar izmēriem 50x45 asis. Tie ir jau it kā ieskaņa tais racionālajās pilsēt būvniecības plānošanas shēmās, kas, dzimušas tālā senatnē, 19.gs. iegūst gandrīz vai absolūtu vērtību un parādās visur: Berlīnē, Pēterburgā, Rīgā, Odesā un citur. Taču arī šeit pastāv atšķirības. 19.gs. taisnstūra plānojums parasti ir indiferents pret apkārtni un pilsētas strukturālo kompozīciju nosaka izejot no racionāli atrisināta zemes gabalu dalījuma un ielu funkcijas. Daugavpilī šī pamatievirze tomēr vēl apvienota ar monumentāli komponēto centrālo laukumu, ap kuru, piemērojoties vietējiem dabas apstākļiem, puslokā grupējas dzīvojamie kvartāli, tā radot nevis parastā šaha dēliša, bet organiskas, sevī noslēgtas, struktūras iespaidu, kas pēc vispārējās formas mazliet atgādina dažus renesanses ideālpilsētu variantus. Šo iespaidu pastiprina tas, ka 1837.g. plānā parādās tikai pati pilsēta un mēs nezīnām, kā šai gadījumā ieturēta saistība starp pilsētu un dambi, jo dambis, kas uzbūvēts 4 gadus vēlāk, 1837.gada plānā vēl nav redzams kā pilsētas kompozīcijas elements.

Kad 1841.g. dambis beidzot uzbūvēts, tas sākotnējai kompozīcijai piedod jau stipri izmainītu formu. Uzbūvējot dambi, pa kuru no vienas puses iet Pēterburgas–Varšavas trakts, no otras – notiek arī visa satiksme ar cietoksni, pilsēta ir ieguvusi jaunu, ļoti nozīmīgu satiksmes maģistrāli, kas ienes disonansi sākotnēji viennozīmīgajā orientācijā uz cietoksni. Arhitektoniski pilsēta ir orientēta uz cietoksni, bet funkcionāli uz šoseju, tātad uz otru pusi. Tas drīz vien sāk izpausties arī arhitektūrā, jo pie jaunbūvētās šosejas sāk parādīties apbūve, kas spēj jau konkurēt ar centra daļas apbūvi. Šodien, kad visa Daugavpils kādreizējā Jaunā priekšpilsēta apbūvēta ar mūra ēkām, tas vairs nav tik izteikti jūtams, bet 1864.g., kad šeit vēl daudz sīku koka ēku, krievu ceļotājs Sementovskis raksta, ka Daugavpilī daudz skaistu ēku ir tieši pie dambja. Toties teritorija starp dambi un pilsētu jau veidojās kā neregulāru kvartālu josla, tā, vismaz plānā, izkropļojot sākotnēji skaidro pilsētas struktūru. Vēlāk, kad uzbūvēts Pēterburgas–Daugavpils dzelzceļš, pilsēta iegūst vēl vienu svarīgu interešu centru – dzelzceļa staciju. Dzelzceļa līnija tagad norobežo Jauno priekšpilsētu arī no austrumiem un vienlaikus rada teritoriju starp dzelzceļa līniju un sākotnējo pilsētu, kas tāpat tiek aizbūvēta ar kvartāliem, kuriem maz kopīga

ar sākotnējo pilsētas plānojumu. Šeit noteicošo nozīmi iegūst Alejas (agrāk – Purva) iela, kas 1837.g. plānā parādās kā neapbūvēts, jādoma, jau pirms Jaunās priekšpilsētas eksistējis ceļš. Tagad to apbūvē un tam blakus parādās tai paralēlā Krāslavas iela. Jaunās priekšpilsētas plānojums kļūst arvien neskaidrāks un haotiskāks. Mainās arī pilsētas iekšējā struktūra. Sākotnēji plānojumā tirgus vieta, šķiet, paredzēta kvartālā starp tagadējām Imantas, Kr.Valdemāra, Mihoelsa un Viestura ielām. 1837.g. plānā šī kvartāla apbūve principā atšķiras no pārējiem. Atsevišķu ēku vietā šeit parādās vairākas gari stieptas ēkas gar kvartāla malām, kuram, acīmredzot, ir nojumes, domātas vai nu tirdzniecībai jeb nojūgto zirgu piesiešanai. 1865.g. plānā, kurā galvenās tirgus vietas jau pārnestas citur, šeit atzīmēts gaļas tirgus. Taču Daugavpils veidojās kā nozīmīgs Latgales tirdzniecības centrs, kurā, it īpaši pēc dzimtbūšanas atcelšanas, sabrauc tirdzinieki no visām novada malām. Tādēļ, jādoma, drīz saprasts, ka šis nelielais laukums nespēj apmierināt Daugavpils vajadzības. Jau 1839.g., apstiprinot priekšpilsētu projektus, ir runa par jaunām tirgus novietnēm un 1865.g. Daugavpils plānā mēs atrodam vairākus tirgus, kas iekārtoti pie Jaunās priekšpilsētas esplanādes pusē, jo šī teritorija militāru apsvērumu dēļ nevar tikt apbūvēta. Tagadējās Rīgas ielas ziemeļu pusē atrodas Zirgu tirgus, kas stiepjas no Daugavas dambja līdz pat Centrālajam (Aleksandra) laukumam. Tam blakus izvietojies Lielais tirgus, kas beidzas pie katoļu baznīcas kvartāla. Purva (t.i. Alejas) ielas galā pie Rīgas ielas ir Maizes tirgus, bet tālāk aiz tagadējās Sakņu ielas ir Siena tirgus. Kopumā tās ir milzīgas platības, kuras līdzinās apmēram vienai trešdaļai no toreizējās Jaunās priekšpilsētas izmēriem.

Protams, ka tirgus laukumu parādīšanās esplanādes vietā, tāpat kā jaunizveidotie kvartāli Jaunās priekšpilsētas nomalēs, ir atteikšanās no sākotnēji skaidrās kompozīcijas. Uzbūvējot Daugavpils–Varšavas dzelzceļa līniju, kas pa uzbērumu šķērso esplanādi, tiek izjaukta arī sākotnēji nepārprotami iecerētā vizuālā saistība starp cietoksni un pilsētu. Un 1865.g. plānā jau galvenā laukuma ziemeļu galā, kas savā laikā bija pavērsts pret cietoksni, parādās Lielā tirgus paviljoni, tā pilnībā likvidējot kādreiz iecerēto kompozīciju.

Šķiet, ka par Jaunās priekšpilsētas sākotnējās pilsētībūvnieciskās koncepcijas galveno ielu ir tikusi uzskatīta Pēterburgas (Saules) iela,

kas šķērso pilsētas galveno laukumu un, kā jau teikts, laikā līdz dambja pabeigšanai būs kalpojusi kā Pēterburgas–Varšavas šoseja. Šī funkcija varēja daļēji saglabāties arī pēc dambja uzbūvēšanas un pilnībā atmiņai tikai pēc dzelzceļa uzbūvēšanas. Taču Rīgas dzelzceļa stacija 1865.g. projektā paredzēta nevis pretim Pēterburgas ielai, bet pretim Rīgas ielai. Tas rāda to lielo funkcionālo nozīmību, kādu, izveidojoties tirgus laukumiem, ir ieguvusi Rīgas iela. Arī centrālais laukums tagad jau ir pārveidojies no visām pusēm noslēgtā laukumā, kaut arī apbūve tā malās nav vienlīdz nozīmīga. Pēdējais, iespējams, ir viens no iemesliem, kādēļ laukuma izveidošana turpinās, tā centrā novietojot jauno pareizticīgo Aleksandra Ņevska katedrāli, kas pēc dažām ziņām uzcelta 1856.g., pēc citām – 1864.g., tātad, iespējams, celta no 1856.–1864.g.(uzspridzināta 1969.gadā).

Tātad no brīža, kad tika radīta monumentāla Daugavpils plānojuma iecere, līdz brīdim, kad no tā pilnīgi atsakās pa labu utilitāri funkcionālam risinājumam, paiet tikai drusku vairāk par divdesmit gadiem. Šķiet, ka sešdesmito gadu sākums šai nozīmē ir kritisks laikmets. Tas ir laikmets, kad Daugavpili ienāk dzelzceļš, liekot pamatus lielās rūpniecības veidošanai un vēl vairāk intensificē Daugavpils tirdzniecību ar apkārtējo novadu. Arhitektūras ziņā to raksturo vēlīns ampīrs. No sabiedriskām ēkām šai laikā uzceļ pareizticīgo katedrāli. Dzīvojamā apbūve vēl lielāko tiesu ir koka, kaut arī centrālajā daļā jau eksistē arī mūra dzīvojamās ēkas.

Par dzīvojamo apbūvi šī laika Daugavpils priekšpilsētās sniedz ziņas nekustamo īpašumu pārreģistrēšanas dokumenti Daugavpils maģistrāta arhīvā. Lielāko tiesu tie attiecas uz Jauno priekšpilsētu, taču ir arī tādi, kas raksturo apbūvi Mazajā un Vecajā priekšpilsētā.

Mazajā priekšpilsētā, kura, kā jau teikts, bija atliekas no vecākās apbūvētās teritorijas ārpus Daugavpils toreizējā centra, ir saglabājusies tikai viena īpašuma pārreģistrēšanas lieta, taču tā ir visai raksturīga. Īpašums atrodas uz Šuņu ezera krasta un bez dzīvojamās ēkas, kas celta no koka uz akmens pamatiem ar piecām logu asīm, tur atradās vēl vesela rinda citu ēku: flīģelis, šķūnis, klēts, zirgu stallis un vēl kāda neliela ēciņa. Viss tas rāda, ka mums šeit patiesībā ir darīšana ar nelielu lauku saimniecību³⁶. Doti arī apbūves gabala izmēri: 92 x 29 m,

³⁶ LVVA F753-A1-L 630

Daugavpils vēsturiskā centra ainava pie Vecā tirgus.

kas tātad dod kopējo apbūves gabala platību 0,45 ha. Salīdzinājumā ar Jaunās priekšpilsētas plānojumu šāds apbūves gabals ietver sevi apmēram pusi no pēdējās kvartāla platības. Taču Jaunajā priekšpilsētā vienā kvartālā parasti ir vairāki apbūves gabali, kas pat centrā, kur tie, šķiet, ir īpaši lieli, nepārsniedz ceturtdaļkvartāla. No dokumentiem zināms tikai viens gadījums, kad vienam īpašniekam (Ignātam Plāteram) pieder puse no kvartāla, taču arī šai gadījumā īpašumā ir tikuši apvienoti vairāki apbūves gabali.

Arī Vecajā priekšpilsētā saglabājusies viena īpašuma pārreģistrēšanas lieta. Īpašums atrodas pie Krāslavas ceļa un arī šai gadījumā tā ir koka dzīvojamā māja uz mūra pamatiem³⁷. Atšķirībā no citiem gadījumiem, kad dzīvojamās ēkas parasti raksturo ar logu skaitu, šai gadījumā doti tiešie izmēri – 5 3/4 asu gara un 3 1/4 asu plata (ja šai gadījumā lietota oficiālā 7 pēdu garā ass, par ko liek šaubīties ass dalījums ceturtdaļā, tad ēkas izmēri ir 12,25 x 6,92). Saimniecības ēkas apzīmētas kopīgi kā pagalma celtnes, īpaši izdalot vienīgi mūra pirti. Arī šai gadījumā dots apbūves gabala izmērs – 1491 kvadrātais jeb 0,68 ha.

Abi piemēri no Mazās un Vecās priekšpilsētas liek domāt, ka šeit kā mantojums no sākotnējās apbūves vēl arvien ir daudzi ļoti lieli apbūves gabali, kas tiek izmantoti lauksaimniecībai.

³⁷ LVVA F753-A1-L 628

Jaunās priekšpilsētas dzīvojamā apbūve jau būtiski atšķiras no apbūves abās pirmajās Daugavpils priekšpilsētās. Tie vairs nav arī apbūves gabali, kuri tiktu izmantoti lauksaimniecībai. Otrkārt, un tas ir visai svarīgi pilsētas tālākai attīstībai, – ne visai lielajā Jaunās priekšpilsētas teritorijā mēs jau sastopamies ar krasi izteiktu sociālu dalījumu: ir centra kvartāli, kuros saceltas divstāva mūra ēkas un ir nomales, kurās nereti tiek pārdotas koka ēciņas ar trim jeb pat divām logu ailām un bez jebkādas piebildes par to, ka tai būtu mūra pamati. Acīmredzot, šis sociāli noteiktais ēku tips pastāv no laika, kad Jaunā priekšpilsēta vēl tikko sāka apbūvēties un šeit apmetās arī tie sociālie slāņi, kas vēlāk no šejienes izspiesti.

Mazās koka ēciņas, kas sešdesmitajos gados Daugavpils Jaunajā priekšpilsētā vēl ļoti daudz, jādomā, maz ko atšķiras no tautas arhitektūrā lietotajiem tipiem. Īpašumu pārreģistrēšanas dokumentos to apraksti ļoti skopi un, kā likums, ierobežojās ar uzrādīto celtnes materiālu un logu skaitu.

Daudz lielāku interesi izsauc mūra ēkas, kas sastopamas īpašumu pārreģistrēšanas dokumentos. Gandrīz visas tās atrodas abos kvartālos pie centrālā laukuma, kas vienlaikus robežojās arī ar tagadējo Rīgas ielu. Acīmredzot abi šie kvartāli jau sākotnēji paredzēti dzīvojamām ēkām ar veikaliem apakšstāvā un mūra celtnes šeit, vismaz pie laukuma un galvenajām maģistrālēm, būs bijušas obligātas.

Tā puse no kvartāla, kas pieslēdzas centrālajam laukumam starp tagadējām Rīgas, Vienības, Saules un Ģimnāzijas ielām, sākotnēji (t.i. ap 1840.g.) piederējusi Ignātam Plāteram, kas šeit uzbūvējis četras, tikai ar kapitālām sienām vienu no otras nodalītas mājas ar kopīgu pagalmu, kuras viņa mantinieki pārdod atsevišķiem īpašniekiem. Visvairāk no šīm ēkām aprakstīta māja, kas pavērsta pret laukumu³⁸. Tā ir divstāvu mūra ēka ar astoņiem logiem galvenās fasādes otrajā stāvā. Apakšējā stāvā atrodas vārti jeb, pareizāk izsakoties, caurbrauktuve, kurai vienā pusē ir veikals ar vienām durvīm un diviem logiem, otrā – arī veikals, tikai ar vienām durvīm un vienu logu. Zem pirmā veikala atrodas pagrabs. Otrā stāva telpas pieejamas no galerijas pagalma puses.

³⁸ Turpat, L 631

Blakus esošā māja, kas iziet uz tagadējo Rīgas ielu, tāpat kā iepriekšējā, ir divstāvu un arī tās apakšējo stāvu aizņem veikali, zem kuriem ir pagrabi³⁹. Šai mājai fasādē ir tikai pieci logi un par vārtiem nekas nav minēts. Vēl skopāks apraksts dots ēkai, kas iziet uz Saules ielu, taču šķiet, ka arī šī bijusi līdzīga abām pirmajām⁴⁰.

Arī kvartālā, kas atrodas otrpus laukumam, nākās sastapties ar līdzīgām ēkām. Šeit aprakstīta māja, kas iziet uz Saules ielu un atrodas pie Cietokšņa ielas stūra⁴¹. Tā ir divstāvu mūra ēka ar astoņiem logiem augšējā stāva fasādē. Apakšējo stāvu kā parasts ieņem četri veikali, tāpat standarta tips ar vienām durvīm un vienu logu. Caurbrauktuve nav pieminēta arī šai gadījumā, toties starp šo un kaimiņu māju atrodas vienu asi plata sprauga, kas aprakstā tā arī nenosaukta par vārtu vietu. Šī kvartāla otrā pusē, tāpat uz Rīgas ielas (kas tad saukta par Katoļu baznīcas ielu) un Cietokšņa (toslaikus – Maskavas) ielas stūra atradās otrs divstāvu mūra nams ar 11 logiem, veikaliem pirmajā stāvā un pagrabiem zem tiem⁴². Beidzot vēl jāpiemin viena mūra ēka, kuras atrašanās vieta nav precīzi zināma, jo tā laika kvartālu numerācija atšķiras no tās numerācijas, kas lietota 1865.g. plānā. Taču ja šā pētījuma autoram ir izdevies pareizi atšifrēt veco kvartālu numerācijas sistēmu, tad runa ir par kvartālu, kas atrodas gaļas tirgus ziemeļu pusē⁴³. Šeit pieminēti trīs veikali, divi divstāvu, viens vienkāpju – visi mūra. Divstāvu ēkās virs veikaliem atrodas dzīvojamās telpas.

Izdarot kopsavilkumu, var teikt, ka visos šais mūra ēku gadījumos mums darišana ar tipisku komerciālbūvniecību. Jāšaubās, vai kādā no šīm ēkām dzīvo pats mājas īpašnieks. Visas tās, jādodomā, ir paredzētas izīrēšanai veikalu īpašniekiem, kuri iegūst savā rīcībā veikalu apakšstāvā un dzīvojamās telpas augšstāvā. Galerijas, pa kurām var nokļūt otrā stāva dzīvokļos, pieminētas tikai vienu reizi. Taču ēku plānojums, cik to iespējams pēc aprakstiem rekonstruēt, liek domāt, ka šādas pagalma galerijas ir bijušas parastas parādības.

³⁹ LVVA F753-A1-L 616

⁴⁰ Turpat, L 635

⁴¹ Turpat, L 629

⁴² Turpat, L 641

⁴³ Turpat, L 640

Dzīvojamā ēka pie dambja.

Dzīvošanai šai laikā, acīmredzot, kalpo koka ēkas, arī bagātajiem tirgotājiem un muižniekiem. Tikai astoņdesmitajos gados ieviešas jauns mūra dzīvojamās ēkas tips, kurā arī pirmajā stāvā jau ir dzīvojamās telpas.

Jau 1865.g. plānā ir paredzēta Daugavpils tālākā attīstība, paplašinot pilsētas apbūvēto teritoriju gan uz austrumiem no Jaunās

priekšpilsētas (tā saucamā Jaunbūve), gan apgūstot teritoriju starp Daugavas krastu un 1841.g. uzcelto dambi (tā saucamais Gajoks). Vēlāk apbūvēta tiek arī daļa no esplanādes, kurā 1865.g. plānā vēl paredzēti tikai augļu un sakņu dārzi. Visas šīs jaunākās priekšpilsētas, kaut arī to apbūves laiks tikai par pāris gadu desmitiem atšķiras no Jaunās priekšpilsētas apbūves sākuma, tomēr iziet ārpus tā, ko parasti mēdz saprast ar jēdzienu "Daugavpils pilsētas vēsturiskais centrs". Iemesli tam vairāki. Pirmkārt, Jaunās priekšpilsētas sākotnējais plānojums noslēdz to posmu, kad Daugavpils cietoksnis (kā pilsēta jeb kā tās centrs) un priekšpilsētas vēl tika uztvertas kā kompozicionāli vienots komplekss. Ja 1837.g. zīmējumā vēl šī tieksme pēc kompozicionālas vienības ir nepārprotama, tad 1865.g. plānā tā jau pilnīgi zudusi. Ir sācies jauns laika posms, kurā pilsēta jau ir pārāk liela, lai to komponētu kā vienotu ansambli. Tagad priekšplānā izvirzās teritorija, kas tiek saparcelēta un funkcionāli apgūta, un visam tam jau ir maz kopēja ar vēsturisko centru.

Otrkārt, Jaunā priekšpilsēta tikai pavisam īsu laiku un arī tad tikai tīri formālā aspektā ir priekšpilsēta: jau pašā sākumā plānots tur izvietot apriņķa administratīvās iestādes, kuras bija pārceltas uz Krāslavu. Tātad Jaunā priekšpilsēta ir priekšpilsēta tikai tik ilgi, cik cietoksnis vēl arvien pēc vecas tradīcijas tiek uzskatīts par pilsētu. Taču reāli tā jau pašā sākumā kļūst par pilsētas faktisko centru un visa viņas apbūve piemērojas šai funkcijai. Turpretim vēlākās priekšpilsētas tā arī saglabā savu priekšpilsētu raksturu līdz pat mūsu dienām. Tādā veidā tās gan pēc plānojuma rakstura, gan pēc apbūves un funkcijas ir kaut kas pilnīgi atšķirīgs no pilsētas vēsturiskā centra. Tādēļ par viņām šai pētījumā tikai daži vārdi.

Jaunbūve izveidota uz austrumiem no Jaunās priekšpilsētas ap Pēterburgas šoseju kā ap mugurkaulu. Plānojuma pamatā taisnstūra ielu tīkls ar kvartāliem, kas mazliet lielāki par Jaunās priekšpilsētas kvartāliem. Atsevišķu kvartālu vietā 1865.g. plānā paredzēti laukumi jeb sabiedriskās ēkas: baznīcas, tirgus laukums, tirgus pagalmi (гостинный двор) un citas. Pēc 1865.g. plāna nekādas rūpnīcas šeit nav paredzētas, taču jau 19.gs. beigās šeit tādās ir vairākas: Zaksa sērskociņu fabrika, krošu fabrika, dzelzceļa remonta darbnīcas un lopkautuve. Dzīvojamā apbūve te sāk veidoties jau 1866.g., kad uz

Pareizticīgo baznīca vecajos Garnizona kapos.

šejieni pārceļ tos, kam mājas atradās jaunajā paplašinātajā esplanādes joslā. 20.gs. aiz Jaunbūves tiek veidoti mūsdienu dzīvojamie rajoni.

Atšķirībā no Jaunbūves, kas 1865.g. plānā veidota kā tipisks dzīvojamais rajons, Gajoks jau 1865.g. plānā iezīmējas kā rūpniecībai paredzēta teritorija. Šeit plānā paredzētas kokzāģētavas, kokmateriālu un malkas noliktavas, kā arī labības klētis. Vēsturiski Gajoks patiešām

arī veidojies kā rūpniecības rajons, kurā ceļ kokzāģētavas, nelielas ķieģeļu rūpnīciņas, kaļķu ceplis, dzimavas, krāsns podiņu rūpnīcas u.c. Šeit 19.gs. beigās sāk darboties arī ūdensvada stacija, bet 20.gs. sākumā uzcelta elektrostacija. Teritorijas priekšrocības kā rūpniecības rajonam ir tās, ka tā pieslēdzas tieši Daugavai. Tomēr teritorija līdz papildus dambja uzcelšanai bieži cieta plūdos. Tikai 1924.g. izbūvēja apm. 2 km garu dambi, kas teritoriju aizsargāja no plūdiem. 1908.g. Gajoku nopostīja ugunsgrēks. Smagus postījumus Gajoks cieta arī Otrajā pasaules karā.

Anita Liepa

PASAKAINAIS SVENTES MEŽS

Pirmā redzēšanās nebija no priecīgajām. Sablīvēti mazā rūpnīcas autobusiņā, kājās stāvēdami, kratījāmieš pa bedrainu ceļu, kas no Sventes ciemata iestiepjas lielā jauktu koku mežā. Ceļmalās vīdēja egles, priedes, pa kādam bērzam, apsei, jaunam ozolam. Līdz šim mežs bija skatīts vienīgi pa satiksmes autobusa logu, braucot uz Ilūkstei vai Bebreni. Tas sākas aiz Sventes pēdējiem namiem un plešas gandrīz līdz pašai Ilūkstei, bet uz Daugavas pusi – līdz Aroņu sādžai netālu no Daugavas. Skaists, dzīvīgs zaļmates Sēlijas mežs, kurp daugavpilieši un ilūkstieši brauc ogot un sēņot.

Pirms vairākiem gadiem lielā meža izcirtumā bija stādīti jauni koki, bet nebija iesaģuši, tādēļ mežsaimnieki izcirtumu atvēlēja pilsētniekiem dārzkopības kooperatīva iekārtošanai. Zemes kārotāji, izkļuvuši brīvā gaisā, vērās apkārt satriekti un apmulsuši. Pusi izcirtuma klāja krūmiem noaudzis smiltājs, otrā pusē pletās staigns kūdrājs. Mums, kultūras un izglītības darbiniekiem, bija iedalīts bedrainais, kazenājiem nostīgots smilšu klajums, otra – auglīgākā zemes daļa tika rūpnīcas strādniekiem. Ne vieni, ne otri neizskatījās sajūsmināti, un vēl gadiem ilgi pēc šīs pirmās kopsapulces līdumnieku darbus neviens neuzsāka. Tuvumā ne māju, ne šķūņu, lietus laikā vienīgais glābiņš zem milzīgajām zaķu eglēm.

Tajā pavasarī izcirtums jau bija sadalīts nelielos zemes gabaliņos. Man tika pats pirmais, visbiezāk noaģušais jauniem bērziem un kazenājiem. Vēl nezināju, ko ar to iesāķu, bet savijņoja apziņa, ka tas ir mans. Ar visiem bērziem un kazenājiem. Bija spoža diena pašā maija sākumā. Saule karsēja kā vasarā, bet zemes iedobēs vēl balsnija sniegs. Mēs ar meitu, peldkostīmos izmetušās, kailām kājām gājām

pabradāt pa seklo, likumaino Daugavas pieteku Silupi, kas brāžas cauri mežam desmit minūšu gājienā no izcirtuma. Upītes ieleja uzdvesa dzestrumu un vāru, saldeni smaržu. Izlaužoties cauri brikšņiem, pavērās neparasts skats – dūksnainā ieleja grima siku, sārtu ziedu miglā. Zemie krūmi atgādināja ceriņus, bet zari bija siksti, neļāvās laužami, no lūzuma vietas nāca dīvaina, tāda kā indīga smarža. Lapu krūmiem vēl nebija, tikai ziedu ķekari pie žuburainajiem zariem. Zalktenes – pilna ieleja noslēpumaini smaržojošo, līdz tam tikai grāmatas ilustrācijās redzēto reto indes augu. Par indi nebūtu ko sūdzēties, tā – pašai zirdzībai, lai neaizietu neziņā tie paši nedaudzie, retie. Un nosaukumam laikam pamatā šī indes līdzība ar meža ķēniņu, kā tas tiek dēvēts pasakās.

Meža ķēniņu mēs ieraudzījām, atgriezušās savā nogabalā. Tas, pelēcīgo, melniem līkločiem izraibināto ikdienas kārtu nomainījis pret koši zilu kāzu tērpu, gozējās saulē pie zaru kaudzes. Iztraucēts atpūtas brīdī, nenobijās un nesteidzās nozūst, vienīgi pavirzījās no cilvēkiem tālāk un atļaidās pie otras zaru kaudzes. Uz ādas spilgtā ziluma melnais raksts izskatījās kā mākslinieka rokas uzzīmēts. Zalktis, meža ķēniņš, mierīgs, pašapzinīgs. Un neredzēti skaists, kā no pasaku grāmatas izniris. Vien zelta kroņa trūka. Tikai pēc laba brīža, pārāk lielas uzmanības nogurdināts, lēnām ieslīdēja biezoknī, aizlocījās starp bērzu stumbriem.

Tolaik, kad zemes gabaliņš jau bija atīrīts no brikšņiem un atzīmēta ceļamās mājiņas vieta, man gadījās vēl dīvaināka satikšanās Sventes mežā. Ar lāpstu pār plecu soļoju no autobusa pieturas uz savu zemes gabaliņu. Ceļa vidū pamanīju dažus glītus laukakmeņus dūres lielumā. Tie, acīmredzot, izkrituši kādam celtniekam. Pagājusi akmeņiem garām, iedomājos, ka derētu paņemt. Man taču arī pamati ceļami. Pagriezusies atpakaļ, sastingu mēmā izbrīnā. Ceļa vidū dažu soļu attālumā stāvēja melns mežakuilis, īsts milzenis strupiem, dzeltenīgiem ilkņiem. Acīmredzot, mežmalas krūmos stāvēdamas, vērojis mani aizejam, lai šķērsotu ceļu. Mana atgriešanās bija viņu pārsiegusi tāpat kā mani – viņa parādīšanās. Smagā galva pagriezta uz manu pusi, mazas, vērīgas acis urbās man sejā. Tā mēs brīdī stāvējām, vērdamies viens otrā. Iai gan par sastapšanos ar mežakuilīiem bija dzirdētas briesmu lietas, es neizjutu ne mazākās bailes, tikai izbrīnu

par zvēra tumšo spalvu un neticami lielo ķermeni. Tas noteikti bija ļoti vecs un gudrs zvērs. Viņa skatiens šķita tik cilvēcīgi rāms, ka man sametās neērti. Kad pieliecos uzlasīt akmeņus, viņš arī novērsās un, ceļu šķērsojot, bez steigas nozuda mežā. Bet viņa pēdas ceļmalas miklajā smiltī saglabājās vēl vairākas dienas.

Kad tapa gatava dārza mājiņa, un es tur reizēm mēdzu pārnakšņot, mežs citu pēc cita atklāja man savus noslēpumus. Reiz redzēju caunu tekam pāri ceļam. Jāņu naktī dimanta spožumā šur tur mirguļoja jāņtārpiņu gaismekliši, pāri pagalmam palaikam klusi kā ēna pārslidēja pūce, dodamās nakts medībās; aizplivinājās sikspārņu pāris. Mēs nebieidējām cits citu, mēs centāmies būt satīcīgi kaimiņi.

Tikai vienreiz –.

Biju aizvērusi grāmatu un nopūtusi sveci, lai laistos miegā, kad izdzirdu no tālienes nākam baisīgu rējienus. Tam vajadzēja būt lielam un dusmīgam sunim, kam tāda, tik dobja balss. Divi trīs dārzu īpašnieki atbraucot mēdza ņemt līdzī suņus, bet tie bija sīkļas ar smalkām, spalīgām balsīm. Nodomāju, būs atklidis kāds malu mednieks vai mežsargs. Rējieni tuvojās un šķita arvien baismīgāki – piesmakuši, dobji. Prātā iešāvās sen atpakaļ lasītais stāsts par baismīgo Bāskervilu suni, kas, jaunībā lasīts, bet vēlāk, filmā pārtapis, neizraisīja nekādas emocijas. Taču tonakt biju gatava noticēt šī drausmoņa esamībai, kas brīnumainā kārtā no svešzemju autora grāmatas pārceļojis uz Sventes mežu. Bet rējieni tuvojās. Nu jau pie ieejas dārzā, nu jau aiz durvīm un tagad aiz manas istabas loga. Šausmās sastingusi, savilkos kamolā un aizturēju elpu. Rējējs bija apstājies pie loga. Ziņkāre tomēr pārspēja bailes, un es pavēros laukā pa aizkaru spraudziņu. Mēness apspīdētajā dārzā pie ābeles, manā logā blenzdams, stāvēja un rēja ragains zvērs – brūns stirnu buks. Atlaidusies atkal guļus, aizbāzu ar pirkstiem ausis, un klusiņām smējos. Lai rējējs nedzirdētu.

“Jūs esat ļoti bagāti”, – reiz sacīja kāds poļu tūrists, ko iepazīstināju ar dabas ainavām Daugavpils apkārtnē.

Es viņam aizrādīju, ka izsmiet cilvēkus nav prātīgi, bet viņš palika pie sava.

“Jūs paši nezināt, cik bagāti esat. Es apskaužu jūs. Ja Varšavas tuvumā būtu tāds mežs!”

Es vienmēr atceros šos vārdus, staigājot pa Sventes mežu. Pa zaļās pasakas takām, kuras vērtība nav mērojama rubļos, dolāros vai latos.

Varbūt mēs tiešām esam bagātāki un laimīgāki, nekā mums šķiet.

Jāzezs Rudzītis

ANDREJS PUMPURS DAUGAVPILĪ

Pēc atgriešanās no Serbijas (uz kuriem A.Pumpurs 1876.gada rudenī bija devies kā krievu brīvprātīgais, lai piedalītos serbu un melnkalniešu karā ar turkiem) un pēc vēltīgiem darba meklējumiem Krimā civilā nozarē, dzejnieks 1877.gada maijā brīvprātīgi iestājās regulārajā krievu armijā. Te viņš dienēja no 1877.gada 17.maija¹ 19 gadus, 1890.gada 27.augustā iegūstot štābkapteiņa militāro pakāpi. 1896.gada 22.septembrī pēc j.st. (pēc v.st. – 10.septembrī), sasniedzot 55 gadu vecumu, saskaņā ar armijā pastāvošajiem nolikumiem viņam vajadzētu izstāties no militārā dienesta. Pumpura izdiena armijā 1896.gada septembrī būtu deviņpadsmitarpus gadi, t.i., līdz armijas pensijas saņemšanai (25 dienesta gadi) viņam trūktu piecarpus gadi. Tie bija jāizdien citā ar armiju saistītā dienestā. Šādu iespēju viņš saskatīja intendantūrā. Taču tajā iekļūt vienkāršam, no zemnieku kārtas nākušam virsniekam, sevišķi vēl nekrievu tautības, bija gandrīz neiespējami. Daugavpils intendantūrā vietu viņš dabūja pēc ģenerāladjutanta Ottona Rihtera ieteikuma².

1895.gada vasarā Pumpurs bija karaspēka daļā Ikšķīles nometnē, bet Rihters (kura pastāvīgā dzīvesvieta bija Pēterburga) savā kādus trīsdesmit kilometrus attāļajā Rikteres muižā Rīgas apriņķa Rikteres (Sidgundas) pagastā. Pumpurs devās pie viņa ar lūgumu palīdzēt rast darbu Daugavpils intendantūrā.

¹ Atskaitot atsevišķus gadījumus, kur par to ir īpaša norāde, datējumi 19.gadsimtā un 20.gadsimta sākumā līdz pat jaunā stila kalendāra ieviešanai – pēc vecā stila.

² Ģenerāladjutants – galma tituls, ar ko tā īpašnieks, kam bija jābūt ar augstu militārā dienesta pakāpi, tika uzņemts cara svītā; titula piešķiršanai bija nepieciešams, lai izraudzītajai personai būtu vismaz ģenerālleitnanta pakāpe.

1896.gada 12.jūlijā Pumpuru pārceļ uz Daugavpils intendantūru par speciālo uzdevumu 9.klases ierēdņi. Cariskajā Krievijā ierēdņi bija iedalīti 14 klasēs. Vīzemākā bija 14.klase. Vienlaikus ar iecelšanu viņam piešķirta dienesta pakāpe "kolēģijas asesors". Tātad dzejnieks veiks savus pienākumus kā ierēdnis, ne oficieris. Pēc pavēles izdošanas par pārceļšanu pirms faktiskās pāriešanas jaunajā darbā 1896.gada 25.jūlijā, viņš piekomandēts savai armijas daļai dienesta lietu nodošanai. 14.augustā viņš ierodas Daugavpils intendantūrā.

Kas tā bija? Intendantūra – armijas saimnieciskās apgādes iestāde. Daugavpilī tā veica karavīru un virsnieku apģērbu, apavu, audumu, telšu un telšu piederumu, gultu un gultas veļas, trauku, hospitāļu piederumu u.c., bet it īpaši apģērba pieņemšanu, glabāšanu un nogādi karaspēka daļām. Tā bija viena no lielākajām armijas mantu glabātavām visā Krievijā un apgādāja Viļņas un Varšavas kara apgabala karaspēku, pārvaldes un iestādes. Atsevišķos gadījumos, pēc īpašiem Galvenās intendantūras (Pēterburgā) rīkojumiem, Daugavpils nodaļa piegādāja armijas mantas citiem kara apgabaliem.

Daugavpils, tāpat kā visa Latgale, tai laikā bija iekļauta Vitebskas guberņā. Pēc Krievijas impērijas Pirmās vispārējās iedzīvotāju skaitīšanas datiem, 1897.gada 28.janvārī Daugavpilī bija 69675 iedzīvotāji. Pilsētā bija Pēterburgas–Varšavas, Rīgas–Orlas dzelzceļu mezgla punkts. Šosejas savienoja Daugavpili ar Pēterburgu un Kauņu. Daugavpils cietoksnis, kurā atradās tās garnizons, bija viens no nozīmīgākajiem Krievijas impērijas rietumu daļā. Pilsētā bija daudz fabriku, veikalu un siktirgotavu.

Daugavpilī 1897.gadā reģistrēti 32064 ebreji, 19149 krievi, 11420 poļi, 3126 vācieši, 1525 baltkrievi, 1274 latvieši, 193 ukraiņi, 190 lietuvieši. Patiesībā latviešu skaits bija manāmi lielāks nekā skaitīšanā minēts, jo starp "krieviem", "baltkrieviem", "poļiem" un "vāciešiem" bija ne mazums latviešu.

Nav šaubu, ka Pumpurs ir zinājis, – viņš dzīvo starp latgaliešiem – latviešu tautas atzarojumu. Būdamis ļoti jūtīgs pret jebkuras vides etnogrāfiskajām īpatnībām, viņš, bez šaubām, būs ievērojis, ka Daugavpilī un tās apkārtnē dzīvo iedzīvotāji, kuru valoda atšķiras no tālaika latviešu grāmatniecībā un presē vispārzināmās un viņam tuvu pazīstamajos Latvijas apvidos sadzīvē lietotās, bet vienlaikus ir tik

tuva šai valodai un ir latviešu valodas savdabīgs nozarojums. Apraksts "No Daugavas līdz Donavai" liecina, ka pat brauciena laikā uz Maskavu 1876.gadā dzejnieks jau ir ieklausījies latgaliešu izloksnē un viņa uzmanību ir pievērsušas tās īpatnības.

Daugavpils periods Pumpuram raksturīgs ar atrautību no plašākas sabiedrības, ar attālināšanos no literatūras un literārās jaunrades, ar literārās darbības pieklusumu.

Pumpuru pirmā dzīvesvieta, kurā viņi nodzīvo visilgāk – kādus trīsarpus gadus, ir netālu no Intendantūras pārvaldes Viļņas, vēlākajā A.Pumpurā ielā. Tajā ar 99. numuru ir trīsstāvu mūra nams, bijusi Intendantūras pārvalde (Pumpura laikā māja bija divstāvu).

Angelika Gailīte (1884–1975) – Pumpura sievas Edes (1852–1937) māšas Annas meita, kas kopš 1899.gada rudens dzīvoja Pumpuru ģimenē, savā darbā "Rītausmā. Autobiogrāfisks un kultūrvēsturisks tēlojums" (izdots Toronto 1968.gadā) par dzīvesvietu Viļņas ielā raksta: "Pumpuri dzīvoja Daugavpils jaunceltņu rajonā, toreiz kādā mājā dārza vidū. Iela bija smilšaina, bet dzīvoklis plašs, un dārzs bija jauks."

"Pumpuri iņēja māju ar palielu dārziņu tās priekšā. Mājas saimnieks bija polis Makovskis. Iela bija nebruģēta, smilšaina – kā viss šai pilsētas daļā."

1896.gada rudenī (cenzūras atļauja 16.setembrī) grāmatā iznāk "No Daugavas līdz Donavai" – "latviešu savvaļnieka ceļojuma apraksti serbu-turku kara laikā 1876. gadā". Darbs bijis jau Mājas Viesa "Literāriskajā pielikumā" 1895. gadā. Jādomā, ka sacerējums pabeigts un galīgi noslīpēts Panevėžas periodā (armijas dienestā uz Panevėžu dzejnieku pārceļ 90. gadu sākumā, tur viņš ar ģimeni dzīvo līdz pat aiziešanai uz Daugavpils intendantūru).

Daugavpilī Pumpura ģimenē dzīvo sieva, bērni Arturs Valdis (dzim. 1876), Alma Elza (1883), Teodors Andrejs (1885), Aleksandrs (1887), Indriķis Jevgeņijs (1889), Elza Aleksandra (1893), kopš 1899. gada augusta – sievas māšas meita Angelika.

Alma mācās ģimnāzijā, Teodors – reālskolā.

Arturs deviņdesmito gadu otrajā pusē kādu laiku strādā Daugavpilī aptiekā. 1897. gada rudenī viņš Kazaņā noliek kādu aptiekas darbinieka eksāmenu – Ede Pumpure savās atmiņās saka: "provizora

palīga” eksāmenu (provizors – aptiekas darbinieks ar augstāko farmaceitisko izglītību). Strādā Vitebskā par provizora palīgu, bieži iebrauc Daugavpilī pie vecākiem.

Diežgan daudz ziņu par Pumpura darbu intendantūrā ir tās pavēļu grāmatās Krievijas Centrālajā Valsts kara vēstures arhīvā Maskavā.

Pilnīgas Daugavpils intendantūras pavēļu grāmatas ir par 1899., 1900., 1902.gadu, trūkst par viņa pirmajiem divarpus darba gadiem.

Dažas ziņas par viņa darbu intendantūrā pirmajos divarpus gados sniedz raksta “Austrumā, aiz zemēm jūrām” pirmā daļa, kas publicēta Mājas Viesa Mēnešrakstā 1898. gada 10. numurā.

1896.gadā Pumpurs ir bijis komandējumā Tbilisī, bet 1897.gada vasarā – Taškentā.

Īsi pirms viņa atgriešanās no Taškentas mirst un 1.septembrī apbedīta meita Alma.

1898. gada jūnijā Pumpuram atkal ir komandējums uz Tbilisī.

Brauciena ierosmē ir radusies viņa raksta “Austrumā, aiz zemēm jūrām” pirmā daļa. Dzejniekam bija iecere sniegt izvērstu aprakstu ciklu par saviem vērojumiem dienesta braucienos pa Āzijas zemēm. Iecere netika realizēta.

1899. un 1900.gadā līdz braucienam uz Tālajiem Austrumiem viņš ir bijis komandējumos ar intendantūras mantām uz Rīgu, Daugavgrīvas cietoksni, Viļņu, Kauņu, Brestļitovsku, Kremenčugu, Odesu, Lamžu (tagad pilsēta ziemeļaustrumu Polijā), Zambrovu.³

Braucienos Pumpurs bija intendantūras mantu transporta priekšnieks. Viņam par palīgiem brauca 1-3 kalpotāji.

Komandējumi gan paņēma lielu gada daļu, tomēr viņš, lielākoties, ir dzīvojis Daugavpilī – ģimenē. Tikai viņa pēdējais komandējums uz Tālajiem Austrumiem bija ilgstošs. Braucieni ar intendantūras mantām viņam bija pats sarežģītākais un atbildīgākais darbs.

1899. un 1900.gadā Pumpurs 23 reizes ir bijis intendantūras dežurants. Viņam allaž palīgos bija četrpadsmit cilvēki. Dežūras ilgums bijis divdesmit četras stundas. Vismaz kādu laiku 1899.gadā viņš ir bijis noliktavas pasta istabas priekšnieks. Sakarā ar priekšnieku

³ Zambrove pavēlē apzīmēta ar “noc”, kas varētu krieviski nozīmēt “поселок”, t.i. ciemats.

maiņu viņu nozīmēja komisijā, kam bija jāpieņem un jāpārbauda intendatūras noliktavas un veikali. Nācās veikt arī citus uzdevumus.

Pie Pumpura mājās ir ciemojušies gan viens otrs ierēdnis, gan kādi latviešu virsnieki, arī kapteiņi Kreicbergs⁴ un Salgals.

Toreizējā Daugavpils garnizona priekšnieka Rumjanceva atraitne Anna (mirusi 1942.gadā) 1940.gadā Konstantīnam Karulim stāstījusi, ka Pumpurs apmeklējis virsnieku kluba deju vakarus. Visas gaidījušas, vai viņš ieradīsies, jo viņš bijis "labākais dejojājs Daugavpilī", "galants kavalieris". Intelīgences, takta, smalkjūtības un iejūtības ziņā Pumpurs tiešām varēja izcelties Daugavpils virsnieku vidū. Zīmīgs, tomēr apšaubāms un, liekas, labākajā gadījumā tikai uz pašu intendatūras sākumposmu attiecināms apgalvojums par viņu kā "labāko dejojāju", jo pēc Anša Gulbja un skolotāja Matisa Rāceņa-Āriņa liecībām Pumpurs jau ilgāku laiku pirms savas slimības saasināšanās ir jutis sāpes. Taču Daugavpilī bija izveidojies nacionāli noskaņotu latviešu virsnieku un inteliģentu pulciņš, kas laiku pa laikam salasījās kapteiņa Ādama Kreicberga dzīvoklī. Pulciņa dalībnieki – kapteiņi Ā.Kreicbergs, Salgals, Krastiņš, štābkapteinis A.Putris, poručiks Baumanis, kāds jauns oficiers Vējš u.c. virsnieki, A.Pumpurs, Dignājs, ārsts Pēteris Kalniņš, Vilis Siliņš⁵, kopš 1896.gada arī Ansis Gulbis.

Pumpurs un Kreicbergs iepazinušies jau 1896.gadā, kā to atcerējies pēdējais.

Ansis Gulbis kopš 1897. gada rudens vienu gadu strādā vācu tirgotāja Kārļa Jozesa grāmatu, rakstāmlietu, muzikāliju un mākslas priekšmetu veikalā Daugavpilī. Tad jauneklis atkal atgriežas Rīgā. Pēc nepilna gada, Jozesa uzaicināts, atkal pāriet uz Daugavpili, kur strādā viņa veikalā līdz pašam 1900.gada beigām, kad dodas uz Pēterpili.

⁴ Ādams Kreicbergs, dzimis 1861.gada 16.aprīlī (j.st.), miris 1933.gada 17.aprīlī. Pēc Rīgas junkuru skolas pabeigšanas 27 gadus dienējis 97.Vidzemes kājnieku pulkā Daugavpilī. Kopš 1918.gada decembra vairāk nekā 6 gadus Rīgas kara apriņķa priekšnieks. No 1926.gada ģenerālis. Viens no Andreja Pumpura biedrības dibinātājiem.

⁵ Vilis Siliņš – kooperācijas darbinieks, redaktors (rakstu krājums "Zemnieka Pūrs", izdevums "Kopdarbība") un rakstu autors. Dzimis 1874.gadā Ilūkstes apriņķa Šederē. Mācījies Grīvas skolā. Pumpura Daugavpils periodā bieži uzturējies Randenes muižā. Miris 1935.g.

Ar Kreicberga pulciņu sakari Gulbim rodas viņa otrreizējās uzturēšanās laikā Daugavpilī. Kādreiz, pēc Gulbja atmiņām, šķiet 1899.gada rudenī pie Kreicberga, Pumpurs pēkšņi vērsies pie Gulbja ar jautājumu, vai viņš nevarētu parūpēties par dzejnieka rakstu izdošanu. Kreicbergs piemetinājis: “Man būtu liels prieks, ka mūsu jaunais draugs kļūtu par izdevēju”. Saruna kļuva nozīmīga ne tikai Pumpura rakstu izdošanā⁶, bet arī visā turpmākajā Anša Gulbja mūžā.

1899./1900.gada ziemā, satiekoties pie Kreicberga, Gulbis ar dzejnieku galīgi sarunā par viņa rakstu izdošanu. Rakstu iznākšanas termiņš vēl netiek norunāts.

Daugavpils intendantūras periodā uzrakstīti Pumpura dzejoļi “Volga”, “Domas par iznīcību Jauna gada naktī” (publicēts Mājas Viesa “Literāriskā pielikuma” 1898.gada 1.numurā), ir skumju pārdomu caurvīts sacerējums: cilvēkiem un atsevišķām paaudzēm pēc veltīgām cīņām ir jāaiziet, nodomus nerealizējušiem, atstājot cīņu “jauniem cenšiem” t.i. censoņiem, tāds pats iznākums ir lemts arī “tai dzīvei, kas vēl zaļo”. Dzejolim “Mana tēvija” (1899) ir klasisks dzidrum un muzikāls dziesmas žanra plūdums. Dzejolis Baltijas Vēstnesī publicēts ar piezīmi: “Par piemiņu 30 gadiem, kamēr Baltijas Vēstnesī 1869.g. bija nodrukāta pirmā Pumpura dziesmiņa “Hīna kaps”.”

Daugavpilī Pumpuru ir ļoti nodarbinājis romāna “Kurmis” uzrakstīšanas jautājums. Tā iecerei ierosmi bija devusi latviešu tautas varoņteika par cildeno laupītāju Kurmi – bagātnieku un varmāku ienaidnieku, nabaga un nospiestu ļaužu draugu. “Kurmī” viņš grib uzrakstīt vēl pirms aiziešanas pensijā.

Idejai, ka jāuzraksta “Kurmis”, dzejnieks ir piekēries ar sevišķu neatlaidību. Taču darbs pie romāna nevirzās uz priekšu. Tas, ka Pumpura izteikumi par romāna uzrakstīšanas nodomiem ir zināmi tieši no viņa mūža pēdējiem gadiem, vēl nav jāuzlūko par kaut cik drošu pierādījumu, ka uzrakstītie fragmenti ir radušies Daugavpils periodā. Ir pamats šaubīties, vai kompaktā, mākslinieciski labi iztrādātā pirmā nodaļa būtu rakstīta Daugavpils apstākļos⁷.

⁶ A.Gulbja apgādā iznācis Pumpura kopotu rakstu pirmais (1904) un trešais (1925) izdevums.

⁷ Romāna “Kurmis” fragments pirmoreiz publicēts deviņus gadus pēc dzejnieka nāves laikraksta Dzimtenes Vēstnesis 1911.gada 104.–110.numurā.

Savus tālākos nodomus rakstniecībā Pumpurs saista ar aiziešanu pensijā, kas paredzēta 1902.gadā.

1900.gadā vai 1899.gada beigās Pumpurs ar ģimeni pāriet dzīvot uz ouu – savu pēdējo dzīvesvietu vienā no Anastasijas Repņikovas mājām Žitomiras – tagadējā Miera ielā. Viņi apmetas dzīvoklī Repņikovas lielākajā mājā. Pēc Indriķa Pumpura zīmētā dzīvokļa plāna un viņa paskaidrojumiem, šai dzīvoklī ir bijis kabinets, zāle, ēdamistaba, guļamistaba, virtuve un divi gaiteņi.

1932.gada 22.septembrī pie šīs mājas Miera ielā 55 atklāja piemiņas plāksni. Atklāšanā piedalījās Ansis Gulbis, Rūdolfis Egle u.c.

Māja ir nodegusi. Mājas vietā 1991.gada 11.novembrī – Lāčplēša dienā atklāja tēlnieces J.Volkovas veidotu pieminekli.

1900.gada 4.septembrī Pumpurs komandēts ar mantu transportu uz Odesas apgabala Intendantūras pārvaldi šo mantu nogādāšanai uz Portarturu⁸ un Vladivostoku. Sava ceļojuma laikā viņš uzraksta "Austrumā, aiz zemēm jūrām" otro daļu, kas publicēta Mājas Viesa Mēnešraksta 1900.gada decembra numurā. Tās ir ļoti konspektīvas piezīmes par uzturēšanos Odesā, par braucienu pa jūras ceļiem uz Indijas okeānu un par daļu no brauciena Indijas okeānā. Kara mantu pārvadāšanai nepietiek ar krievu flotes kuģiem vien, tādēļ tika irēti angļu flotes kuģi. Tos gaidot, Pumpuram nākas palikt Odesā divas nedēļas.

28.septembrī angļu tvaikonis "City of Bombay" (tulk."Bombejas pilsēta") ar Daugavpils intendantūras mantām atstāj Odesu. Tvaikonis – pēc dzejnieka vārdiem – ir uzņēmis "daudz tūkstošu pudu fraktes", t.i. kravas. Atbildīgajā un tālajā ceļojumā Pumpurs brauc kā milzīgā kara mantu transporta priekšnieks. Kuģī ir divi tūkstoši kareivju un daudz virsnieku, kas dodas aizsargāt Mandžūrijas dzelzceļu.

Pumpura komandējums uz Tālajiem Austrumiem kopā ar atpakaļceļu ilgst vienpadsmit mēnešus. No komandējuma viņš atgriezās pa zemes ceļu.

1901.gada rudenī Pumpurs sāk sajūst pastiprinātas sāpes locekļos, sevišķi labās rokas pleca locītavā. Viņu moka klepus. Dzejnieku ievie-

⁸ Portartura – tagadējais nosaukums Ļuišūna – pilsēta un neaizsalstoša osta Mandžūrijā – Ķīnas ziemeļaustrumu daļā pie Dzeltenās jūras, iepretim Korejai, Harbinas dzelzceļa gala mezgls. 1898.–1905.gadā Portarturu bija sagrābusi Krievija; tolaik tas bija Krievijas visievērojamākais stratēģiskais punkts Tālajos Austrumos.

to Daugavpils kara hospitālī. Klepus hospitālī it kā samazinājies, taču vispārējais veselības stāvoklis ievērojami pasliktinājies. Ārsti nav gluži skaidrībā, ar ko Pumpurs patiesībā ir slims. Neformāli viņa kaite slimnīcā tiek saukta gan par akūto, gan hronisko reimatismu. Viņu pakļauj enerģiskai ārstēšanai, uz labu laimi izmēģinot visdažādākos līdzekļus.

1902.gada 2.janvārī Mājas Viesis savā pirmajā numurā publicē Pumpura dzejoli "Jaunais gadu simtens aust". Dzejolis pauž gan dziļu neapmierinātību un vilšanos, gan nedrošu cerību, ka jaunais gadu simtenis, var lauzt "likteni", daudz ko vērst uz labu gan sabiedrībā, gan katra indivīda dzīvē. "Jaunais gadu simtens aust" ir pēdējais mums zināmais Pumpura dzejolis. Līdzšinējos viņa rakstu izdevumus nav uzņēmts.

Tā kā ilgstoša ārstēšanās nedod rezultātus, Pumpuru februāra sākumā izraksta no slimnīcas. Intendantūras 1902.gada pavēļu grāmatā nav norāžu, ka viņš pēc hospitāļa atstāšanas būtu vēl veicis kādus uzdevumus.

Par dzejnieka veselības stāvokli sieva atminās raksta: "Pēc četri mēneši Pumpurs no hospitāļa pārnāca mājā – nevis izveseļojies, bet galīgi pārņemts no slimības. Slimība bija šausmīga, viņam nebij tik iekšķīgas sāpes vien, bet viņa miesā bij daudz sāpīgi augoņi, kas iekšķīgi auga un virs miesas izskatījās kā cieti kamoļi, kas bij tik sāpīgi, ka kreklis nedrīkstēja piemesties un vatā vajadzēja ietīt. Gultā gulēt ar viņam nebij iespējams, tā ka visu garo slimības laiku vajadzēja lēnkrēslā (atzveltnes krēslā – J.R.) uz gaisu pildītu riņķi nosēdēt."

Mūža pēdējos gadus dzejnieks gaidīt gaida to brīdi, kad viņš varēs aiziet pensijā. Vēl sava mūža pēdējos mēnešos viņš cer uz atlabšanu, uz pievēršanos literārajai jaunradei un tās turpināšanu. Pumpurs nezina, ka viņa organisms ir neārstējamas slimības pārņemts.

Slimības laikā dzejnieks sarakstās ar Ansi Gulbi un literātu, avīžnieku Juri Kalniņu-Prātkopi par savu kopoto rakstu izdošanu. Svarīgu vietu sarakstē ieņem jautājums par "Tēvijā un svešumā" otrās daļas manuskripta iekļaušanu kopotos rakstos. Par "Tēvijā un svešumā" otro daļu sarakstē tiek saukts "Tēvijā" manuskripts, kas ietver gan koncentrētā formā uzrakstītu etnogrāfisku apcerējumu par

latviešu tautas dzīves veidu 19.gadsimta pirmajā pusē Lieljumpravā un Lielvārdē, gan ataino autora dzīvi līdz nepilnu astoņpadsmit gadu vecumam. Slimības laikā viņš sacer otro priekšvārdu dzejoļu krājumam "Tēvijā un svešumā"⁹. Priekšvārdu viņš piemin 1902.gada 15.martā vēstulē Kalniņam, norādot, ka tas atrodas pie Gulbja. Visos Pumpura kopoto rakstu izdevumos priekšvārds nepareizi datēts ar 1902.gada decembri, kad dzejnieks jau ir miris.

Februārī Pumpurs saņem paaugstinājumu ierēdņa dienestā, kas viņam vairs nevar dot ne reālu, ne morālu labumu; Viļņas kara apgabala intendantūras resors 19.februārī viņu paaugstina par 8.klases uzdevumu ierēdņi. Pumpuram tiek piešķirta ierēdņa dienesta pakāpe "galma padomnieks"¹⁰.

1902.gada maijā (acīmredzot 19. vai 20.maijā) Daugavpils stacijā Pumpuru ienesa vilciena vagonā, lai vestu uz Ķemeriem, kur viņam bija paredzēts ārstēties no 20.maija līdz 30.jūnijam. No Ķemeru medicīniskajām vannām viņš jutās vēl sliktāk. 30.maijā viņu ievieto Rīgas pilsētas slimnīcā Bruņinieku ielā (tagad Rīgas pilsētas I slimnīca, Bruņinieku ielā Nr.5).

Te viņš 23.jūnija (pēc j.st. 6.jūlijā) pēcpusdienā mirst no kaulu multiplās (daudzvietīgās) sarkomas (Sarcoma multiplex ossium), kas ir sevišķi ļaundabīga vēža forma.

Daugavpils intendantūras priekšnieks uz Pumpura nāvi reaģēja ar 1902.gada 30.jūnija pavēles Nr.181 2.paragrāfu: "Par ierēdņa nāvi. Man uzticētās noliktavas 8.klases uzdevumu ierēdņis galma padomnieks Pumpurs, atrodoties atvaļinājumā un ārstēšanā Rīgas pilsētas slimnīcā, – kā redzams no viņa sievas Edes Reiņa meitas Pumpurs šai pat datumā piegādātās metrikas apliecības Nr.270, ko izdevusi Rīgas Evangēliski luterāniskā Jēzus baznīca, – ir nomiris šī

⁹ Šis dzejoļu krājums jau reiz bija iznācis 1890.gadā.

¹⁰ Daugavpils intendantūras 1902.gada pavēļu grāmatā neizdevās konstatēt, kad Pumpuram piešķirta dienesta pakāpe "galma padomnieks", kas bija nākamā augstākā pakāpe pēc "kolēģijas asesora". 1902.gada 22.marta pavēlē viņš vēl dēvēts par "kolēģijas asesoru". Par "galma padomnieku" viņš tiek saukts Rīgas pilsētas slimnīcas vēsturē un Daugavpils intendantūras pavēlē par viņa nāvi.

Cariskās Krievijas valsts dienesta rangū tabulā "galma padomnieks" atbilda ne 8., bet augstākai – 7.ierēdņu klasei, bet armijā – "apakšpulkežs" pakāpei.

gada jūnijā 23.dienā no “kaulu atmišķēšanās” un apglabāts 27.jūnijā. Paziņojot par to man uzticētajai noliktavai, pavēlu minēto ierēdni izslēgt no sarakstiem kā mirušu”.

Izmantotie avoti un literatūra:

Krievijas Centrālā Valsts kara vēstures arhīva dokumenti:

149.fonds, 1.apraksts, 8.,9.,10.,11.lieta

409.fonds, 353.–686.lieta, 1.–5.lapa

A.Pumpura vēstules Jurim Kalniņam. Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļa. Jura Kalniņa fonds, XXIV

Pumpura E. Manas atmiņas (rokraksts). Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļa, 3119, XV

Gailīt A. Atmiņas no Andreja Pumpura pēdējiem dzīves gadiem. Latvija, 1911., Nr.208

Gailīt A. Autobiogrāfiska skice. Atziņas. Latvju rakstnieku autobiogrāfijas. Trešā daļa. K.Egles sakārtojums un bibliogrāfija. Cēsīs un Rīgā, 1924.

Gailīte A. Atmiņas par Andreju Pumpuru. Latvju Mēnešraksts, 1942., Nr.11

Gailīte A. Rītausmā. Stāsts. Toronto, 1968.

Gulbis A. Kopoti raksti. 1.sēj., R., 1937.

Andreju Pumpuru atceras sirmais ģenerālis Kreicbergs. Latvijas Kareivis, 1927., Nr.150.

Liepa A. Piemirstais pieminēklis. Latgales Laiks. Daugavpils novada dienas avīze. 1994., Nr.121.

Mednis E. Andreja Pumpura dzīve. Andreja Pumpura raksti. Edvina Medņa sakārtojumā un ar viņa sarakstītu biografisku apceri. R, 1935.

A.Pumpura vēstules izdevējam A.Gulbim. Latvijas Valsts bibliotēka. Raksti. R., 1964.

Andreja Pumpura raksti. Dzīvi un darbus apcerējis R.Klaustiņš. 1.–2.sēj., R., 1925.

Rudzītis J. Andreja Pumpura “Tēvijā” vēsture, raksturs un nozīme. Pumpurs A. Tēvijā. R., 1980.

Rudzītis J. Andrejs Pumpurs. R., 1991.

Vītoliņš A. Saglabāsim dzejnieka piemiņu. Daugavas Vēstnesis. Daugavpils Latviešu biedrības biļetens. 1990., Nr.3.

(Zālīte P.) Andrejs Pumpurs. Mājas Viesā Mēnešraksts, 1899., Nr.10

P.Z. (Zālīte P.) Andrejs Pumpurs. Mājas Viesis, 1902., Nr.27.

Kristaps Otersons

JĒDZIENA DAUGAVA DZIĻĀKO SLĀŅU MEKLĒJUMOS

Latvju Dainas – latviešu tautas dzīves un gara kodols. Tās paver ceļu uz mūsu mazās, sīkstās tautas mentālo bagātību. Tajās ir mūsu tapšana. Arī tagadne un nākotne. Tādēļ svarīgs ir viss, kas bijis mūsu senču garīgās un materiālās intereses objekts.

Šis raksts ir mēģinājums rast saikni starp tautasdziesmu Daugavu un Likteņdaugavu – upi ar neatņemamu nozīmi latviešu nācijas tapšanas gaitā. Esmu centies noskaidrot, kādas bijušas mūsu sentēvu attieksmes ar pašreiz spēkstaciju kaskādēm un rūpniec notekūdeņiem samocīto upi – māmuliņu. Lai neatrautu Daugavu no tās tautas dzīves puses, kas saistīta ar ūdeņiem vispār, kā arī lai akcentētu tās īpašo vietu tautasdziesmās, pievērsos arī citām upēm, sevišķi Gaujai. Tieši pētījuma salīdzinošā aspekta dēļ pat paviršs ieskats Latvju Dainās¹ mudina uz dziļāku interesi. Pārlietu uzkrītošs liekas kontrasts starp Daugavas vārda biežo lietojumu un ilgi, ar grūtībām sameklējamām Gaujas (arī Ventas u.c. upju) dziesmām. Aprēķini rāda, ka iesūtīti aptuveni 1740 variantu, kuros minēta Daugava, un tikai 113 ar Gaujas vārdu. Protams, ka no raksta temata viedokļa visi lietojumi nav vienādi nozīmīgi, jāšķir to vērtība katrā dziesmā, tomēr šādi skaitļi šķiet pārsteidzoši. Turpinot aprēķinus, atklājas, ka tikai no divu pagastu – Raņķu un Zlēku – iesūtītajiem dainu variantiem Daugava minēta retāk nekā cita upe (šeit Venta). Vispārējais iesūtīto Daugavas dziesmu skaits procentos pa apriņķiem ir šāds²:

¹ Kr.Barons un H.Visendorfs Latvju Dainas. I-V sēj. Jelgava, Petrograda, 1894-1915

² Folklorista V.Bendorfa aprēķins

Daugavpils 2,01, Jaunjelgava 1,71, Rēzekne 1,26, Cēsis 1,23, Rīga 0,93, Ilūkste 0,82, Valmiera 0,81, Valka 0,73, Ventspils 0,50, Ludza 0,45, Bauska 0,45, Aizpute 0,44, Talsi 0,38, Grobiņa 0,38, Kuldīga 0,37, Jelgava 0,30, Tukums 0,19.

Tik lielai Daugavas popularitātei būtu jāmeklē cēloņi. Viens no tiem varētu slēpties vārda "Daugava" etimoloģijā (vārda izcelsmē).

Folkloras pētnieks Vilis Bendorfs raksta: "Nācies dzirdēt domu, ka tālāk no Daugavas pierakstītajās dziesmās ar Daugavas vārdu varētu būt apzīmēts lielāks ūdens daudzums vispār. Manā rīcībā nav ziņu, kas liktu šādu domu droši pieņemt, vismaz mūsu vietvārdu zinātnes autoritāte Valija Dambe šī vārda sakni skaidro pavisam citādi. Lutriņos – tuvu pie Ventas, tālu no Daugavas – pierakstīts šāds 31024.dainas variants:

Venta tek čakstēdama,
Daugaviņa vizēdama:
Venta pilla smalku kārklu,
Daugaviņa sudrabiņa."

Prof. J.Endzelīns sakni "daug" skaidro ar senāko tagadējās latviešu valodas "daudz" variantu ("daug" lietuviešu valodā saglabāties vēl mūsdienās), "-av" – piedēklis³. Taču kā minējis V.Bendorfs, V.Dambe šo sakni skaidro savādāk: "daug" esot cēlies no senās indoeiropiešu saknes "deug" ar nozīmi "līkloču tecēt". Viedokļi šai jautājumā nesaskan. Taču pat tad, ja mēs pieņemam, ka pareizais būtu J.Endzelīna dotais skaidrojums, mums nav iemesla nešaubīgi ticēt, ka dainu Daugava (atsevišķos pierakstos) ir liels ūdens daudzums vispār, nevis konkrētā, mums visiem labi zināmā upe. Kuldīgas Kalnamuižā pierakstīta šāda dziesma:

Palīdzat man, māsiņas,
Tīklu mest Daugavā!
Vizēt viz Daugaviņa
Sīkajām raudiņām. LD 30824

Dziesmas varianti, saglabājot "Daugavā" un "Daugaviņa" pierakstīti arī Kalsnavā, Cīravā un Krustpilī. Diez' vai būtu iedomājama kādas upes pārdēvēšana vienā dziesmā divreiz, – ievērojot

³ J.Endzelīns Latvijas PSR vietvārdi. 1.d. 1.sēj. R.1956.

tautasdziesmām raksturīgos uzbūves principus, plašākais jēdziens (šeit – Daugava) būtu mijies ar konkrētāko (Venta u.tml.). Par Kandavā pierakstīto 30714.dainu šaubu, šķiet, nav:

Dikti rēja Rīgas suņi
Daugaviņas maliņā;
Visi Rīgas precinieki
Virš Daugavas naudu skaita.

Protams, šāda dziesmu piemeklēšana vēl neko nepierāda. Izejot no domas, ka “Daugava” arī Kurzemes dziesmās ir Daugava, turpināti meklējumi.

No visiem dainu variantiem, kuros minēta Gauja, viens pierakstīts Bauskā, viens Krustpilī, daži Lielvārdē, visi pārējie tiešā Gaujas tuvumā, – dažādos Vidzemes pagastos. Tātad par vārda “Gauja” lietojumu šaubīties nebūtu pamata.

Vēsturiskajiem apstākļiem un ar tiem saistītajiem iedzīvotāju migrācijas procesiem bijusi liela nozīme Daugavas vārda popularizēšanā Latvijā. “Ezeru, lielo upju un to pieteku nosaukumi (kā arī to izplatība – aut.piez.) stāsta par šo krātuvju krastos mājajošo iedzīvotāju etnisko sastāvu, par cilšu teritorijām un totēmiem, par seno cilvēku migrācijām un to ceļiem, par iedzīvotāju maiņām vienā un tai pašā teritorijā”⁴.

Daugava jau kopš seniem laikiem bijusi visai nozīmīgs ūdens ceļš. “Daudzi monētu atradumi konstatēti Daugavas krastos, tāpēc varam secināt, ka Daugava jau toreiz (apm. 2.g.s.p.m.ē. – aut.piez.) izveidoja ievērojamu kustības zonu caur Latvijas teritoriju”⁵. Saprotams, pēc vācu iebrukuma, tam sekojošās Rīgas nodibināšanas un feodālo attiecību, arī tirdzniecības strauja uzplaukuma, ievērojami auga vajadzība pēc Daugavas ūdens ceļa izmantošanas. Domājams, ka latviešu ciltis nav bijušas sevišķi mazkustīgas arī pirms vācu iebrukuma, taču nepārtraukto kauju un vajāšanu atmosfēra ordeņu laikos, kā arī muižnieku nežēlība, grūtie zemnieku dzīves apstākļi noteikti veicināja migrācijas procesus. Tādējādi Daugavas baseinu apdzīvojošie sēļu un latgaļu zemnieki varēja “pārmesties” uz Kurzemi vai Vidzemi, un līdz ar to Daugavas vārds šajos novados vairs nebija svešs.

⁴ Р.А.Агеева Происхождение имён рек и озер. Москва 1985., стр.68

⁵ H.Moora. Pirmatnējā kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā. R., 1952., 86

Pētot tautasdziesmas no ģeogrāfiskā aspekta, būtu jāņem vērā arī kāda psiholoģiska īpatnība – ilgas pēc tālā, nezināmā; cilvēki dziesmās pievēršusies tam, kas tālāks, nevis tam, kas pie namdurvīm. Varbūt tādēļ vārds “Daugava” bieži lietots ar priedēkļiem “aiz”, “pār”, “viņpus”. Šie paši priedēkļi lietoti arī ar vārdiem “jūra”, “upe”, “ezers”:

Skaisti dzied, gari velk,
Aiz Daugavas zeltainītes;
Kaut man bij' se liepas laiva
Vienu vestu bāliņam.

LD 516

G.Priede, pētot Lielvārdes pagasta dziesmas, nācis pie slēdziena, ka Daugava tajās apdziedāta negaidīti maz, un izskaidro šo faktu ar iepriekšminēto cilvēka psihes īpatnību. Daugava lielvārdiešiem saistās ar ikdienišķu vajadzību kārtošanu – kā veļas mazgāšanu, lopu dzirdināšanu u.tml.

Tomēr pārliecinošu pamatojumu Daugavas dziesmu lielajam skaitam un teritoriālajai izplatībai nedod neviens no iepriekš aplūkotajiem faktoriem. Tādēļ nonācu pie slēdziena, ka vienīgi mūsu tautas pašu dziļāko (lasī – senāko) gara slāņu – mīta un ar to saistīto mitoloģisko dziesmu izpēte varētu dot galīgo atbildi uz šo jautājumu.

Aprēķini rāda, ka Daugava minēta apmēram 60 mitoloģisko dziesmu variantos, turpretī Gauja vienā variantā. Turklāt tālu no Daugavas pierakstīti divreiz vairāk “Daugavas variantu” nekā tās tuvumā. Daugavpils apriņķī pierakstīti tikai 4 varianti, kaut citu dziesmu par Daugavu šeit ļoti daudz. Tai laikā, kad mīts ieguvis tautasdziesmu formu, šķiet, Gaujas baseinu un Daugavas baseina lejtecī apdzīvojušas lielākoties somugru ciltis. Vienīgi Daugavas vidusteci (Latvijas teritorijā) apdzīvoja zemgaļi, latgaļi un sēļi. Augštecē, t.i., tagadējā Latgales teritorijā, Daugavas baseins, domājams, bijis neapdzīvots. Tas varētu būt viens no iemesliem, kāpēc nevar atrast Gaujas vārdu latviešu mitoloģiskajās dziesmās un Daugavas vārdu senāko mītisko dainu Daugavpils apriņķa pierakstos.

Otrs jautājums – kādēļ Daugava mītiski apdziedāta tik plašā teritorijā, respektīvi jānoskaidro tās nozīme mītā. Kādas nozīmes vispār piešķirtas ūdeņiem, upēm tautu mītos? Kā atzīmē R.A.Agejeva, mītos ir izplatīta ūdens loma kā robeža starp cilvēka dzīves posmiem. Viņa min apprecēšanos un it īpaši nāvi kā pārpeldēšanu pār upi. Tas

saistīts ar seno cilvēku priekšstatu par Pasaules koku. "Detalizēts evenku šamaniskā kosmogoniskā mīta par augšējo un apakšējo pasauli apraksts, ko veicis G.M.Vasiļjevičs (1969) rāda, kādā ceļā radušies priekšstati par šamaņu upēm. Saskaņā ar ticējumiem, iceja apakšējā pasaulē notiek pa atvērumu zemē ar virpuļa palīdzību vai caur lielām ūdenskrātuvēm. Pēc šamaņu kosmogonijas, augšējā pasaule atradās virs iedomātās upes iztekas, apakšējā pasaule atbilda šīs upes lejtecei"⁶. Arī latviešu folklorists M.Bruņenieks saskata mīta būtību cilvēka nāves jautājumā, uzrādot iespējamo dvēseles uzturēšanās vietu pēc nāves: "Dvēseles uzturas vieta nav kapos vien, vēlākos laikos viņa pāriet arī debesīs. Grūti viņai tur notikt, bet ir dažādi ceļi, pa kuriem viņa nonāk tur. Galvenais ceļš ir Saules ceļš"⁷. Tiešām, dainās atrodam Daugavas dziesmu, kura varētu būt saistīta ar dvēseļu kultu, to atrašanās vietu, un kurai ir vairāki desmiti pierakstījumu:

Daugaviņa, melnacīte

Melna tek vakarā,

Kā tā melna netecēs,

Pilna dārgu dvēseliņu. LD 30710

Diemžēl šī dainās ir vienīgā tiešā norāde uz to, ka Daugavai varētu būt kāds sakars ar cilvēka nāvi, aizkapa dzīvi, dvēseļu atrašanās vietu; ne "Latvju Dainu" bērnu dziesmās, ne dziesmās par cilvēka aiziešanu viņšaulē tādas nerodam. Acīmredzot, dziesma runā par Daugavā noslikušo dvēselītēm, līdzīgas dziesmas ir arī par jūru, Gauju, Ventu. Tādēļ, runājot par senlatviešu mītiskajiem priekšstatiem, manuprāt, jāsāk ar mītu par Pasauli, kas sevī ietver senos uzskatus par dzīvi, nāvi un to robežām.

Senlatviešu kosmogoniskajā mītā jūra apņēma zemi no visām četrām debess pusēm. Saules lēktam un rietam, tātad, jābūt saistītam ar šādu pasaules modeli. R.A.Agejeva raksta par līdzīgiem eģiptiešu priekšstatiem: "Saskaņā ar eģiptiešu mitoloģiju, eksistē debesu Nīla (debess tika uzskatīta par ūdens virsmu), pa kuru Saule dienā aptiek Zemi. Bet naktī, nolaidusies aiz horizonta, Saule peld pa pazemes Nīlu."⁸ Senlatviešu mītā Saules lēkts pamatā tiek lokalizēts jūrā, taču,

⁶ P.A.Агеева, стр.104

⁷ M.Бруņenieks. Senlatviešu reliģiskais pasaules uzskats. R., 1930., 8

⁸ P.A.Агеева, стр.111

kur mīts lokalizē Saules rietu, dainu varianti pieļauj Saules aizlaišanos arī “viņā pusē Daugavai”. Visi pārējie – “aiz jūriņas”, “vidū jūras”, kā arī nekonkrētie “aiz deviņi ezeriņi”, “kur deviņas upes tek”:

Jau saulīte pārkāpuse
Viņā pusē Daugavai;
Skanējās, tad iemeta
Zelta aires laiviņā. LD 337873

“Attiecoties uz Saules norietēšanas vietu, kā redzams, empīriskā pieredze (izcēlums mans – aut.) Latvijas Austrumu dēļ lielā mērā aizēnojusi priekšstatu par Pasauls jūru. Tās vietā stājas ezers un platā Daugava – blakus mītiskajai vietai “aiz deviņi ezeriņi” jeb “kur deviņas upes tek.”⁹. Tālākais Saules ceļš, t.i., pa nakti atgriezoties lēkta vietā Austrumos, var būt arī pa Daugavu:

Saulīt' mana krusta māte,
Pār Daugavu roku sniedza;
Ne tai mirka zelta pušķi,
Ne sudraba ielociņi. LD 33931

Līdzība ar ēģiptiešu mītu ir nenoliedzama, pagaidām nav atrasts vienīgi Daugavas – Debesu sakars. Dainās atrodam daudz Debesu (jeb Saules) koka atrašanās vietu variantu. Pirmkārt, – “Saules taka maliņā”, “liela ceļa maliņā”, bet citi norādījumi ved pie ūdeņiem “kur deviņas upes tek”, “aiz upītes”, “straujas upes maliņā”, “Daugavā”. Daugavu min tikai vidzemnieki un Jaunjelgavas apriņķa augšzemnieki, tāpat kā Saules koku “Rīgas ceļa maliņā” pazīst tikai Austrumos no Rīgas. Arī citādi “augstiem kalniem aiz Daugavas” variantā atbilst “mazs kalniņš jūriņā”¹⁰. Vienā 33738.dainas variantā mītiskais tālums pat tiek dubultots, liekot blakus jūru un Daugavu:

Viņpus jūras aiz Daugavas
Pasarkanas ogas aug(a);
Tur saulīte raudājusi,
Tur birušas asariņas. LD 33738 10

“Vispār Debesu koka jeb Saules koka mītiskā augšanas vieta, ciktāl tā noteikta šīs zemes aspektā, ir jūrmale, vienreiz arī jūriņā un

⁹ Latvijas Universitātes raksti. L.Adamovičs. Senlatviešu pasaules ainava, 17., 18; turpmāk – LU raksti

¹⁰ LU raksti, 17., 18

pāris reizes Daugavā. Visi šie norādījumi noved mūs tālajos Rietumos – šīs pasaules mītiskajā pierobežā”¹¹.

33885., 33886.dainu varianti, kuros Debesskoks Daugavā, pierakstīti Vidzemes un Daugavas augšteces Austrumu pusē, tā kā norāde uz apvārsni arī šādi apstiprinās. Saules koka pazīmes arī brīnumozolā, ko var laimēties atrast. “To nosauc arī par “svešu zemju ozoliņu” un salīdzina ar Vāczemes kokiem, tā augšanas vietu daudzina kalnā, arī “uz Daugavas”¹². L.Adamovičs, analizējot jau minētās 33885. un 33886.dainas, dod Daugavas nozīmes galīgu skaidrojumu: “Īpašu paskaidrojumu vēl prasa vārdi: Ozols auga Daugavā ledainām (arī: sudrabiņa) lapiņām... Tie netēlo reālu īstenību, bet mītu. Mītiskā Daugava, liekas, nozīmē Putnu ceļu, un tur augošais ozols ir arī tas pats Debesu koks tālajos Rietumos. Putnu ceļu upes veidā attēlo vēl pāris citu dziesmu:

“Sudrabiņa gaiļi dzied
Zeltupītes maliņā;
Tie pacēla Dieva dēlus
Saules meitas preciniekus.” LD 34408

Daudzskaitlis “gaiļi” ieviesies aiz pārpratuma, jo gailis ir Rīta zvaigzne (34008, 09) jeb Vakara zvaigzne (34010). Variants (34008 1) skan:

Sudrabiņa gailis dzied
Dzintariņa kalniņā.

Tas jau tas pats kalns ar Saules koku. Putnu ceļš tātad devis ierosmi diviem mītiskiem motīviem: mītiskajam Debesu kokam un mītiskajai Daugavai.”¹³

Tādējādi mēs esam izsekojuši, kā varētu būt attīstījies senlatviešu mīts par pasauli un noskaidrojuši, kāda varētu būt Daugavas loma tajā. Atliek vienīgi visu sakārtot hronoloģiskā secībā. Sākotnēji Saules koks – mirdzošs, brīnišķīgs ozols jūrmalē (mītiskā jūrmala – zemes mala). Tālāk, attīstoties tautas dzejai, tēlainajai domāšanai (salīdz. ar iepriekšējo izcēlumu), Debesu koks iegūst reāla zemes koka – ozola, liepas, bērza, lazdas, vītola apveidu. “Beidzot lika ozolam augt

¹¹ LU raksti, 23

¹² Turpat, 24

¹³ Turpat, 24., 25

mītiskajā Debesu Daugavā, kas ir pēc izcelsmes tāpat kā Saules koks, Putna ceļa projekciju mītu pasaulē”.¹⁴ Šādi ir pamatojis Daugavas vietu senlatviešu pasaules ainavā L.Adamovičs. R.A.Agejevas pētījumi par Nīlu ēģiptiešu mītā ir devuši līdzīgus rezultātus, acīmredzot, arī citas varenās upes ieņēmušas nozīmīgu vietu to baseinu iedzīvotāju mītos. Šķiet, ir rasta viena no iespējamām atbildēm uz jautājumu par lielo Daugavas mitoloģisko dziesmu skaitu visā Latvijas teritorijā. Šī, – mitoloģiskā, – nosacījuma sintēze ar visiem iepriekšminētajiem faktoriem – etnoloģisko, etnogrāfisko, psiholoģisko, ekonomisko – noteica Daugavas popularitāti visu novadu un visu tipu dainās, tā, iespējams jau pirms 2000 gadiem tapa rakstīta tautas gēnos kā Likteņupe. Šeit gan dots visai brīvs, uz atsevišķu pētnieku redzespunkta balstīts pieņēmums, – risinot gara problēmas, mēs nekad nevaram būt īsti droši par iznākuma tā saucamo objektīvo patiesīgumu. Jau prof. P.Šmits pretojies šādai, samērā tēlainai, dainās lietoto jēdzienu tulkošanai: “..tautasdziesmu Vāczeme ir gluži vienkārši Vāczeme jeb Vācija, Daugava nav nekas cits, kā upe Daugava, kamēr rauduves un gaigalas ir un paliek ūdensputni, lai arī tiem tiek pielīdzinātas sliukušu cilvēku dvēseles”¹⁵. Domāju, ka uzskatu un piecju dažādība tautasdziesmu izpētē var tikai pietuvināt mūs iespējami precīzām atbildēm un dažādiem šīs pētījumu nozares jautājumiem.

Daugava minēta arīdzian mitoloģiskajās dziesmās par dievību dzīvi un darbību. Interesanti, ka no 10 dziesmām par Debesu kalēju, kas pēc latviešu mitologu pētījumiem atbilst Pērkonam, Daugavas vārds atrodams septiņās. Šo dainu saturs visai līdzīgs. Lūk, viena no tām:

Kalējs kala debesīs,
 Daugavā ogles bira;
 Saule lika meitiņai
 Pūra vāku zeltā kalt. LD 33721

Kalējs (lasi – Pērkons) mīt tai pašā, mums zināmajā Saules jeb Debesu kokā. Tā kā koks daudzos gadījumos atrodas “uz Daugavas”, tad, bez šaubām, oglēm jābirst Daugavā.

Arī citās Latvju Dainu nodaļās atrodam gan Daugavas, gan Gaujas (arī Ventas) dziesmas, protams, pēdējo ir krietni mazāk. To lietojuma

¹⁴ LU raksti, 25

¹⁵ P.Šmits. Latviešu mitoloģija, R., 1926., 86

jēdzieniskā nozīme tomēr ir līdzīga. Upju loma tautas dzīvē, ciktāl tā atspoguļota tautasdziesmās, bijusi trejāda rakstura.

Pirmkārt, dziesmās atspoguļots upju, to liču krāšņums kā estētiska vērtība.

Otrkārt, upes, to krasti kalpojuši zvejniekiem un zemniekiem kā iztikas avots.

Treškārt, – negatīva loma – upes reizēm nesušas arī nelaimi, to dēļ “daža laba māmuliņa noraud savu auklējumu”.

Raksta noslēgumā gribētu pakavēties pie diviem, ciešām saitēm vienotiem, rakstītās literatūras pieminekļiem – A.Pumpura eposa “Lāčplēsis” un Raiņa lugas “Uguns un nakts”. Abus šos daiļdarbus caurvij arī Daugavas motīvs.

A.Pumpurs augstu vērtējis mūsu tautasdziesmās ietvērto ētisko un estētisko ideālu, to māksliniecisko meistarību. Dainas un vēstītāja folklorā ir viens no eposa rašanās avotiem. Dažviet tautasdziesmas burtiski vai ar nenozīmīgām izmaiņām pārnestas A.Pumpura darbā, taču būtiskākais ir dainās ietvērto centienu, ideālu, tautas gara iemūžinājums “Lāčplēsi”. Arī Daugavas vārds eposā iegūst savu pirmatnīgo, no dainām pazīstamo skanējumu. “Lāčplēsi” daudzas epizodes saistās ar šo upi vai tās apkārtni. “Tās nosaukums ir rodams itin visos dziedājumos. Tādējādi, pirmkārt, tiek izcelta Daugavas nozīme tautas dzīvē, atspoguļota tās vieta Senlatvijas vēsturē. Otrkārt, daži Lāčplēša pasakā tēlotie notikumi norisinās pie Daugavas un, saprotams, tās atspulgs eposā ienācis daļēji ar šīs pasakas izmantojumu.”¹⁶ Daugava, Likteņupe, dzīvo līdzī savai tautai. No tā, kā A.Pumpurs tēlojis Daugavu vienā vai otrā situācijā, reizē jaušams arī eposa noskaņojums:

Sensenos laikos, Baltijas zemē,
Kur teka Daugava līčotiem krastiem,
Kur miežu lūdumi liesmoti dega,
Dzīvoja laimīga latviešu tauta. “Lāčplēsis”, I dzied., 1.-4.

Un salīdzinājumam šādas rindas:

Sēri krāca ūdens viļņi
Putodamā Daugavā, –

¹⁶ J.Rudzīša komentāri. A.Pumpurs Lāčplēsis, 279

Viņi savā klēpī ņēma

Latvju tautas varoni. "Lāčplēsis", VI dzied., 1119.–1122.

Starp Raiņa drāmu "Uguns un nakts" un A.Pumpura eposu ir ģenētiska saikne. Rainis ne tikai izmantojis "Lāčplēša" sīzētisko līniju un daļēji arī tēlu attieksmes, bet devis eposa notikumiem viņa daiļradei tik raksturīgo dziļo, filozofisko skanējumu. Arī Daugava, līdzās jau A.Pumpura dotajam, lugā iegūst plašāku, simbolisku nozīmi. Daugavas klēpja dziļumos tiek glabāta Brīvības atslēga, Daugava raud par savas apspiestās tautas likteni:

Mēs asaru Daugavā vaidam,

Tevis sen mūžam mēs gaidām.

"Uguns un nakts" V cēl., 35257., 8

Ar eposu "Lāčplēsis" un Raiņa drāmu "Uguns un nakts" Daugava pacelta tādā nozīmīguma līmenī, kādu tai devuši latvju ciltstēvi senajā mītā.

Māra Viksna

FOLKLORAS VĀKUMI AUGŠDAUGAVĀ

Man nav tā laimējies kā Augustam Bīlenšteinam, kurš 1882.gadā no Latviešu literārās (draugu) biedrības tika sūtīts, "lai izmeklē Augšgala latviešu valodu, dzīvi un senatni". ("Kurzemes augšgalā" Latviešu Avīzes 1883, 1.–8.). Tālāk par Ilūksti un Krāslavu neesmu bijusi un aplūkot savāktos folkloras krājumus bez personīgās pieredzes un klātbūtnes pagrūti. Vienīgi ceru, ka ar savu nelielo ieskatu pamudināšu vietējos apzināties savas puses bagātības un īpatnības. Lai nepazaudētu Latviešu folkloras krātuves (turpmāk LFK) atslēdziņu, un ar to varētu bez lielas aizķeršanās slēgt arī citi, aiz vācēju vārdiem un materiāliem norādīšu kolekciju numurus, bez kuriem tie nav sameklējami fondos.

LFK turpina par pamatu izmantot divdesmito gadu administratīvo iedalījumu Latvijā. Runa būs par 9 Piedaugavas pagastos pierakstīto folkloru. Augšzemē (Augškurzemē) tie ir Laucesa, Skrudaliena, Saliņa, Kaplava; Latgalē (pēc A.Bīlenšteina – Poļu Vidzemē) – Naujene, Izvalta, Krāslava, Skaista, Piedruja. Šie Augšdaugavas pagasti ir ļoti neviendabīgi un grūti salīdzināmi, tie atrodas divos dažādos Latvijas novados, dažos vākšana aizsākta jau pagājušā gadsimta vidū, daži ir dziesmu bagāti, daži gandrīz mēmi. Lai Latvijā nebūtu "mēmo pagastu", 1924.gadā Rīgas 2.vidusskolas skolotāja Anna Bērzkalne nodibināja LFK, kas folkloras vākšanā plaši iesaistīja gan skolniekus, gan vietējo inteliģenci. Ja līdz šim nebija drošas pārliecības, tad šie nelielie meklējumi Daugavas augšgalā var apliecināt, ka Latvijā vairs "mēmu pagastu" nav (Latvju Dainās vēl puse no Latvijas pagastiem nebija devusi nevienu dziesmu).

Pirmie Latgales folkloras publicējumi atrodami Gustava Manteifeļa "Inflantu ziemas Lajka gromotā" 1862.gadā. Viņš arī publicē 1869.gadā Jelgavā "Latvīšu tautas dzīsmes no Krāslavas apgabala Celīnes Plāteres salaseitas" – pavisam 170 dziesmas. E.Voltera 1890.gadā izdotajā krājumā un rokrakstu fondā LFK, kas pārфотографēts no Pēterburgas arhīva – visvairāk dziesmas no Krāslavas. Latvju Dainām Krāslavas draudzē Pēteris Smelters pierakstījis 22 dziesmas no Blūdeņu Aņas. Pat Emīlis Melngailis šajā pusē melodijas vācis tikai Krāslavā un Izvaltā, kur dzimusi, manuprāt, izcilākā mūsu gadsimta tautas dziedātāja Domicella Līpeņa (1901–1992).

Pārcilājot Augšdaugavā pierakstītos materiālus, atklājam vispusīgu folkloras vākšanas vēstures ainu. Līdzīgi kā visā Latvijā, vācēju vidū ir arī vismazākie skolas bērni – Krāslavas pamatskolā [82], kur skolotājs P.Baško pavadvēstulē raksta: "Pagodinos nodot Jūsu rīcībā..." un precīzē skolnieku pierakstus ar savām piezīmēm; Krāslavas Solimu pamatskolā [911] mazi bērni visvairāk savākuši mīklas un ievērojuši pierakstos dialekta īpatnības; kādā Somersetas pamatskolas [327] skolniece vākumā ir lūgums samaksāt par pierakstīto pasaku burtņīcu, kurā esot 51000 burtu (LFK spēja maksāt par 9000 burtiem – Ls 4). Butānu I pakāpes pamatskolas [1367] bērni snieguši ziņas par sevi un savu teicēju, tās precīzi ierakstot tabulā – vecums, adrese, no kā dzirdējies, vai turienietis, no kurienes ienācis, sabiedriskais stāvoklis. Var redzēt, ka skolotājs ir sekojis publikācijām par folkloras pierakstu.

Daudz iesūtījumu ir no Aglonas ģimnāzijas. Tā Krāslavas tautasdziesmas un mīklas devis ģimnāzists Jāzeps Ļakse [340], teiku par Kamencas un Krāslavas velnu cīņu atsūtījis A.Korsaks [308], kura dzīves vieta bijusi Rēzeknes Silajāņi. Alfons Melders [224] folkloru vācis Naujenes Melderišku ciemā. Dziesma par vietējām meitām:

Nadaudz beja skaistu (var. pryšu) meitu

Rušenīku oplotā:

Zeiles Iļža, Strodu Dōrte,

Pulkaunīka Madaleite (224,31)

Broņislavs Svoks [276] no Naujenes Bukštu ciema:

Cauri gōju Bukštu solu, Nabeja taida ūzuleņa,

Rūkā nešu vainaceņu; Kur pakōrti vainaceņu.

Nabeja taida puiskenēņa Ladze meļs, Jōņs zaglis,
Pa munam prōteņam: Pīters godus dadzeivovīs. (276, 135)

B.Svoks uzrāda ļoti daudz teicēju, kuru vidū arī bērni. Kāda Monika Gulāns 10 g.v. teikusi pat nerātņās dziesmas un par kādu Bernardu Spruktu – 52 g.v. vācējs norāda – vecs vecītis. Genovefa Sprukta – 26 g.v. šuvēja, kura nosaukta par jaunu meitu, dziedājusi “kōzu dzīsmi”:

Sadrušķīši, gleizda golvas, Grīžas ceļa maleņā,
Brauc ar mōla skrituleišim. Grīžas ceļa maleņā
Sasteik ar Slucišķīšim, Sabērst mōla skrituleiši. (276, 437)

Vēl viņa dziedājusi 50 rindu garo dziesmu “Jōneits brauce uz Krōslauku” (276, 430). Mateušs Jonāns [354] no Skaistas sūtijis vēl folkloru uz LFK, dienot jau Ventspils kājnieku pulkā.

Populārākā un vieglāk sasniedzamā mācību iestāde bijusi Krāslavas ģimnāzija [144], uz kuru mācīties pāri Daugavai nākuši arī Augšzemes bērni. Šeit folkloru vāka no 1926.gada, kad direktors ir J.Priede un latviešu valodu māca M.Cukunde, līdz 1939.gadam, kad direktors Izidors Ancāns raksta LFK pārzinim par aizsūtītiem folkloras materiāliem: “Vai tas būs jauns, vai varbūt jau citi sen ko līdzīgu ir iesūtījuši, tas tikai Jums būs zināms, bet jaunatnei jāvingrojas tautas gara mantu vākšanā”.

Krāslavas ģimnāzijas materiāli liecina par nacionālo sastāvu Augšdaugavas pagastos. Par to praktiski pārliecinājies jau A.Bīlenšteins, kad pēc Dinaburgas vēl Kurzemes pusē palicis: “Mēs arī pa mājām pastaigājāmies un atradām, ka te nemaz vairs latvieši nav tie īstie apgabala iedzīvotāji. Ir gan latvieši, bet ienākuši no lejas puses viņpus Subates.”

Krāslavas ģimnāzijas skolotāji bija sekojuši A.Bērzkalnes ieteiktai prof.Valtera Andersona vākšanas metodei – likt mācību stundas laikā bērniem pierakstīt sev zināmo, mantoto folkloru. Daudzi materiāli aizsākas latviešu valodā, bet drīz pāriet uz dzimto valodu – leišu, krievu, poļu, baltkrievu, ebreju, ukraiņu, bet ir arī dziesmas un teikas no Kaplavas, Piedrujas pierakstītas literārā valodā, kas liek domāt, ka rakstītāji ir ienācēji šajā pusē.

Starp lapiņām ar uzrakstu – klases darbs – ir arī nopietni lielāki vākumi. Tā Eduards Rimšāns pierakstījis Krāslavas Lejas Romuļu

sādzā 45 g.v. Veroniku Savicku – lielisku dziedātāju un iesniedzis skolotājam gan uzmetumu burtnīcu, gan tīrrakstu. Interesanti, ka rakstlītājs kādā kāzu dziesmā iesākumā vanaga vārdu rakstūjis ar lielo burtu.

Priķa beja vonogam, Priķa beja Jureiſam,
Ka dzīd zeīķe kanapēs; Ka Muoreņa Rōmuļūs. (144, 2710)

Augšdaugavas pagastos bieži dziesmās minēta Daugava. Tās pašas teicējas dziesma:

Sorkons ruožu vaiņuceņš Bolti muni brōleleni
Par Daugavu nūleigava; Tuol' danuocet vaiņuceni?
Jamit, bruoli, līpa laivu Tymā pusē Daugavenis,
Dzenitēs piec vaiņuka. Tautiſa rūceņā. (144, 2741)

B.Bārtulāna Krāslavas pagastā dziedājusi:

Pyut, vējeņ, syla molā Pylna laiva pīsādusi
Naceļ viļņa Daugavā, Munu boltu broleleņu. (144, 803)

Ļoti labas teicējas – 40 g.v. Mariju un 70 g.v. Jadvigu Rimšānes pierakstījis J.Rimšāns Izvaltā. Staņislavs Kurtiſš Naujenes Jurišu sādžā atradis Jūliju Liepiņu, kas zinājusi daudz apdziedāšanās dziesmu.

Bez skolu sūtījumiem LFK ir arī daudzu individuālu vācēju materiāli. Viens no pirmajiem, kas nodevis savus vākus, bijis prof. Jānis Endzelīns [51a]. Viena vienīga dziesma viņa krājumā nākusi no Skaistas, kur to saklausījis L.Latkovskis:

Nūsadzieru loba ols Nūsavieru lobu ļaužu
Pa mozai maļteitei; Maleņā i stuovādams. (51a, 659)

68 dziesmas 1939.gadā atsūtījis Izidors Ancāns [1683] pierakstītas no divām teicējām Krāslavas pagastā. Viena no Zuzannas Ančas (89 g.v.) dziesmām:

Pōrtecēju Daugaveņu – Nūsaveju vainadzeņu.
I solušu, nasolušu. Kai uzlyku gaļveņā,
Kur vīteņa nasoluse, Kai sauleite atmirdzēja.
Tur aug zalta purineni. Kai nūjeme tautu dāls,
Pīsaplyuču purineņu, Kai sauleite nūrītēja. (1683, 57)

Ļoti interesanta nedaudz piemirsta nozīme atklājas vārdam “valodniece” Zofijas Zarembo (77 g.v.) dziesmā:

Volūdneica, volūdneica, Kū ar mani nūrunova,
Brōleņ, tova leigaveņa, Steidz ūtram atrunāt. (1683, 10)

Lielāko Latgales folkloras vācēju Pētera Smeltera [599] un Pētera Stroda [363] krājumos atrodamas dziesmas arī no Krāslavas. Šeit vākušas arī LFK darbinieces Velta Rezovska–Teikmane [180] un Anna Vagala [1314], kurai pasakas teicis tēvs Ontons Vagaļš. Jāzeps Prekels [994] teikas un pasakas ieguvis Laucesas pagastā. Pētera Stroda materiālu vairums uzrakstīts uz šaurām, garām pelēcīgām papīra strēmelēm, kas atgādina tipogrāfijas atgriezumus. Sūtītāju pavadvēstules rakstītas “Zidunia Redakcijai”. P.Strodam no Krāslavas folkloru sūtījuši divi Škutāni. Šeit S.Škutāna pierakstītā dziesma:

Šuldu, buldu vacais dads Maizes ryka ozutē,
Aiz Daugavas sīnu pļauņ; Svīsta pačka padusē. (363, 7326)

No Naujenes nākuši divi folkloras vācēji – Liepiņi, viens – Jāzeps Liepiņš [538] no Sandarišku sādžas mācījies Daugavpils Skolotāju institūtā un iesūtījis 92 vienības, bet Zigismunds [905] no Ciršu 6 klasīgās pamatskolas pierakstījis tikai vienu garu teiku par Vecpils nogrimšanu un pilskunga meitas Māras noslīkšanu Daugavā. Abu Liepiņu teicējas vārds – Anna Liepiņa. Pavisam sociāla rakstura dziesma no Jāzepa Liepiņa krājuma:

Kundziņš sovai gaspažiņai Mužiceņš, duraceņš
Ar cimdiniņ cičus rauga; Grob ar vysu rikšaviņu. (538, 18)

Folkloras vākumi parāda gan mācību iestādes, kurās izglītojošies Augšdaugavas jaunieši, gan vietas, uz kurām pārcēlušās veselas ģimenes. Tā šīs puses materiālus var meklēt Jelgavas [929], Rīgas [828], Rēzeknes [740] skolotāju institūtos, Rēzeknes valsts arodskolā [1110], Daugavpils valsts vidusskolā [513], Rīgas 11.vidusskolā [1769], Dobeles pamatskolā [1576]. Pat no visklusākajiem pagastiem ziņas atrodamas Pieminekļu valdes krājumā [891], dažas dziesmas Latgales dziesmu svētku rīcības komitejas [1705] materiālos.

Interesants vākums iegūts 1928.gadā Mālpils Mežgravās, kur Vilma Rūniks [727] pierakstījusi 3 teicējas – divas ienācējas no Kosas pagasta un vienu – Annu Makņu no Indras. Teicēju sarunu tēma – nāve un bēres. Vāķēšanas un apbedīšanas tradīcijas Indrā stipri atšķirīgas, bet ticējumi, kas saistīti ar aizgājēju, līdzīgi. Pirms vairākiem gadiem grupa ārstu meklēja latviešu tautas medicīnā atdzīvināšanas paņēmienus, bet LFK neatrada tādus. Gan Indrā, gan Kosā pazīstamas daudzas parašas, kas atvieglo cilvēka nomiršanu.

Tomēr lielākie Augšdaugavas folkloras vācēji ir bijuši saistīti ar Daugavpils Skolotāju institūtu [512], kurā strādājis arī Arvids Aizsils [935], kas rosinājis savus audzēkņus mīlestībā uz tautas gara mantām. Daugavpils Skolotāju institūts sācis sūtīt materiālus jau 1927.gadā, visaktīvāk 1934.gadā, bet jau 1935.gadā no Lubānas uz šejieni pārnācis strādāt A.Aizsils (1904–1940) un folkloras vākšanu pārņēmis savās rokās. Piecus gadus institūta materiāli iekļauti Aizsila krājumā, kas ir viens no lielākajiem LFK (tuvu 40000 folkloras vienībām). Daugavpils Skolotāju, vēlāk Pedagoģiskā institūta krājums turpināts līdz 1951.gadam un sasniedz ap 6500 folkloras vienību. Diemžēl vēlākos gados LFK nav bijuši kontakti ar Daugavpils studentiem, kaut arī zināms, ka aktīvi tiek vākta krievu folklorā. Nelaiķis Jānis Paklons – Latviešu valodas un literatūras katedras vadītājs gribējis atjaunot obligāto folkloras praksi.

Abos Daugavpilī tapušajos krājumos atkārtojas uzvārdi, audzēkņi nākuši no vistālākajām vietām – Vera un Pāvils Zvēri vākuši Kaplavā, Elvīra Budļevska – Salienā un Laucesā, Jānis Baraviks – Laucesā, bet Pēteris Baraviks – Salienā, L.Skrauce – Kaplavā, K.Račickis – Indras Lupandos un Dvorčanos, K.Liepa – Skaistā utt.

Aizsila krājumā redzams, ka audzēkņi atkārtoti veikuši vasaras darbus folklorā. Pēckara gados vākumos parādījies dalījums: priekšpadomju un padomju folklorā un grūti atšifrējamas teicēju adreses, piemēram, Daugavpils rajonā kolhozā “1.Maijs”, “Motrosovs”, “Kaļiņins”, “Staļins”, “Padomju Armija” u.c. Arī noformējumā, atšķirībā no Aizsila sūtījumiem, liela paviršība – pieraksti pat uz dzēšlapām, it kā nejauši radušies.

Tomēr vēl 1949.gadā Natālija Dovāne Krāslavas stacijā satikusi 104 g.v. Stašānu, kas atcerējies laikus, kad nebijis ne naglu, ne zāģu. Viņš izstāstījis notikumus Ļudvigovas muižā, kad 1,5 gadu pēc dzimtbūšanas atcelšanas, grāfs nežēlīgi līdz nāvei nopēris 18 kalpus un kā cars pavēlējis “Sagraut Ļudvigovas muižu!”. Daudzi Krasnojas krievi un vietējie iebrukuši grāfa muižā un nocirtuši grāfam labo roku... (512, 3499). Vēl no personīgās pieredzes Stašāns atcerējies, ka grāfam Plāteram “viņš bij iegājis iegātņos no “siltās zemes”, patika labi ģērbti zemnieki, tos viņš uzskatīja par čakliem. Nabadzīgos viņš domāja dzērājus esam (512, 3500).

Vēl 1966.gadā Alojā Jānis Rozenbergs no Lidijas Vanagas saņēmis grezni noformētu Daugavpils Skolotāju institūta 12 studentu krājumu, kas veidots 1947./48.m.g. ziemas brīvdienās Olgas Salenieces uzdevumā. Šeit divi Naujenes vākumi.

Arī LU studenti [1600] apguvuši tālos pagastus, pat Kaplavu, kur vākusi Helēna Tračuma (1948.g.). Pēdējie guvumi Izvaltā un Krāslavā – Vija Leikuma (1966.g.), Lilija Sargūne (1973.g.), Janīna Vagale (1977.g.), Vija Žura (1984.g.), Ilva Skulte un Sandra Lūce (1987.g.). 1984.gadā V.Žura brīnišķīgas teikas un nostāstus ieguvusi no Sauleskalna skolas direktora Jāņa Aprupa. Viņa zināšanas sagrauj uzskatu, ka Latgalē grūti teikas iegūstamas, un tautai nav intereses par tām.

Padomju gados folkloras vākumi galvenokārt ienākuši zinātnisko ekspedīciju laikā. Pirmā ekspedīcija notikusi 1947.gadā tieši mazāk apgūtajā Ilūkstes apriņķī [1800]. Tās vadītājs Jānis Niedre, bez krātuves (tajā laikā Folkloras institūta) darbiniekiem piedalījušies arī vairāki studenti. Visvairāk apsekoti Pilskalnes, Prodes, Dvietes, Lašu, Raudas, Sventes pagasti. Tikai Milda Kazeka nedaudz strādājusi Skrudalienā. Uz Laucesu, Skrudalienu un Salienu devies Boriss Infantjevs, viņa vākumā arī dziesmas krievu un poļu valodā. Studentei Albertīnei Rektiņai paprāvs guvums pēdējos divos pieminētajos pagastos, bet galvenā viņas veiksmē – tikšanās ar prāvestu Pēteri Smelteru Sventē. Latgales lielākais gara mantu vācējs ļoti atsaucīgi uzņēmis ekspedīcijas dalībnieci, nedaudz pastāstījis par savām folkloristu gaitām pirms 60 gadiem, parādījis vēl lielu savāktu tautasdziesmu krājumu rokrakstā, kura liktenis, diemžēl, šobrīd nav zināms. Varbūt Sventes puses cilvēki var palīdzēt tā meklējumos.

14.ekspedīcija ir 1960.gadā Latgales pusē – Balvu, Dagdas un Krāslavas rajonos. Šeit vērtīgākais guvums Renātei Tavarei Izvaltā. Filozofe R.Tavare savā vākšanas darbā vairākās ekspedīcijās apbrīnojami spējusi uztvert situāciju, novērtēt un raksturot teicēju, atzīmēt katras dziedātās dziesmas, izteiktā sakāmvārda kontekstu. Teicējs Jāzeps Celeitāns no Izvaltas Ļivkānu sādžas stāstījis: “Treisdesmit godu tāvs zuobakus nāsova, a dāls pa deveņi godi kai ar nazi sagrīze”. Tā par “skūpuļiem, seikstuļim izteicās vīns gareidzņeiks Ancāns. Jis beja Kruoslavys skūlys direktors.” (1950, 5892)

16.ekspedīcija 1962.gadā noritēja Talsu rajonā, vienīgi Maigone Beitiņa strādājusi Krāslavas pusē. Pēdējo teiku un nostāstu krājumu LFK 1994.gadā nodevusi ģeogrāfe Otilija Kovaļevska [2067], pētot un vācot vietvārdus Daugavas krastos.

Pamatiņi izvērtēt visu Augšdaugavas krājumu īsā rakstā nav iespējams. Tādēļ ieskicēšu to spilgtāko. Dzīvojot dažādu tautu vidū, rodas interesanti novērojumi, vēlēšanās salīdzināt, novērtēt.

Jau A.Bīlenšteins, aprakstot Jāņu vakaru pie Sīķeles mācītāja, kad dziedāt nāca “viens bars latvietenes un otrs bars krievu. Krievenes latvietenēm atvēlēja pirmo vietu... krievu piedziedājums – “раио” (t.i. agri no rīta)... Krievu rupjākas balsis un stiprākas, latvietenēm mīkstākas un mīligākas.”

Pēteris Smelters izskaidrojis gan “čūļu”, gan “čangaļu” vārdus. Senāk vidzemnieki un kurzemnieki latgaliešus saukuši par “polišiem”, bet latgalieši runāja, ka Rīgā dzīvo vācieši. Ja latgalietis brauca uz Vidzemi, tad viņš teica, ka braukšot uz “Latviju”. Pirmā pasaules kara laikā Zilupes bēgļu skolas skolēni uz vaicājumu, kādas tautības, atbildējuši: “Es latviets”, bet daži “Es katuls”. (1800, 2794)

Borisam Infantjevam kādai teicējai norādīts tēvs – luterticīgais, māte – pareizticīgā, vīrs – katolis. Pirmajā ekspedīcijā 1947.gadā vēl visiem teicējiem norādīta ticība. Galvenie folkloras informatori Skrudalienā, Salienā bijuši luterticīgie. Anna Zandberga (40 g.v.) no Skrudalienas stāstījusi:

“Krieviem savas svētdienas, poļiem savas. Katoļticīgie skaita sevi par poļiem, patiesībā viņi ir baltkrievi.” (1800, 2519)

Anna Auniņš (72 g.v.) Skrudalienā:

“Pareizticīgos krievus sauc par “pravoslaunajiem”. Staroveri jeb maskaļi kā apprecās, tā nedzen vairs bārdu. Staroveri lūdz pa naktīm Dievu. Uz sejas klāj izšūtu drāniņu. Sievietes iet ar melniem saspraustiem lakatiem, mezglu nesien, jo domājot, ka mezglā varot čortu iesiet.” (1800, 2546)

Salienā Berta Jansons (63 g.v.) devusi šādu raksturojumu:

“Krievi – prasti, labsirdīgi, bet atriebīgi, poļi – karsti, bet netur vārdu; latvieši – uzmanīgi, kārtīgi, strādīgi. Poļi domāja, ka latvieši ir lieli buri.” (1800, 2622)

Pieminekļu valdes materiālos ziņās no Salienas:

“Lauksaimniecībā vienīgi atšķiras rudzu pļaušana starp latviešiem un cittautībniekiem... ap Lipinščinu latvieši rudzus pļauj ar vienroci, citi visus rudzus pļauj garkātīm un sirpiem. (891, 4464)

Skrudalienā “Maizi iejauc vakarā labi karstā ūdenī. Miklai laiž pa nakti izrūgt, lai otras dienas rītā ķertos pie cepšanas. (Krievi iejauc no rīta un raudzē vienu dienu un nakti). Miklai liek klāt tikai sāli. Kukuļus izveido iegareni apaļus (apm. 37 cm garus) caurmērā 10 mārciņu smagus. (Krievi cep lielākus ap 15 mārč. Žīdi veido apaļus). Pirms krāsni laišanas kukuļu sānos ar pirkstiem ievēl zīmes, lai neplaisātu. (Krievi tāpat.) Krāsni slauka ar kārtiņā piestiprinātu skuju slotiņu. (Krievi pielieto vecas pirts slotas).. (891, 4522)

Augšzemes kāzu ieražās bieži tiek minēts, ka jaunieši iepazīnušies kirmašos. “Ik gadus zināmā laikā un vietā notiek “kirmašs”. Kirmašs Skrudalienes miestā notiek trīs reizes gadā. Pirmais kirmašs notiek staroveriem svētdienā pēc Pētera dienas (p.v.st.) un saucas “Pertrovskij kirmaš”. Otrs kirmašs notiek 20.jūlijā (p.v.st.) pareizticīgiem, kas sakrīt ar viņu baznīcas svētdienu. Trešais kirmašs notiek uz rudens pusi un saucas “Pokrovskij kirmaš”. Arī pareizticīgo kirmašs.

Kirmaši ir tautības svētki... Kirmašs Skrudalienā notiek uz lauku- ma starp krustceļiem. Blakus šim laukumam ir baznīcas laukums, kur novieto zirgus ar ratiem... Pa galveno ceļu no viena miesta gala līdz otram notiek staigāšana... Vecākie ļaudis nostājas ceļa malā un noska- tās, kā jaunieši staigā... Krēslai metoties, dažī ir stingri iereibuši. Tad arī sākās ķildas un izkaušanās. Kā cīņas līdzekļus lieto akmeņus dūres lielumā... Kad kāds no jauniešiem drusku iereibis, tad sevišķi tāds mīl sevi izcelt. Viņš uzaicina jaunkundzes vizināties viņa pajūgā. Pa vizi- nāšanās laiku, tiem, kas pastaigājas, ir jāuzmanās, lai viņus nesabrauk- tu... Jaunā paaudze sevišķi mīl saules puķu sēklas. Saules puķu sēklu ēšana notiek turpat uz vietas, vai arī staigājot pa ceļu. Jaunkundzes mīl sevišķi krāšņi ģērbties, bet nepietiek ar to vien, dažas atrod par vaja- dzīgu uzvilkt cimdus un piespraust pulksteni pie krūtīm.” (891, 4561)

Ļoti izvērsti un plaši ir visu godu apraksti (kristības, kāzas, bēres). Augšzemē izplatīta ir līgavas raudināšana, dažkārt ņemot palīgā pat sīpolu sulu. Bijuši gadījumi, ka līgavas nomierināšanai jāmeklē ārsta palīdzība. Kāzās radies teiciens: “Ja neraud aiz galda, ta raud aiz pakša.” (1800, 2581)

Aizsila materiālos atrodams retas ieražas unikāls apraksts par "rudynoĵim". P.Šmita "Latviešu tautas ticējumos" "rudeņāji" pieminēti tikai piecas reizes (25805–25809), galvenokārt no E.Voltera krājuma. V.Vēvere no Skaistas ļoti izvērsti savā vasaras darbā raksturo rudenājus, ko dzirdējusi no savas vecmāmiņas stāstītā. "Rudenī, kad pēc ilgās badošanās pirmo reizi izcep rudzu maizi, tad riko svinības. Galdu aplāj baltiem palagiem (tā sauc galdautus Skaistā) un galda stūrī pret kaktu ieslien goda vietā usni, kas ir izpušķota ar krāsainiem dzīpariem, visi pateicas tai par izbarošanu, jo ēduši visu pavasari un vasaru ušņu viru. Rudynoĵos maizi ar pelavām izcep, nokauj kādu lopu un dzer alu vai brandvīnu." (935, 31606) (Par stāstītā ticamību var šaubīties.)

Daugavas tuvums ietekmējis arī dažas ieražas un ticējumus. Tā Naujenē: "Kartupeļi jādēsta tādā nedēļas dienā, kurā sāka iet Daugavā ledus. (935, 27485)

Augšdaugavas vākumos atrodamas ļoti daudz mīklas un sakāmvārdi. Ekspedīcijās pierakstītas ziņas par mīklu minēšanas laiku un noteikumiem. Skrudalienā mīklas min pirms Ziemassvētkiem. Bērniem draudēja, – ja neuzminēs mīklas, tad ieliks sprāguša zirga vēderā un vadās apkārt. (1800, 2549) Izvaltā mīklas dod mazajā gavēnī, ļauj apdomāties līdz Ziemassvētkiem, ja neatmin, tad draud ar veceņu mazgāšanu. (1950, 6664)

Te dažas mīklas:

Viņā pusē Daugovas molku cārt, otrā pusē skaidas kreit. – Zybaksnis (224, 215)

Pret kolnu ups tak. – Zyrgs dzer. (340, 112)

Moza gaļveņa, daudz odenņu, kas tos odenņas nūjems, tys raudōs. – Cibulš. (276, 30)

Pats natur, a cytam dūd. – Bazneickungs pats natur lauleibas, a cytam dūd. (224, 282)

Židovka ar vīnu aci. — Butele. (144, 765)

Kas bez volūdas izrunoj? – Raksti. (276, 511)

Kas ir vysdrūšōkō vīta pasaulē? – Mōtes klēpis un kops. (538, 49)

Kas iz pasaules ir dreizōks? – Niko nav dreizōka kā prōts. (935, 25234)

Kas ir visvieglākā lieta pasaulē? – Dot citam padomu. (144, 1415)

Parunas un sakām vārdi:

Visi kungī, kas tod cyukas ganeis. (144, 1467)

Ko nabagam prasa – lai prasa bajāram. (144, 1086)

Caurš kā baznīckunga maiss. (144, 1088)

Tēvs žūpa – dēls nabags. (144, 1090)

Sliņķis pat mirt nevīžo. (144, 1095)

Nazyn, kū vakar ēdis. (Attiecināms uz cilvēku, kas visu aizmirst.) (1950, 5974)

Trīs radījumi uz pasaules ir nikni: rudens mušas, Nikolaja zaldāts un vecmeitas. (1800, 1268)

Interesanti fakti atklājas Augšdaugavas vēstītājfolkloras krājumos. Teicēji teikas vārdu nelieto, viss tiek saukts par “posokām”. “Posokis stuostēja tykai veirīši.” (1950, 6098) Labākie stāstītāji bijuši tie, kas dienējuši zaldātos, jo tie vairāk redzējuši. Lielākie stāstītāji skroderi un kurpnieki, ja kādā mājā bija tie atbraukuši, tad bija svētki. Visbiežāk skroderi bija ebreji, par jebkuru skroderi (arī latvieti) teica – Ābrams atbraucis.

Izvaltā saka: “lobš stuosteituojs, lobš runuotuojs, ļūti daudz melš”. Mazajos Pokuļos dzīvoja tāds Ļeikums. “Nu gan juoīt da Ļeikumam. Tys jau izstuosteis.” Ļeikums nomiris ap 1947.gadu. Viņš stāstījis ar sajūsmu, izteismīgi, katru vakaru pie viņa gājuši bērni klausīties. (1950, 6185)

Nostāsti vēl ir par lielo stāstītāju Zigmundu, ubadzi Jadvigu, burvju dakteri Zoļeiti, kas līdz 1940.gada strādājusī Izvaltas pienotavā.

Borisam Infantjevam izdevās satikt Skrudalienas Bruņu skolas uzraugu vecticībnieku Jevstafiju Harlamovu, kas dzimis 1895.gadā Kaplavā un katru vakaru skolniekiem stāstījis pasakas.

Visraibākā vēsture atklājas Izvaltas pagastam. Senāk te bijusi nometināšanas jeb trimdas vieta. No tā arī tagad apkārtējie Izvaltas pagasta kaimiņi sauc to par “pasīlensčīnu”. Šeit tika sūti visi tie, kuri bija izdarījuši dažādus noziegumus. Tā no šiem noziedzniekiem izveidojās savrups pagasts. (935, 31434)

Cita teika stāsta, ka noziedznieku pārkāpumi bijuši nelieli, vairāk brīvdomība, bet jezuīti izdzirduši par šādu vietu, nolēmuši dibināt šeit koloniju, lai trimdiniekus pievērstu katolicismam. Jesuīti lūguši gubernatoram “atļaut nodibināt savu koloniju uz vērša ādas”. Noticis

tieši tā kā Rīgu dibinot. "Paņēmuši vērša ādu, sagrieza sīkās strēmelēs un sāka šīs strēmeles stiept apkārt tagadējam Izvaltām. Ar šīm strēmelēm tie apstiepa apm. 100 ha lielu platību. Tad izvēlējušies sev skaistāko vietu, tie sāka mūrēt klosteri." Krievijas cars vēlāk jezuītus padzinis. Palikuši nerealizēti plāni – mūra ejas ar noslēptiem dārgumiem, lielas baznīcas izmūrēti pamati. (935, 15207) Ejas vēl tagad varot atrakt, daļa skolas bijusi klostera telpās, tur spokojojies.

Stāsti par spokiem, būrējiem, sumpurņiem nav reti Augšdaugavā. Visbiežāk tomēr stāsta par nogrimušām pilīm, baznīcām, citām ēkām: Vecpils – Naujencē, Andiņu baznīca, Perciņa māja Krāslavā, Zamku kalns, Jaunavas kalns uz Mediņas upītes krasta, Jaunavas pilskalns ir šīs vietas. Salienā nogrimusi pils, kad māte meitu nolādējusi utt. utt.

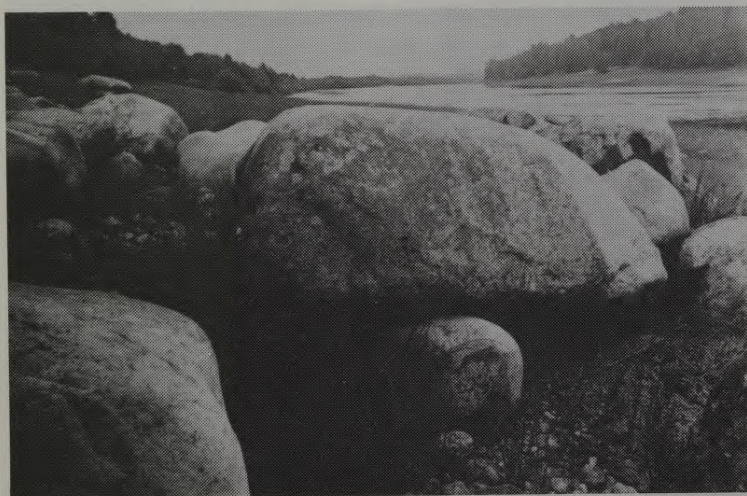
Vissenāko pierakstu devis A.Bilenšteins: "Jāņu dienā nobraucām uz Lielkoplavas muižu, no kurienes izstaigājām un izbraukājām to šauru Kurzemes asti... Veckoplavas mežā atkal vienu pilskalnu dabūjām apskatīties. Te arī stāsta par to freileni, kas bez miera tai kalnā mitusi; priesteris ar misām to nabaga dvēseli esot apmierinājis, ka vairs nestaiģājot."

Nobeidzot šo ieskatu Augšdaugavas folkloras pasaulē, gribētu novēlēt, lai vairāk būtu meklētāju un sava novada pētnieku – nemierīgās dvēseles, un darbs turpinātos.

Bruno Jansons
Leo Trukšāns

AUGŠDAUGAVAS DABAS PIEMINEKĻI

Vienreizēja un neatkārojama savā skaistumā ir Augšdaugava – Daugavas ieleja no Baltkrievijas robežas līdz Kraujai. Plašs un daudzpusīgs ir šī unikālā dabas kompleksa atsevišķo komponentu klāsts. Krietnai daļai no tiem, kā, piemēram, derīgiem izraktepiem, augsnēm, mežiem, ir liela ekonomiska vērtība, kas izsakāma naudas izteiksmē, bet ir arī tādi ielejas komponenti, kuriem piemērojami pavisam citi vērtību kritēriji – tie ir dabas pieminekļi.

Akmeņu krāvumi Daugavas krastā pie Indricas.

Latvijas lielo upju vidū Daugava izceļas ar saviem laukakmeņiem. To ir daudz, un tie ir visur – gan gultnē, gan palienē un terasēs. Augšdaugavā praktiski visa upes gultne ir izklāta ar laukakmeņiem. Vietās, kur to ir sevišķi daudz, izveidojušās krāces. Straumes tecējums tur ir straujš, labi dzirdama upes raksturīgā čalošana.

Daugavas ielejā no Koškovciem līdz Ruģeļiem uzskaitīti 48 lieli laukakmeņi – dabas pieminekļi. Lielie laukakmeņi labi iederas jebkurā Daugavas ielejas vietā, tomēr šķiet, ka tiem vispiemērotākā vide ir upes gultne, kur tie izskatās sevišķi majestātiski.

Varenākais Augšdaugavas dižakmens, kas rūsganās krāsas dēļ iesaukts par Rudo akmeni, guļ Daugavaš gultnē 700 m lejpus Robežupes (Kumeļupes) grīvas. Laukakmens garums – 4,9 m, augstums – 3,3 m, bet kubatūra – 30 m³.

Otrs lielākais dižakmens, kura tilpums sasniedz 22m³, arī guļ Daugavas gultnē – netālu no kreisā krasta pretī Voronovas salai. Trešais lielākais Augšdaugavas dižakmens atradis mājvietu ganībās Jaunbornes tuvumā. Tas ir Riteņu dižakmens, kura garums ir 4,9 m, platums 3,7 m, bet apkārtmērs 12,6 m. Uz tā plakanās kā galds virsmas, kas paceļas tikai 1,1 m virs zemes, var novietoties vairāk kā 70 cilvēki.

Ververu krauja.

Plātera akmens Krāslavā.

Pusceļā starp Slutišķu un Ververu krauju ielejas labā krasta terasē stāv Slutišķu dižakmens. Vizuāli tas ir iespaidīgs ne tikai savu izmēru dēļ, bet arī kā skaists magmatiskais iezis – sarkanīgi sārts pegmatīts. Ainaviskais 2,5 m augstais laukakmens priecē ūdenstūristus un pavēstī, ka tūlīt, tūlīt pretējā krastā aiz pagrieziena parādīsies ielejas kārtējais dabas piemineklis – Ververu krauja.

Trīs no dižakmeņu pulka izceļas ar lielu kultūrvēsturisku nozīmi. Tie ir Robežakmens, Krucifiksa akmens un Austriņa akmens.

Robežakmens jeb Plātera akmens vēsture cieši saistīta ar Krāslavas pilsētas vēsturi. Iebraucot Krāslavā no Daugavpils, tas viegli ieraugāms ielas malā pie mājas Nr.8. Gandrīz 4 m garā laukakmens virsmā iekalts gada skaitlis 1729 un grāfu Plāteru dzimtas ģērbonis. Šādā veidā pirms 267 gadiem grāfs Plāters iemūžinājis akmeni veiksmīgo darījumu – Krāslavas nopirkšanu. Tautā saglabājušies nostāsti, ka Lielā Ziemeļu kara laikā uz akmens sēdējis un pusdienas ēdis Polijas karalis Augusts II Stīprais. No tiem laikiem laukakmenim radies arī trešais nosaukums – Augusta akmens, bet pilsētas rajons ieguvis nosaukumu – Augustovka.

Jaunbornes parka malā atrodas slavenais Krucifiksa akmens. Uz 3,6 m garā, 2,5 m platā un 0,9 m augstā laukakmens, to izmantojot par

Krucifiksa akmens Jaunbornē.

dabīgu pamatu, uzbūvēts ķieģeļu krucifikss. Tas ir unikāls gadījums celtniecības praksē un, iespējams, vienīgais šāda veida piemineklis Latvijā.

Reakcijas gados pēc 1905.gada revolūcijas Krāslavā bez pases dzīvojis revolucionāri noskaņotais rakstnieks Antons Austriņš. Rakstnieks mīlējies uzturēties un sacerēt savus darbus pie liela laukakmens Mīlestības kalna pakājē. Kopš šiem drūmajiem reakcijas gadiem tautā ieviesies un saglabājies nosaukums – Austriņa akmens. Izcili ainaviskais 3 m garais un 2,5 m augstais laukakmens ir skaists piemineklis rakstniekam.

Daudzi lieli Daugavas ielejas laukakmeņi laika gaitā gājuši bojā. Iemesls viennozīmīgs – tos iznīcinājis cilvēks. Viena šāda milzeņa zaudējums ir īpaši liels, jo tas, iespējams, ir bijis pats lielākais Latvijas dižakmens un vienlaicīgi arī nozīmīgs vēstures piemineklis. Kā vēsta ievērojamā novadpētnieka A.Sapunova grāmata “Reka Zapadnaja Dvina”, kas iznākusi 1893.gadā Vitebskā, 1818.gadā karavīru vienība, veicot gultnes attīrīšanu no lielajiem laukakmeņiem kuģošanas uzlabošanai, saspridzinājusi grupu lielu laukakmeņu Daugavas gultnē pie Krāslavas. To vidū vienu milzeni, kurš, iespējams, ir bijis arī

lielākais Latvijā. Laukakmens apkārtmērs bijis 16 asis, bet augstums 1,5 asis, kas pēc decimetriskās sistēmas atbilst attiecīgi 34,1 un 3,2 metriem. Kā zināms, Nīcgales Lielā akmens apkārtmērs ir 31,1 m. Lielā laukakmens virsmā bijis izkalts senlaiku bruņinieku vairogs, uz kura bijusi attēlota saule un uzraksti slāvu burtiem: “Да не убоится душа моя врага моего яко твердою рукою десницы отросль Святополка Александр.”¹

Latvijas dienvidaustrumu daļā Daugava nav iekalta dolomita klintīs kā kādreiz pie Pļaviņām. Pamatieži šeit atrodas dziļi un pavīd pie krastiem tikai atsevišķās vietās, ja ir zems ūdens līmenis. Un varbūt tieši tādēļ lielāku sajūsmu un izbrīnu cilvēkos izraisa augstās ielejas pamatkrasta kraujas, kas izveidojušās irdenajos drupu iežos lielo meandru izliekumos. Daudzas no tām pretendē, lai tās ierindotu Daugavas ielejas ģeoloģisko dabas pieminekļu kategorijā.

Daugavas krasti pie Slutišķiem.

Visiespaidīgākā ir 43 metrus augstā Lielā Ververu krauja (Lisaja Gora), kas majestātiski paceļas Daugavas kreisajā krastā pusceļā starp Krāslavu un Daugavpili. Nogāžu ģeoloģiskie procesi šeit turpinās, par ko liecina kraujas atkailinātā virsma.

¹ "Lai nebaidās dvēsele mana no mana ienaidnieka, jo stingra ir labā roka Svjatopolka pēctecim. Aleksandrs."

Nepilnus 2 km uz augšu no Ververu kraujas Daugavas labo krastu 500 m garumā aizņēmusi 42 m augstā Slutišķu krauja, kuras apkārtnē sastopamas daudzas retas un aizsargājamas augu sugas. Jūnija beigās un jūlijā kraujas pakāji piepilda spēcīga sīpolu smarža, ko izplata maurloki, kas upes palienē aizņem lielas plantācijas.

Divus kilometrus lejpus Krāslavas Daugavas labajā krastā atrodas 40 m augsta, krūmiem un kokiem apaugusi, ielejas pamatkrasta krauja. Tā ir slavenā Adamovas krauja. Krauju un tai piegulošo teritoriju bez pārspīlējuma var nosaukt par unikālu ģeoloģiska rakstura dabas pieminekli. Šeit nelielā teritorijā vienuviet sakoncentrēti daudzi reti dabas objekti. Šeit var iepazīties arī ar dažādiem ģeoloģiskajiem procesiem un to norišu sekām.

Kraujas pakājē zem 27 m bieža ledāja un tā kušanas tekošo ūdeņu nogulumiem atrodas ap 200000 gadu vecās interglaciālās kūdras slānis. Nedaudz zemāk palienē varam iepazīties ar dīvainiem, labi sacementētiem un nogludinātiem smilšakmens laukakmeņiem. Palūkojoties nedaudz uz augšu, ieraugām smilšakmens slāņus, kas spraucas ārā no nogāzes. Nepārsteigsimies ar secinājumiem – tie nav devona sistēmas smilšakmeņi, bet gan tā sauktie konglomerāti, kas izveidojušies, ar kalcija karbonātu piesātinātiem pazemes ūdeņiem sacementējot smilts un smalkas grants slāņus pēcledus laikmetā. Palu ūdeņi konglomerāta atlūžņus ilgā laika periodā ir nogludinājuši un izveidojuši savdabīgus “viltus laukakmeņus”.

Kokiem un krūmiem apaugušās kraujas pakājē taciņas malā kā teiksmains milzis stāv Adamovas dižakmens, kas kādreiz nenoskaidrotu apstākļu dēļ izglābies no bojāejas. Tādus secinājumus var izdarīt, aplūkojot dižakmens virsmā 4 izurbtos caurumus un 1 m³ lielo atlūzni.

Šeit ir dziļas un skaistas sānu gravas, devona smilšakmens un māla atsegumi. Daudzie avoti un atmosfēras nokrišņi savu ārdošo darbību veic arī šodien. Par to varam pārliecināties, vērodami lielos noslīdeņus, gravu veidošanos un citus ģeoloģiskos procesus. Pa šauru, likumotu taciņu, kas ļoti atgādina Gaujas senlejas taciņas, uzkāpjām Adamovas kraujā. Par grūto kāpumu saņemam bagātīgu kompensāciju. No augšas, tāpat kā no Ververu, Slutišķu, Vecračinas, Vasargelišķu un citām kraujām, paveras neaizmirstami skati uz plašo un neizsakāmi skaisto ieleju.

Augšdaugavas ainava.

Neatņemama Augšdaugavas bagātība ir tās avoti, kuru skaits tuvojas diviem tūkstošiem. To vidū izceļas lielie, kas ar varenas tīra ūdens straumes tecējumu un citām īpatnībām ir ierindojami ielejas dabas brīnumu pulkā. Te, pirmkārt, minami – Viljušu avots, Šaltupes avots, Muravku avots u.c.

Ar pazemes ūdeņu darbību ielejā ir saistīta saldūdens kaļķiežu un konglomerātu veidošanās. Vairākas šādas cilmes atradnes sava rakstura, lieluma un īpatnību ziņā ir pieskaitāmas dabas pieminekļu kategorijai.

Naujenes–Kraujas posmā kvartāra sistēmas karbonātu saturošie nogulumieži ar labām filtrācijas īpašībām ir sekmējuši kalcija karbonātu izšķīšanu pazemes ūdenī un saldūdens kaļķu izgulsnēšanos.

Krauja ir raksturīga nogāžu tipa atradne. Kaļķieži šeit ļoti tīri, gandrīz baltā krāsā, slāņu biezums 0,5–1,0 m, CaCO_3 saturs līdz 98 procentiem. Daudzās avotu ūdensteču gultnēs šeit izveidojies šūnakmens. Kraujas atradne iegulu apjoma un kaļķiežu paveidu daudzveidības ziņā ir vienīgā Augšdaugavā.

Sacementējot laukakmeņus un koku zarus, vienā no Augšdaugavas sānu gravām izveidojies 0,5 augsts un 1 m plats ūdenskritums.

Slušišķu ainava.

Daudzās vietās iežu atsegumos piekrastes joslā var atrast nelielus, labi sacementētus limonitizētu smilšu un grants ieslēgumus. To vidū izceļas limonitizētā smilts-grants atradne Daugavas salā starp Bornes un Poguļankas upju grīvām. Atradne ir unikāla, jo aizņem 30 m garu un 5 m platu, saplaisātu joslu. Konglomerāti labi sacementēti, krāsa sarkanbrūna. Lielāko monolītu garums saniedz 5 m.

Daugavas un tās pieteku ielejās ir ne mazums dižkoku, te ir maz dižozolu, toties ir daudz varenu bērzu, kadiķu un priežu. Krāslavas rajonā Daugavas kreisajā krastā augošās dižpriedes pie Sproģiem (apkārtmērs 4,05), pie Varnaviču skolas (apkārtmērs 4,2m) un unikālā Daugaviešu priede ir vienas no dižākajām Latvijā.

Augšdaugavas dabas pieminekļu raksturojumu varētu turpināt. Šeit ir daudz savdabīgu koku, veci parki, unikālas kukaiņu un augu sugas, dažādas cilmes salas, savdabīgu avotu, vēl neizpētītu un neapzinātu objektu...

Tomēr vislabāk šo bagātību ir redzēt pašam. Un kas zina, varbūt, ka kaut ko interesantu, vēl nezināmu atradīsiet arī jūs.

Bruno Jansons
Sandra Kokina

MARKOVAS IZZIŅAS TAKA (CEĻVEDIS)

Taka izveidota laikā no 1993. līdz 1994. gadam vienā no skaistākajām Augšdaugavas vietām – Putānu strauta lejtecē pie Markovas kapsētas. Tā ir pirmā izziņas taka dabas parkā “Daugavas loki”, kuras mērķis – veicināt jaunatnes ekoloģisko izglītošanu un audzināšanu.

Vērojot skaistās ainavas, retos dabas objektus un kultūrvēsturiskos pieminekļus, jūs iepazīsiet unikālo Daugavas ieleju, izjutot dziļu gandarījumu par mūsu dzimtenes krāšņo dabu.

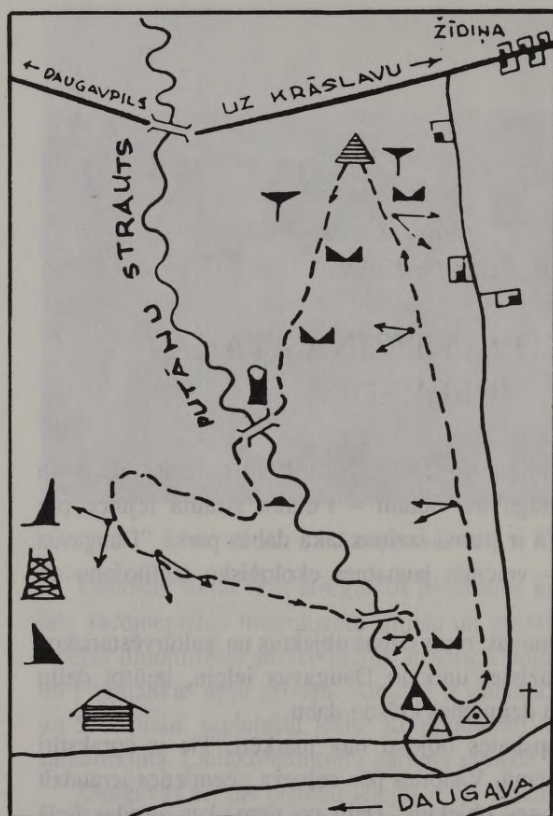
Iegaumējiet, ka apskates objekti nav marķēti. Tie ir aprakstīti ceļvedī un iezīmēti shēmā. Vadoties pēc ceļveža, centieties ieraudzīt un iepazīt visus apskates objektus. Daļu no tiem, kas atrodas lielā attālumā no takas, jūs varēsiet vērot no skatu punkta ielejas pamatkrasta kraujā.

Taka veido noslēgtu maršrutu, tās garums 1,6 km. Nepieciešamais laiks takas iepazīšanai 1-2 stundas. Ejiet pa taku zosu gājienā, tas ir, viens aiz otra!

Paliekam cerībā, ka taka jums patiks, un ka bez ceļvedī aprakstītajiem objektiem, jūs šeit ieraudzīsiet daudz jauna un noderīga.

1. Markovas kapsēta.

Markovas kapsēta bija viena no tipiskām Daugavas ielejas iedzīvotāju pēdējās atdusas vietām. Tā ir izraudzīta skaistā vietā – Daugavas ielejas terasē starp divām sānu gravām.

APZĪMĒJUMI

- takas sākumpunkts
- takas maršruts
- tilts
- šoseja
- lauku ceļš
- auto stāvvietā
- skatu punkti
- tualete
- strauts
- atvašu saulrietenis
- pilskalns
- meža vizulis
- HES ūdenslīmenis
- laukakmens
- Slutišķu sādža
- Slutišķu krauja
- Ververu krauja
- "Vāri"
- Lazrlukalns

Kapsētu ierobežoja krautu akmeņu žogs. Apstādījumos dominēja Daugavas ielejai raksturīgie koki – stalti bērzi un priedes.

Sakarā ar Daugavas HES celtniecību 1986.gada vasarā mirušo pīšļi tika pārāpbedīti jaunajā Spruktu kapsētā. Šo neparasto ainu spilgti apraksta D.Īvāns un A.Snips rakstā "Par Daugavas likteni domājot".

1991.gadā izpostītajā kapsētā uzstādīti trīs balti krusti.

2. Markovas pilskalns.

Viens no mazākajiem latgaļu pilskalniem – valsts nozīmes arheoloģijas piemineklis.

Mūsu senči pilskalnus izvēlējās reljefa paaugstinājumos grūti pieejamās vietās, lai varētu sekmīgi aizsargāties pret iebrucējiem. Pilskalns ierīkots grants paugurā Putānu strauta 40 m dziļās ielejas kraujā.

Pēc Ernesta Brastiņa vērtējuma, pilskalna nocietināšanai veikti visai nelieli zemes darbi, jo kalns tikai no vienas puses norobežots ar diviem vaļņiem un grāvjiem, kas Z-A nogāzē pāriet terasēs. Pretējais dienviņu gals 20.gs. 20.gados norakts grants ieguvei.

Arheoloģiski pētījumi pilskalnā nav veikti.

No 1994.gada pilskalnā Kultūras fonda liktais piemiņas akmens (V.Titāns).

3. Meža vizbulis (*Anemone sylvestris* L.)

Meža vizbuli sastopami diezgan reti, biežāk valsts centrālajā un austrumu daļā, galvenokārt Daugavas ielejā. Stublājs sasniedz 15-30 cm garumu. Zieds līdz 7 cm diametrā. Apziedņa lapas 5-7, vainagveidīgas, baltas. Visu augu klāj gari, mīksti matiņi. Apziedņa lapas izdala vieglu smaržu, tajās daudz askorbīnskābes.

Meža vizbuli aug mežmalās, upju krastos. Mīl karbonātiem bagātas augsnes.

Aizsargājams augs.

4. Atvašu saulrietenis (*Jovibarba sabolifera* (sims) OPIZ).

Augs pielāgojies īsākiem vai garākiem sausuma periodiem. Saulrieteniem ir spēcīga sakņu sistēma, kas palīdz noturēties smilšainās augsnēs. Stublājs stipri saīsināts, tādēļ lapas veido ciešu rozeti. Biezās lapas kalpo kā barības vielu un ūdens krātuve.

Vasaras vidū no lapu rozetes saulrieteniem veidojas līdz 30 cm augsts ziednesis ar dzeltenzaļiem ziediem. Aug sausās saulainās vietās priežu mežos, sausās norās, smilšainās augsnēs.

Aizsargājams augs.

5. Daugavas HES projektētās ūdenskrātuves līmeņa atzīme.

Šādus stabiņus ar ūdenskrātuves līmeņa atzīmēm HES celtnieki uzstādīja daudzās vietās Daugavas ielejā. Šajā vietā ūdens līmenis būtu sasniedzis 15,2 m virs "Daugavpils 0".

Uzceļot HES, ūdens būtu applūdinājis milzīgas platības, iznīcinot daudz dabas un kultūrvēsturisku retumu.

6. Putānu strauts.

Strauts savus ūdeņus plūdina pa ledāja kušanas ūdeņu izgrauztās ielejas dibenā izskalotu gultni. Ielejas platums ir līdz 200 m, bet dziļums sasniedz 35 m. Strauta garums 7 km.

Markovas pilskalna pakājē Putānu strauts veido skaistus meandru lokus. Ar jautro čalošanu, krācītēm un ūdenskritumiņiem. Putānu strauts atgādina kalnu strautu. Apstājieties un uz mirkli ieklausieties šajā dabas dziesmā un jūs kļūsiet garīgi bagātāki!

7. Putānu strauta akmens.

Laukakmeni nogludinājis un šeit atnesis Baltijas ledājs pirms 12-13 tūkstošiem gadu. Tā vecums vairāk kā 1,5 miljardi gadu. Izveidojies magmai kristalizējoties Zemes garozā.

Pēc mineraloģiskā sastāva ragmāņa-biotīta granīts. Garums 2,20 m, platums 1,70 m, augstums 1,05 m, tilpums 1,8 m³.

Laukakmeņi, kuru tilpums ir 5 m³ un vairāk, atbilst dabas pieminekļu kategorijai. Lielie laukakmeņi ir Latvijas nacionāla bagātība un raksturīgs ainavas elements.

8. Slutišķu sādža.

Sādža izvietojusies Daugavas labā krasta terasē. Slutišķu sādža ir unikāla ar to, ka šeit ir vērojamas latgaļu zemnieku mājokļu celšanas tradīcijas. Mājas apdare, dekors radniecīgs tuvāko kaimiņu – slāvu tautu celtniecības tradīcijām un izpaužas ar ažūrām fasādēm, grezni apdarinātiem logiem, rotātām durvīm un zelmiņiem. Rotājumu izvēlē ir darbojusies bagātīga fantāzija.

1986.gadā sādžas teritorijā tika veikti arheoloģiskie izrakumi viduslaiku – 15.-17.gs. kapos. Tika atklātas 189 apbedījuma vietas un iegūts bagātīgs arheoloģiskais materiāls – senlietas, monētas u.c.

9. Slutišķu krauja.

Viena no augstākajām Daugavas ielejas pamatkrasta kraujām. Tās augstums 42 m, bet garums 570 m. Nogāzes slīpums – 38°.

Krauja izveidojusies ilgā laika posmā, upes straumei izskalojot ielejas nogāzi. Krasts pakāpeniski atkāpies, kamēr sasniedzis ielejas pamatkrastu.

Mūsdienās izskalošanas procesi aprimuši, tādēļ krauja apaugusi ar kokiem.

No kraujas paveras skaisti skati uz Daugavas ieleju.

10. Ververu krauja (Lisaja gora).

Pamatieži Daugavas ielejā atrodas dziļi un pavīd pie krastiem tikai atsevišķās vietās zema ūdens līmeņa apstākļos (vairāk kā 300 miljoni gadu veci smilšakmeņi un māli). Un varbūt tieši tādēļ lielāku sajūsmu un izbrīnu cilvēkos izraisa augstās ielejas pamatkrasta kraujas, kuras veido irdenie drupu ieži lielo meandru izliekumos.

Visiespaidīgākā ir 43 m augstā Ververu krauja, kas paceļas Daugavas kreisajā krastā pusceļā starp Krāslavu un Daugavpili. Nogāžu ģeoloģiskie procesi šeit vēl turpinās; par to liecina kraujas atkailinātā virsma.

11. Daugavas "vārti".

Samērā plašajā ielejā (2-3 km) starp Slutišķu un Ververu krauju iezīmējas savdabīgs ielejas sašaurinājums – tā saucamie "Vārti". Te izteiktus "Vārtus" starp plašajiem Daugavsargu un Ververu lokiem veido vairāk kā 40 m augstās ielejas pamatkrasta kraujas – Slutišķu un Ververu. Ielejas platums šeit ir tikai 0,5-0,6 km.

12. Lazdukalns.

Visaugstākais punkts Daugavas krastos posmā starp Daugavpili un Krāslavu ir Lazdukalns, kas paceļas upes kreisā krasta teritorijā – Augšzemes augstienē 178,9 m virs jūras līmeņa.

Lazdukalnā uzcelts Daugavpils virsmežniecības mežu ugunsgrēku novērošanas tornis, kas labi saredzams no tālienes.

SATURS

Anna Zariņa

INDRICAS SENVIETAS

7

Ruta Avotiņa

AUGŠDAUGAVAS VIETVĀRDI DAUGAVPILS RAJONĀ

20

Guntis Eberhards

SENĀKĀ IELEJA LATVIJĀ

35

Jānis Endzelīns

PAR DRISAS APGABALA IEDZĪVOTĀJU TAUTĪBU

42

Ginta Tora

KAPLAVA – MIESTS AUGŠZEMĒ

44

Tatjana Berga

DAUGAVAS AUGŠTECES 14.-17.GADSIMTA SENKAPI

57

Valdemārs Gekišs

IESKATS KRĀSLAVAS VĒSTURĒ

69

Dzintra Bukeviča

TĒLNIEKS NO KRĀSLAVAS

83

Otīlija Kovaļevska

VIETVĀRDI KRĀSLAVAS RAJONA

PIEDAUGAVAS PAGASTOS

UN ŠIŠOVAS-VITEBSKAS POSMĀ

89

- Uldis Dreiblats*
UPE NO KOŠKOVCIEM LĪDZ DAUGAVPILIJ
DAUGAVAS MUZEJA FOTOKOLEKCIJĀ
104
- Bruno Jansons*
AUGŠDAUGAVAS AVOTI
107
- Arvīds Barševskis*
AUGŠDAUGAVAS VABOLES UN CITI KUKAIŅI
110
- Arnolds Gulbis*
PAR DAUGAVPILS ĢERBONI
114
- Valentīna Liepa, Valda Mežbārde*
KLUSAIS CERĪŅU MĪLĒTĀJS
125
- Jurijs Vasiļjevs*
DAUGAVPILS PILSĒTAS ATTĪSTĪBA 16.-18.GADSIMTĀ
130
- Arīgo Zandbergs*
DAUGAVPILS 19.GADSIMTĀ
157
- Anita Liepa*
PASAKAINAIS SVENTES MEŽS
189
- Jāzeps Rudzītis*
ANDREJS PUMPURS DAUGAVPILĪ
193
- Kristaps Otersons*
JĒDZIENA DAUGAVA DZIĻĀKO SLĀŅU MEKLĒJUMOS
203
- Māra Vīksna*
FOLKLORAS VĀKUMI AUGŠDAUGAVĀ
213
- Bruno Jansons, Leo Truksāns*
AUGŠDAUGAVAS DABAS PIEMINEKĻI
225
- Bruno Jansons, Sandra Kokina*
MARKOVAS IZZIŅAS TAKA
233

Formāts 84x108/32. Ofsetiespiedums.

Metiens 2000 eks.

Latvijas Kultūras fonds, LV-1665

Rīgā, Basteja bulvārī 12

Reģistrācijas apliecība Nr.2-0166.

Iespiesta publiskā akciju sabiedrībā "Rota",
LV-1050 Rīgā, Dzirnauvu 87. Pasūt.Nr. 181

Kontroleksemplārs

2-

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0303023939

96-3
L-267

